

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»

ISSN 2520-2057

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА»

№ 8 (88) / 2020
2 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА»**

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22444-12344ПР*

Збірник наукових праць

№ 8 (88)

2 том

Київ 2020

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Turkish Education Index; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: **Index Copernicus International (ICI); Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Open Academic Journals Index; Research-Bib; Turkish Education Index; Polish Scholarly Bibliography; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; InfoBase Index; Open J-Gate; Academic keys; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); CrossRef.**

В журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем сучасної науки.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

Редакція:

Головний редактор: **Коваленко Дмитро Іванович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)
Випускаючий редактор: **Золковер Андрій Олександрович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)
Секретар: **Колодич Юлія Ігорівна**

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Заступник голови редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Київ, Україна)
Заступник голови редакційної колегії: **Тарасенко Ірина Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Розділ «Економічні науки»:

Член редакційної колегії: **Алієв Шафа Тифліс огли** — доктор економічних наук, професор, член Ради — науковий секретар Експертної ради з економічних наук Вищої Атестаційної Комісії при Президентові Азербайджанської Республіки (Сумгаїт, Азербайджанська Республіка)

Член редакційної колегії: **Баланюк Іван Федорович** — доктор економічних наук, професор (Івано-Франківськ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бардаш Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бондар Микола Іванович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Вдовенко Наталія Михайлівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гоблик Володимир Васильович** — доктор економічних наук, кандидат філософських наук, професор, Заслужений економіст України (Мукачеве, Україна)

Член редакційної колегії: **Гринько Алла Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Гуцаленко Любов Василівна** — доктор економічних наук, професор (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Дерій Василь Антонович** — доктор економічних наук, професор (Тернопіль, Україна)

Член редакційної колегії: **Денисенко Микола Павлович** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії інвестицій і економіки будівництва, академік Академії будівництва України та Української технологічної академії (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Дмитренко Ірина Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Драган Олена Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Еміне Лейла Кият** — доктор економічних наук, доцент (Туреччина)

Член редакційної колегії: **Єфіменко Надія Анатоліївна** — доктор економічних наук, професор (Черкаси, Україна)

Член редакційної колегії: **Заруцька Олена Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Дніпро, Україна)

Член редакційної колегії: **Захарін Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Зеліско Інна Михайлівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Зось-Кіор Микола Валерійович** — доктор економічних наук, професор (Полтава, Україна)

Член редакційної колегії: **Ільчук Павло Григорович** — доктор економічних наук, доцент (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Клочан В'ячеслав Васильович** — доктор економічних наук, професор (Миколаїв, Україна)

Член редакційної колегії: **Копилук Оксана Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Кравченко Ольга Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Курило Людмила Ізидорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Кухленко Олег Васильович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лойко Валерія Вікторівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоханова Наталя Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Малік Микола Йосипович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Мігус Ірина Петрівна** — доктор економічних наук, професор (Черкаси, Україна)

Член редакційної колегії: **Мухсінова Лейла Хасанівна** — доктор економічних наук, доцент (Оренбург, Російська Федерація)

Член редакційної колегії: **Ніценко Віталій Сергійович** — доктор економічних наук, доцент (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Олександр Васильович** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Осмятченко Володимир Олександрович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Охріменко Ігор Віталійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Паска Ігор Миколайович** — доктор економічних наук, професор (Біла Церква, Україна)

Член редакційної колегії: **Разумова Катерина Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Рамський Андрій Юрійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Селіверстова Людмила Сергіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Скрипник Маргарита Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Смолін Ігор Валентинович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сунцова Олеся Олександрівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Танклевська Наталія Станіславівна** — доктор економічних наук, професор (Херсон, Україна)

Член редакційної колегії: **Токар Володимир Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Тульчинська Світлана Олександрівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Хахонова Наталія Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Ростов-на-Дону, Російська Федерація)

Член редакційної колегії: **Чижевська Людмила Віталіївна** — доктор економічних наук, професор (Житомир, Україна)

Член редакційної колегії: **Чубукова Ольга Юріївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Шевчук Ярослав Васильович** — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, доцент (Нововолинськ, Волинська обл., Україна)

Член редакційної колегії: **Шинкарук Лідія Василівна** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Шпак Валентин Аркадійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Беялов Талат Енверович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Скриньковський Руслан Миколайович** — кандидат економічних наук, член-кореспондент Української академії наук (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Peter Bielik** — Dr. hab. (Словацька Республіка)

Член редакційної колегії: **Eva Fichtnerová** — University of South Bohemia in České Budějovice (Чеська Республіка)

Член редакційної колегії: **József Káposzta** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Henrietta Nagy** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Venelin Terziev** — Professor Dipl.Eng., PhD, доктор наук з національної безпеки, доктор економічних наук, член-кореспондент Російської академії природної історії (Русе, Болгарія)

Член редакційної колегії: **Anna Törő-Dunay** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Mirosław Wasilewski** — Dr. hab., Associate professor WULS-SGGW (Польща)

Член редакційної колегії: **Natalia Wasilewska** — Doctor of Economic Sciences, professor UJK (Польща)

Розділ «Юридичні науки»:

Член редакційної колегії: **Арістова Ірина Василівна** — доктор юридичних наук, професор (Суми, Україна)

Член редакційної колегії: **Бондаренко Ігор Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Братислава, Словацька Республіка)

Член редакційної колегії: **Галуцько Валентин Васильович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гиренко Інна Володимирівна** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Глушков Валерій Олександрович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Головко Олександр Миколайович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Грохольський Володимир Людвигович** — доктор юридичних наук, професор (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Мустафазаде Айтен Інглаб** — доктор юридичних наук, професор, директор Інституту права та прав людини Національної Академії Наук Азербайджану, депутат Міллі Меджлису Азербайджанської Республіки (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Іманли Магомед Нагі** — доктор юридичних наук, професор (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Калюжний Ростислав Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Клемпарський Микола Миколайович** — доктор юридичних наук, професор (Кривий Ріг, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоредана Джані Агуїре** — доктор права, професор (Італійська Республіка)

Член редакційної колегії: **Лоренцмайєр Штефан** — доктор юридичних наук, професор (Аугсбург, Федеративна Республіка Німеччина)

Член редакційної колегії: **Макарова Тамара Іванівна** — доктор юридичних наук, професор (Мінськ, Республіка Білорусь)

Член редакційної колегії: **Мельничук Ольга Федорівна** — доктор юридичних наук, доцент (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Овчарук Сергій Станіславович** — доктор юридичних наук (Запоріжжя, Україна)

Член редакційної колегії: **Омельчук Василь Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Остапенко Олексій Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Пивовар Юрій Ігорович** — доктор філософії в галузі права, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Позняков Спартак Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Ірпінь, Україна)

Член редакційної колегії: **Світличний Олександр Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сидор Віктор Дмитрович** — доктор юридичних наук, професор (Чернівці, Україна)

Член редакційної колегії: **Таранова Тетяна Сергіївна** — доктор юридичних наук, професор (Мінськ, Республіка Білорусь)

Член редакційної колегії: **Мушенко Віктор Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Анатолій Юхимович** — кандидат юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Фунта Растіслав** — кандидат юридичних наук, доцент (Сладковічово, Словачка Республіка)

Член редакційної колегії: **Хіміч Ольга Миколаївна** — кандидат юридичних наук (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Легенький Микола Іванович** — кандидат педагогічних наук, доцент (Київ, Україна)

ЗМІСТ
CONTENTS
СОДЕРЖАНИЕ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Виноградова Олена Володимирівна, Совершенна Ірина Олексіївна, Крижко Ольга Валеріївна, Тарасюк Альона Валеріївна ВИДИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	9
Кривда Олена Віталіївна, Пазюка Аліна Вікторівна МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІТИКИ ЦІНОУТВОРЕННЯ В ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ПРОМИСЛОВOSTІ	16
Куришук Костянтин Костянтинович КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІМ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ	22
Павлюк Євген Дмитрович, Павлюк Олена Олександрівна МОДЕЛЬНІ ФІНАНСОВІ РИЗИКИ: ГЛОБАЛЬНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ	30
Пацарнюк Олексій Васильович ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ІННОВАЦІЙ ЯК ОБ'ЄКТА АНАЛІЗУ ТА АУДИТУ	37
Перцова Аліна Романівна ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА	44
Редич Олександр Володимирович ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ПОДАТКОВОГО ТИСКУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ НОВОСТВОРЕНИХ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ	48
Ротар Анна Євгенівна, Юрій Едуард Олександрович УДОСКОНАЛЕННЯ КОНТРОЛЮ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ	51
Ходюк Ольга Олегівна ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ВИРОБНИЧИХ ФОНДІВ ПІДПРИЄМСТВА	54
Холодок Валентина Дмитрівна СТРАТЕГІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ГРОМАДАХ	58

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Крайник Григорій Сергійович, Витвицький Максим Степанович КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАКЛЕП В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ	63
---	----

Кучер Анастасія Олександрівна ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ПРИ ВИНИКНЕННІ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ	68
Лугіна Наталія Анатоліївна, Вартовнік Анастасія Миколаївна БЛОКЧЕЙН В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	74
Марчук Юлія Олегівна КРИТЕРІЇ ПРАВОМІРНОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ВИГЛЯДІВ....	80

УДК 339.138

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Виноградова Олена Володимирівна

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри маркетингу
Державний університет телекомунікацій*

Виноградова Елена Владимировна

*доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой маркетинга
Государственный университет телекоммуникаций*

Vynogradova Olena

*Doctor of Economics, Professor,
Head of Marketing Department
State University of Telecommunications*

Совершенна Ірина Олексіївна

*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу
Державний університет телекомунікацій*

Совершенная Ирина Алексеевна

*кандидат технических наук, доцент,
доцент кафедры маркетинга
Государственный университет телекоммуникаций*

Sovershenna Iryna

*PhD in Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Marketing Department
State University of Telecommunications*

Крижко Ольга Валеріївна

*старший викладач кафедри маркетингу
Державний університет телекомунікацій*

Крыжко Ольга Валерьевна

*старший преподаватель кафедры маркетинга
Государственный университет телекоммуникаций*

Kryzhko Olha

*Seniour Lecturer of Marketing
State University of Telecommunications*

Тарасюк Альона Валеріївна

*студентка
Державного університету телекомунікацій*

Тарасюк Алена Валерьевна

*студентка
Государственного университета телекоммуникаций*

Tarasyuk Alyona

*Student of the
State University of Telecommunications*

ВИДИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

ВИДЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕКЛАМНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

TYPES OF EFFICIENCY OF ADVERTISING ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Анотація. У статті узагальнено концепцію ефективності рекламної діяльності підприємства з конкретизацією існуючих форм, критеріїв, принципів і методів. Вдосконалено систематизацію основних підходів до визначення ефективності рекламної діяльності підприємства за основними критеріями: терміни виникнення ефекту від реклами, ступені збільшення ефекту, підхід до оцінки ефективності, отриманий результат, цільовий орієнтир, споживчий ефект, цілі інвестування, час оцінки та об'єкти оцінки.

Розглянуто ефективність рекламної діяльності підприємства з двох різних точок зору – економічної та соціальної. Запропоновано за об'єктами оцінки розрізняти такі види ефективності як економічна, комунікативна та психологічна або нейропсихологічна ефективність реклами (рекламних психологічних маніпуляцій з підсвідомістю людини).

Ключові слова: реклама, рекламна діяльність, економічна ефективність, соціальна ефективність, комунікативна (інформаційна) ефективність, психологічна (нейропсихологічна) ефективність.

Аннотация. В статье обобщены концепции эффективности рекламной деятельности предприятия с конкретизацией существующих форм, критериев, принципов и методов. Усовершенствована систематизация основных подходов к определению эффективности рекламной деятельности предприятия по основным критериям: сроки возникновения эффекта от рекламы, степени увеличения эффекта, подход к оценке эффективности, полученный результат, целевой ориентир, потребительский эффект, цели инвестирования, время оценки и объекты оценки.

Рассмотрена эффективность рекламной деятельности предприятия с двух разных точек зрения – экономической и социальной. Предложено по объектам оценки различать такие виды эффективности как экономическая, коммуникативная и психологическая или нейропсихологическая эффективность рекламы (рекламных психологических манипуляций с подсознанием человека).

Ключевые слова: реклама, рекламная деятельность, экономическая эффективность, социальная эффективность, коммуникативная (информационная) эффективность, психологическая (нейропсихологическая) эффективность.

Summary. At the present stage of Ukraine's economy the issues of effective application of new management methods based mainly on marketing policy are especially relevant. In these conditions, one of the key elements of the system of product promotion in the marketing complex is advertising, which is a convincing communication and has a significant impact on the formation and stimulation of demand for goods in order to increase sales. Therefore, among the main criteria of advertising of the enterprise the most important place is occupied by its efficiency. On the other hand, high-quality and interesting advertising is paid communication and is quite expensive, and it is important for each company to know how justified the costs of the advertising campaign.

The main manifestation of effective advertising is its impact on sales, income and other indicators of enterprises. The size of this effect is immeasurably higher than advertising costs, as evidenced by the growth of its volume. It is expected that the volume of the advertising market in Ukraine in 2020 will amount to 28.44 billion UAH, although its growth rate will slow down compared to 2019 due to quarantine.

This determines the relevance of research the types of efficiency of advertising activities at the enterprise.

The purpose of the article is systematization of modern approaches to determining the efficiency of advertising activities at the enterprise.

The article summarizes the concept of evaluating the efficiency of advertising activities of the enterprise with the specification of existing forms, criteria, principles and methods. Improved the systematization of the main approaches to determine the efficiency of advertising activities by the main criteria: the timing of the effect of advertising, the degree of its increase, methods and results of evaluation, targets, customer groups, investment goals, time and objects of evaluation.

The article considered the efficiency of advertising activity from two different points of view – economic and social. It is proposed to distinguish the following types of efficiency by evaluation objects: economic, communicative (informational) and psychological or neuropsychological efficiency of advertising (the effectiveness of advertising psychological manipulation of the human subconscious).

Key words: advertising, advertising activity, economic efficiency, social efficiency, communicative (information) efficiency, psychological (neuropsychological) efficiency.

Постановка проблеми. Економіка України проходить непростий шлях оновлення, трансформації підходів, методів і інструментів господарювання. Враховуючи зростаючий інформаційний тиск та прискорення темпів виведення на ринок нових товарів та послуг, особливої гостроти набувають питання ефективного застосування елементів системи просування продукції в комплексі маркетингу, в т.ч. реклами, яка є переконливою комунікацією і має значний вплив на формування і стимулювання попиту на товар з метою збільшення продажів. Тому серед основних критеріїв рекламної діяльності підприємства найважливіше місце займає її ефективність. Якісна і цікава реклама коштує дорого, а для кожного підприємства важливо знати, наскільки виправдані витрати на рекламну кампанію. Цим обумовлюється актуальність дослідження і систематизація видів ефективності рекламної діяльності підприємства.

Як єдиного підходу, так і загальної методології оцінки ефективності рекламної діяльності підприємства немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем, пов'язаних з рекламою, її інструментами та специфікою відображено в роботах таких класиків маркетингу як Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг, Ж.-Ж. Ламбен, Е. Дж. МакКарті, П. Дойль, Т. Амблер, Дж. Бернет, С. Моріарті і ін.

Серед вчених, які займалися методологією оцінювання ефективності реклами, можна назвати таких як Є. В. Ромат, Л. М. Ємцева, Т. Ч. Прима, Л. О. Попова, Б. А. Обритко, Р. М. Левешко, Т. І. Лукьянець, а також зарубіжних вчених А. Хатчінсона, Дж. С. Джонса і Дж. Б. Хаскінса.

Метою статті є систематизація сучасних підходів до визначення ефективності рекламної діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Рекламна діяльність є різновидом соціальної взаємодії між замовником реклами, її виготовлювачем і споживачем рекламної продукції. Реклама має низку функцій, основною з яких є формування у споживачів конструктивної мотивації, спрямованої на придбання рекламованих товарів. Маркетинг і реклама є важелями, спроможними впливати на споживача і формувати його потреби, у відповідності із цілями підприємства [1, с. 18].

Як зазначає Філіп Котлер, реклама — це будь-яка оплачувана замовником форма неособистого представлення та просування ідей, товарів або послуг. Місією реклами може бути: інформування, переконання, нагадування чи підкріплення рішення про покупку [5].

Одне з головних завдань реклами полягає в переконанні споживачів придбати потрібний товар за рахунок унікальної пропозиції, інноваційних засобів аргументації тощо. Тому її нерідко називають знаряддям збуту.

Організація реклами продукції виробничо-технічного призначення і споживчих товарів від-

бувається по-різному. Для перших спонукальним мотивом виступає задоволення особистих потреб, для других — намагання одержати комерційний дохід [1, с. 19]. Реклама споживчих товарів має бути короткою і чіткою, привертати увагу споживачів яскравими ілюстраціями, гучними заголовками, нестандартними прикладами. Реклама виробничо-технічної продукції повинна вказувати на деталі характеристики товару. Це має переконувати кінцевих споживачів, що за допомогою саме цього товару сформується нові конкурентні переваги підприємства і як наслідок — підвищиться прибутковість.

Оскільки рекламна діяльність підприємства може оцінюватись із застосуванням різних методів, принципів і показників, то виникає необхідність у дослідженні і систематизації видів ефективності здійснюваної рекламної діяльності. Дослідження ефективності реклами підтверджує правильність обраних рекламних засобів або сигналізує про певні проблеми, та дозволяє обрати найбільш оптимальні шляхи впливу на споживачів.

Більшість вітчизняних економістів приймає ефективність як відношення результату (ефекту) до витрат: «...ефективність характеризується відношенням результатів до витрат. Ефект — корисний результат діяльності» [1, с. 44].

Аналогічну позицію займає і ряд зарубіжних вчених: «... економічна ефективність характеризує зв'язок між кількістю одиниць рідкісних ресурсів, які застосовуються в процесі виробництва, і одержуваною в результаті кількістю якого-небудь продукту. Більша кількість продукту, одержуваного від даного обсягу витрат, означає підвищення ефективності. Менший обсяг продукту від даної кількості витрат вказує на зниження ефективності» [3, с. 39].

Ефективність реклами прийнято пов'язувати з показниками прибутковості інвестицій у маркетинг або рентабельності маркетингових інвестицій (англ. marketing ROI або return on marketing investment, скорочено ROMI) [8].

$$ROI = (\text{виручка} - \text{собівартість} / \text{витрати}) * 100\% \quad (1)$$

$$ROMI = (\text{валовий прибуток} - \text{інвестиції в маркетинг}) / \text{інвестиції в маркетинг} \quad (2)$$

При цьому рентабельність інвестицій вимірюється у відсотках; позитивне значення відповідає фінансовій вигоді; негативне значення відповідає збитку, а валовий прибуток визначається різницею між виручкою і повною собівартістю послуги, яка включає змінні і постійні витрати.

Т.ч., найпоширеніша формула для розрахунку економічної ефективності реклами — проста формула ROI (return on marketing investment) [8]:

$$ROI (\text{рекламної кампанії}) = (\text{Виручка (до)} * \text{Рентабельність} - \text{Виручка (після)} * \text{Рентабельність}) / \text{Рекламні витрати} \quad (3)$$

де:

Виручка (до) — це продажі товарів за період, в який продукт не підтримувався рекламою. Розраховується в грошових одиницях.

Виручка (після) — це продажі товару за аналогічний за часом період, але з рекламною підтримкою. Розраховується в грошових одиницях.

Рентабельність — відсоток прибутку в ціні одиниці проданого товару. Розраховується в%.

Рекламні витрати — бюджет, витрачений компанією на просування товару.

Примітка: Рентабельність = (Ціна товару — собівартість товару) / ціна товару.

Основна ціль реклами — доносити потрібну інформацію до цільової аудиторії, тому ефективність реклами визначається як співвідношення ступеня досягнення мети до витрат, спрямованих на досягнення цієї мети [6].

При цьому, відповідно до призначення реклами, ефективність рекламної діяльності має проявлятися у підвищенні попиту споживачів та, відповідно, збільшенні обсягів продажу. Тому, основні відомі підходи до визначення ефективності реклами або базуються на її психологічній (комунікативній) складовій, або орієнтуються на її соціально-економічні функції.

Результати систематизації основних підходів до ефективності рекламної діяльності підприємства наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація видів ефективності рекламної діяльності підприємства

Ефективність рекламної діяльності підприємства	
За терміном виникнення	– моментальна – середньострокова – довгострокова
За ступенем збільшення ефекту	– первинна – мультиплікативна – синергетична
За методом оцінки ефективності	– кількісна – якісна
Залежно від отриманого результату	– реальна – розрахункова
Залежно від цільового орієнтира	– абсолютна – порівняльна
За групами замовників (споживачів ефекту)	– для рекламодавців – для рекламо-виробників – для пасивних розповсюджувачів – для споживачів реклами – для держави.
За цілями інвестування	– економічна – соціальна – екологічна
За часом оцінки	– моментальна – інтервальна
За об'єктом оцінки	– економічна – комунікативна (інформаційна) – психологічна (нейропсихологічна)

Джерело: удосконалено авторами за [7]

До основних критеріїв ефективності віднесено: терміни виникнення ефекту від реклами, ступені збільшення ефекту, підхід до оцінки ефективності, отриманий результат, цільовий орієнтир, споживчий ефект, цілі інвестування, час оцінки та об'єкти оцінки.

Враховуючи економічні і соціальні інтереси суб'єктів ринку, зацікавлених у підвищенні ефективності реклами, виділяють три види ефективності реклами:

- 1) Економічну;
- 2) Соціальну;
- 3) Соціально-економічну.

Кожен з цих видів ефективності вимагає конкретних вимірювачів.

Планування рекламної діяльності дозволить ефективно проводити рекламні заходи та знижувати витрати на контроль, підвищить ефективність рекламної діяльності в цілому.

Соціально-економічна сутність реклами обумовлює аналіз її ефективності з двох точок зору — економічної та соціальної.

Економічна ефективність рекламної діяльності підприємства розраховується співвідношенням між економічним результатом від рекламної діяльності, і витратами на проведення рекламних заходів за певний період часу.

Соціальна ефективність визначає, наскільки точно рекламний захід сприяє досягненню стратегічної мети підприємства і задоволеності потреб споживачів за рахунок поліпшення якості товару і послуг для населення.

За строком виникнення, ефективність рекламної діяльності можна отримати:

- безпосередньо під час проведення рекламного заходу (моментальна);
- через 3–6 місяців після проведення рекламного заходу (середньострокова);
- через шість місяців і більше після проведення рекламного заходу (довгострокова).

При грамотно спланованій рекламній діяльності, під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, підприємство може отримати мульти-ефективність рекламної діяльності. Доречне комплексне застосування декількох рекламних засобів. Це дає можливість отримання синергетичної ефективності рекламної діяльності.

Важливо враховувати не тільки кількісні, але і якісні показники оцінки ефективності рекламної діяльності і розглядати їх у взаємозв'язку. До них належать: лояльність споживачів до торгової марки, ділова репутація, задоволення споживачів, імідж, довгострокова взаємодія з партнерами по бізнесу.

За прогнозами Всеукраїнської рекламної коаліції, обсяг рекламного ринку в Україні у 2020 році складе 28,44 млрд. грн, темпи його зростання дещо уповільняться у порівнянні з 2019 роком. Так, у 2020 році обсяг ринку збільшиться на 18% після зростання на 25% у 2019-му [8].

Управління рекламною діяльністю підприємства можна поділити на такі етапи:

- 1) визначення потреби у рекламі товару, послуги чи ідеї;
- 2) проведення досліджень споживачів, товарів та послуг, ринку продавців;
- 3) розробка стратегічних планів рекламної діяльності;
- 4) розробка тактичних та стратегічних планів проведення рекламної кампанії;
- 5) створення рекламного звернення;
- 6) визначення ефективності рекламної діяльності.

Деякі підприємства можуть скоротити кількість етапів, віддавши частину своїх функціональних обов'язків консалтинговим, науково-дослідним фірмам або рекламним агенціям.

Ефективність рекламної діяльності можна оцінити за такими підходами (рис. 1).

Облік ефективності рекламної діяльності залежно від отриманого результату на етапі визначення рекламних цілей, перевіряє вірність розстановки пріоритетів рекламної діяльності. Реальну ефективність рекламної діяльності підприємство отримує після проведення рекламного заходу. Розрахункову ефективність рекламної діяльності підприємство отримує в процесі планування ефективності рекламної діяльності. Реальна ефективність прагне до досягнення розрахункової ефективності рекламної діяльності.

У більшості підходів ефективність рекламної діяльності розглядається узагальнено, без конкретизації існуючих форм, критеріїв, принципів і методів оцінки ефективності рекламної діяльності підприємства. Тому оцінка ефективності рекламної діяльності є основною складовою системи управління нею.

Класифікація оціночних методів визначення ефективності реклами на рисунку 2.

За об'єктами оцінки пропонується розрізняти такі види ефективності:

- 1) Економічна ефективність реклами — співвідношення між результатом реклами і величиною витрат на рекламні заходи за фіксований відрізок часу.
- 2) Комунікативна ефективність реклами — оцінка ступеня впливу конкретного рекламного оголошення на цільову аудиторію на всіх етапах рекламної діяльності від початку реклами та до її завершення [9].
- 3) Психологічна ефективність — ступінь впливу реклами на окрему людину. Деякі науковці поєднують ефективність комунікативну та психологічну, але, ми вважаємо, що це різний рівень впливу — комунікативний (інформаційний) вплив — це рівень соціуму, а психологічний досліджує вплив на рівні окремої особистості, протікання її біологічних, нейропсихологічних процесів. Тож, можливо є доцільним визначити цей вид ефективності — як *нейропсихологічну ефективність*, під якою пропонуємо

Рис. 1. Підходи до оцінки ефективності реклами

Джерело: систематизовано авторами

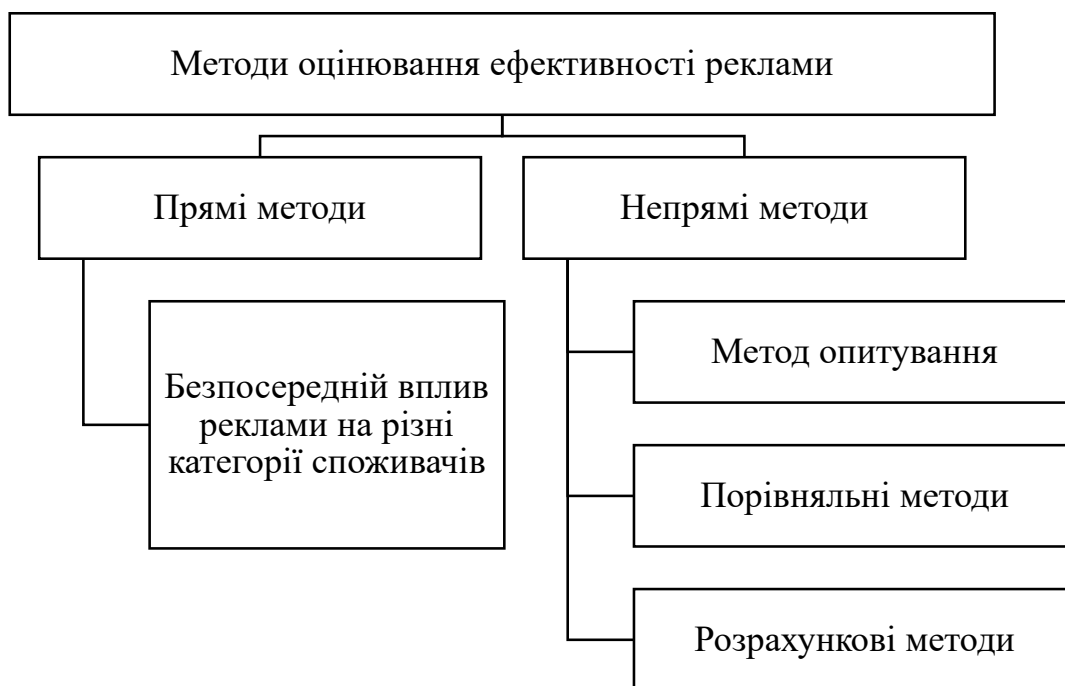

Рис. 2. Методи оцінки ефективності реклами

Джерело: систематизовано авторами

розуміти — ефективність рекламних психологічних маніпуляцій з підсвідомістю людини.

Це можуть бути трюїзм, нейролінгвістичне програмування, сугестії, ілюзія вибору, пресупозиції, технології рекламних шоу, застосування психологічних стереотипів, «25-го кадру» тощо) [4].

Висновки. Отже, в сучасних умовах господарювання, коли підприємства функціонують в умовах жорсткої ринкової конкуренції, питання підвищення дієвості реклами набуває все більшої актуальності. Тому при оцінці ефективності рекламної діяльності підприємства необхідно використовувати комплексний аналіз показників як економічного підходу, так і комунікаційного.

Вдосконалено систематизацію основних підходів до визначення ефективності рекламної діяльності підприємства за такими критеріями: терміни виникнення ефекту від реклами, ступені збільшення ефекту, підхід до оцінки ефективності, отриманий результат, цільовий орієнтир, споживчий ефект, цілі інвестування, час оцінки та об'єкти оцінки.

За об'єктами впливу розрізняють такі види ефективності: економічна ефективність; комунікативна ефективність та введено поняття психологічної або нейропсихологічної ефективності, під якою пропонуємо розуміти ефективність рекламних психологічних маніпуляцій з підсвідомістю людини.

Література

1. Кіреєв І. В. До питання про доцільність досліджень ефективності реклами на різних стадіях життєвого циклу товару // Маркетинг. 2010. № 5. С. 43–45.
2. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Учебник: Пер. с англ. 17-е изд. Москва: ИНФРА-М, 2009. 916 с.
3. Попова Т. Український ринок реклами: погляд зсередини // Маркетинг і реклама. 2002. № 11. С. 18–19.
4. Рябчик А. В. Методи психологічного впливу в рекламі // Ефективна економіка. 2018. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6695>
5. Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг менеджмент. 15-е изд. СПб.: Питер, 2018. 848 с.
6. Наймушин А. Організація управління рекламною діяльністю в виробничо-господарських системах // Маркетинг. 1995. № 2. С. 12–23.
7. Сиссорс Дж., Бэрон Р. Рекламное медиа-планирование. С. Пб.: Питер, 2008. 416 с.
8. Доступний маркетинг. Розділ «Ефективність реклами». URL: <https://vrk.org.ua/ad-market/>
9. Миронов Ю. Б., Крамар Р. М. Основи рекламної діяльності. Навчальний посібник. Дрогобич: Посвіт, 2007. 108 с.

References

1. Kiryeyev I. V. (2010). Do pytannya pro dotsil'nist' doslidzhen' efektyvnosti reklamy na riznykh stadiyakh zhyt-tyevoho tsyклу tovaru [To the question of the feasibility of research on the effectiveness of advertising at different stages of the product life cycle] // *Marketynh*. № 5. S. 43–45.
2. Makkonnell K. R., Bryu S. L. (2009). *Ekonomiks: printsypy, problemy i politika* [Economics: Printsypy, problems and politics]. Moscow: INFRA-M. 2009. 916 s. (in Russian)
3. Popova T. (2002). *Ukrayins'kyy rynek reklamy: pohlyad zseredyny*. [The Ukrainian Advertising Market: An Inside View.] // *Marketynh i reklama*. № 11. S. 18–19.
4. Ryabchyk A. V. (2018). *Metody psykholohichnoho vplyvu v reklami* // *Efektyvna ekonomika*. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6695>
5. Kotler, F. & Keller, K. L. (2018) *Marketynh menedzhment* [Marketing management]. 15th ed. Saint Petersburg, 848. (in Russian)
6. Naymushyn A. (1995) *Orhanizatsiya upravlinnya reklamnoyi diyal'nisty v vyrobnycho-hospodars'kykh systemakh*. [Organization of advertising management in production and economic systems] // *Marketynh*. № 2. S. 12–23.
7. Sissors Dzh. Z. Beron R. B. (2008) *Reklamne media-planuvannya* [Advertising Media Planning] Saint Petersburg: Pyter. 2008. 416 s.
8. *Dostupnyy marketynh. Rozdil «Efektyvnist' reklamy»* [Affordable Marketing. Advertising Performance Section]. URL: <https://vrk.org.ua/ad-market/>
9. Myronov YU.B., Kramar R. M. (2007) *Osnovy reklamnoyi diyal'nosti* [The basics of advertising] Drohobych: Posvit. 2007. 108 s. (in Ukrainian)

Кривда Олена Віталіївна

кандидат економічних наук, доцент

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Кривда Елена Витальевна

кандидат экономических наук, доцент

Национальный технический университет Украины

«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

Krivda Elena

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

National Technical University of Ukraine

«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Пазюка Аліна Вікторівна

студент

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Пазюка Алина Викторовна

студент

Национального технического университета Украины

«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

Paziuka Alina

Student of the

National Technical University of Ukraine

«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІТИКИ ЦІНОУТВОРЕННЯ В ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ПРОМИСЛОВOSTІ

МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОЛИТИКИ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

METHODS FOR DETERMINING THE EFFECTIVENESS OF PRICING POLICY IN THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY

Анотація. Стаття є дослідженням методики визначення ефективності політики ціноутворення в фармацевтичній промисловості. Зокрема проаналізовано, що у всьому світі фармацевтична галузь є однією з найбільш стратегічно важливих і пріоритетних сфер державного регулювання. Виділяють чотири основні методи регулювання цін на лікарські засоби: встановлення фіксованих цін; регулювання прибутку; ціноутворення на основі ефективності; встановлення базових цін). Встановлення фіксованих цін закріплює «розумні» і доступні максимальні ціни на лікарські засоби для системи охорони здоров'я (як правило, державної). Досліджено, що найбільш розповсюдженими в умовах ринкової економіки є класичні методи ціноутворення: середні витрати плюс прибуток; аналіз беззбитковості і забезпечення цільового прибутку; установлення ціни на основі рівня поточних цін; установлення ціни на основі закритих торгів; установлення ціни, виходячи з цінності товару, що відчувається. В Україні основним економічним регулятором процесу ціноутворення на лікарські

засоби є граничний рівень торговельної набувки. Але на відміну від єдиного рівня, характерного для зарубіжної практики, в нашій країні застосовують регіональний принцип регулювання рівня роздрібних цін. З'ясовано, що за прикладом ЄС в Україні має бути створена система моніторингу, що досліджує ціни на фармринку, яка допоможе уникнути випадків неконтрольованого завищення розмірів набувок (коли такі встановлені), а також випадків безпідставного втручання в фармацевтичний бізнес. Така система стане достовірним ресурсом і буде інформувати компетентні органи про істотне зростання цін на нерегульовані препарати.

Ключові слова: фармацевтична промисловість, ціноутворення, методи регулювання, лікарські засоби, фармацевтичний ринок, методи регулювання.

Аннотация. Статья представляет собой исследование методики определения эффективности политики ценообразования в фармацевтической промышленности. В частности, проанализировано, что во всем мире фармацевтическая отрасль является одной из наиболее стратегически важных и приоритетных сфер государственного регулирования. Выделяют четыре основных метода регулирования цен на лекарственные средства: установление фиксированных цен; регулирования прибыли; ценообразования на основе эффективности; установление базовых цен). Установление фиксированных цен закрепляет «умные» и доступны максимальные цены на лекарственные средства для системы здравоохранения (как правило, государственной). Доказано, что наиболее распространенными в условиях рыночной экономики являются классические методы ценообразования: средние издержки плюс прибыль; анализ безубыточности и обеспечения целевой прибыли; установление цены на основе уровня текущих цен; установление цены на основе закрытых торгов; установление цены, исходя из ценности товара чувствуется. В Украине основным экономическим регулятором процесса ценообразования на лекарственные средства является предельный уровень торговой набувки. Но в отличие от единого уровня, характерного для зарубежной практики, в нашей стране применяют региональный принцип регулирования уровня розничных цен. Установлено, что по примеру ЕС в Украине должна быть создана система мониторинга, которая исследует цены на фармрынке, которая поможет избежать случаев неконтролируемого завышения размеров набувок (если такие установлены), а также случаев безосновательного вмешательства в фармацевтический бизнес. Такая система станет достоверным ресурсом и будет информировать компетентные органы о существенном росте цен на нерегулируемые препараты.

Ключевые слова: фармацевтическая промышленность, ценообразования, методы регулирования, лекарственные средства, фармацевтический рынок, методы регулирования.

Summary. The article is a study of the methodology for determining the effectiveness of pricing policy in the pharmaceutical industry. In particular, it is analyzed that the pharmaceutical industry is one of the most strategically important and priority areas of state regulation worldwide. There are four main methods of regulating the prices of medicines: setting fixed prices; profit regulation; efficiency-based pricing; setting base prices). Fixed pricing sets «reasonable» and affordable maximum prices for medicines for the health care system (usually public). It is investigated that the most common in a market economy are the classical methods of pricing: average costs plus profit; break-even analysis and target profit; pricing based on the level of current prices; pricing on the basis of closed bidding; setting the price based on the value of the goods being felt. In Ukraine, the main economic regulator of the pricing process for medicines is the marginal level of trade margin. But in contrast to the single level, typical of foreign practice, in our country apply the regional principle of regulating the level of retail prices. It was found that, following the example of the EU, Ukraine should create a monitoring system that examines prices on the pharmaceutical market, which will help avoid cases of uncontrolled overcharging (if any), as well as cases of unjustified interference in the pharmaceutical business. Such a system will be a reliable resource and will inform the competent authorities about a significant increase in prices for unregulated drugs.

Key words: pharmaceutical industry, pricing, methods of regulation, medicines, pharmaceutical market, methods of regulation.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку суспільного й політичного життя у світі свідчать про актуальність державного регламентування фармацевтичних правовідносин, яке здійснюється через призму розвитку національної економіки й забезпечення здоров'я громадян країни. Питання ціноутворення фармацевтичної продукції завжди було на порядку денному, особливо при дослідженні проблем доступності медичної допомоги, і не лише тому, що ціни на медикаменти в Україні не відповідають рівню платоспроможності переважної більшості населення та обсягу бюджетного фінансування державних і комунальних закладів охорони здоров'я, а й у зв'язку з тим, що саме лікарські засоби та вироби

медичного призначення становлять значну складову витрат з надання медичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Удосконаленню механізму ціноутворення у фармацевтичній промисловості присвячені наукові праці А. Немченко, О. Єрко, Н. Чмихало. Роботах Д. С. Волоха, Б. Л. Парновського, О. П. Півень, В. М. Чернухи, Л. В. Галій, О. П. Когана та ін.

Мета дослідження — проаналізувати та всебічно дослідити методику визначення ефективності політики ціноутворення в фармацевтичній промисловості.

Виклад основного матеріалу. У всьому світі фармацевтична галузь є однією з найбільш стратегічно важливих і пріоритетних сфер державного

регулювання. Ця галузь відіграє величезну роль у вирішенні соціально-економічних завдань, виступаючи в якості посередника, що реалізує ряд соціальних функцій, спрямованих на поліпшення якості та тривалості життя населення [5, с. 157–158]. Одним з найважливіших завдань державного регулювання фармацевтичної галузі є розробка механізмів формування цін на основі соціально значущі медичні препарати з метою забезпечення населення якісними і доступними лікарськими засобами.

Державне регулювання цін є спробою держави за допомогою законодавчих, адміністративних і бюджетно-фінансових інструментів впливати на ціни таким чином, щоб сприяти стабільному розвитку соціально-економічної системи і підтримці національної безпеки. У країнах Західної і Східної Європи накопичений великий досвід державного регулювання цін на основі найважливіші лікарські засоби. Практично у всіх країнах Європи ціни на лікарські засоби регулюються в різних формах в залежності від інструментів і методів впливу на гравців фармацевтичної галузі. На сьогодні в країнах ЄС не існує спільної політики щодо ціноутворення у фармацевтичній сфері. Засоби та методи регулювання цін на лікарські препарати суттєво відрізняються між країнами (див. Таблицю 1).

Деякі країни безпосередньо регулюють ціни на ліки (Франція та Італія), тоді як ряд країн впроваджують обмеження на відшкодування витрат в рамках соціального страхування (Німеччина) [10, с. 133–134].

Виділяють чотири основні методи регулювання цін на лікарські засоби:

- встановлення фіксованих цін;

- регулювання прибутку;
- ціноутворення на основі ефективності;
- встановлення базових цін.

Встановлення фіксованих цін закріплює «розумні» і доступні максимальні ціни на лікарські засоби для системи охорони здоров'я (як правило, державної).

Рівень цін відрізняється між країнами і залежить від бюджетних обмежень, порядку надання рецептів, політичного значення фармацевтичної промисловості та інших інтересів тощо [2, с. 24]. За моделі регулювання прибутку фармацевтичні компанії добровільно обмежують свій прибуток через встановлення відсотку допустимого прибутку (який визначається під час діалогу з відповідними державними органами). Схеми базових цін встановлюють фіксовані ліміти відшкодування на товари однієї групи. Модель ціноутворення на основі ефективності передбачає економічну оцінку лікарських засобів (аналіз витрат і вигод). Цей метод зазвичай застосовується на додаток до інших методів регулювання цін.

Країни ЄС часто використовують більше одного методу регулювання цін. Так, Німеччина і Данія при вільному ціноутворенні на нові препарати запровадили встановлення базових цін на непатентовані лікарські препарат, які вже є на ринку. В Бельгії, Греції, Італії та Португалії до патентованих та непатентованих лікарських препаратів застосовується однакова схема ціноутворення, тоді як, препарати-аналоги будуть продаватися за ціною нижчою, ніж ціна оригінальної марки.

У Франції, де аптеки при лікарнях відповідають за підписання контрактів на закупівлю ліків, ринок

Таблиця 1

Методи регулювання цін на лікарські засоби в країнах ЄС

Країна	Контроль цін на стадії запуску нового продукту	Контроль цін при відшкодуванні витрат	Референтні ціни	Контроль прибутку	Позитивні / негативні лістинги	Бюджети на ліки для лікарів
Австрія	✓	✓			✓	
Бельгія	✓	✓			✓	
Данія			✓		✓	
Фінляндія		✓			✓	
Франція	✓	✓			✓	✓
Німеччина		✓	✓		✓	✓
Греція	✓	✓			✓	
Ірландія	✓	✓			✓	✓
Італія	✓	✓			✓	
Нідерланди	✓	✓	✓		✓	
Норвегія		✓	✓		✓	
Португалія	✓	✓			✓	
Іспанія	✓	✓		✓	✓	
Швеція		✓	✓		✓	
Швейцарія		✓			✓	

лікарських препаратів для лікарень регулюється окремо. У Фінляндії, Швеції та Франції вартість певного переліку ліків відшкодовується системою обов'язкового медичного страхування, тоді як ціни на решту лікарських засобів встановлюються ринком [6, с. 245].

Найпоширенішим різновидом фіксованих цін є граничні ціни, коли регулятор визначає максимальну ціну для кожного товару. Ця гранична ціна повинна бути нижчою за ціну, що максимізує (монопольні) прибутки фармацевтичної компанії. Ціни встановлюються або шляхом переговорів (як у Франції та Іспанії), або національними органами із врахуванням інформації щодо витрат виробників, терапевтичної користі і новаторства, інвестицій в дослідження та розробку, цін на аналогічну продукцію, світових цін, обсягу продаж тощо [1, с. 154]. Більшість країн ЄС (крім Німеччини) час від часу застосовували фіксовані ціни на запатентовані препарати. При визначенні граничної ціни часто беруться до уваги референтні ціни, тобто ціни подібних препаратів в межах країни або в інших країнах. Країни можуть враховувати середню ціну в ЄС, як це роблять Австрія, Бельгія, Франція та Італія, чи кошик цін в окремих країнах, як у Фінляндії, Ірландії, Нідерландах та Португалії. Швеція порівнює ціни не тільки з іншими країнами ЄС та з Норвегією, Швейцарією і Сполученими Штатами. В деяких країнах ці порівняння використовуються тільки як один з факторів при визначенні цін, тоді як, наприклад, в Греції порівняння цін є основним фактором, і ціна на лікарський засіб не може перевищувати ціни в країнах порівняння [9, с. 26].

Різновидом граничних цін є встановлення регулятором цін, які змінюються в залежності від обсягу продажів препаратів фармацевтичними компаніями. Так, в Австрії, якщо обсяги продажів перевищують певний поріг, то рівень цін знижується або компанії можуть виплачувати бонуси. В Італії при визначенні цін приймаються до уваги кількість пацієнтів, які користуються ліками, і рівень продажів [8].

Методи непрямого регулювання:

1. Укладання договорів про знижки. Деякі європейські країни почали практикувати договори, що передбачають знижки виробникам лікарських засобів контрагенту. Першими таку практику почали здійснювати конкуруючі між собою аптеки в німецьких лікарнях.

2. Поділ відповідальності. Ця модель також заснована на договірних засадах, контракт між виробником і платником укладається на поставку певного препарату і в ньому визначаються умови фінансування або відшкодування його вартості. Ідея поділу відповідальності полягає в тому, щоб скорегувати фактор невпевненості в результаті застосування нових препаратів. При цьому виробник в разі відсутності користі для пацієнтів і системи охорони здоров'я бере на себе частину ризиків покупця.

3. Аналіз витрат і споживчої корисності. Споживча корисність стосовно фармацевтичної продукції по-різному трактується в різних країнах. Так, у Франції протягом вже декількох років відповідна комісія перевіряє терапевтичні властивості нового препарату і порівнює їх з властивостями вже наявних ліків. Даний метод забезпечує єдність і стабільність цін, зводячи до мінімуму цінову конкуренцію.

4. Пільгові переліки лікарських засобів. Держава використовує можливість включення конкретних ліків в список препаратів, що відпускаються за пільговими цінами, як засіб тиску на фармацевтичні компанії. Якщо виробник знижує ціну на препарат, він може бути включений в пільговий лист, що гарантує високий обсяг закупівель.

5. Довідкові ціни. Даний метод регулювання ціноутворення на фармацевтичну продукцію застосовується, як правило, в державах зі страховою системою фінансування охорони здоров'я. Він передбачає виплати застрахованим громадянам за лікарські засоби.

6. Зниження цін, пов'язане з обсягом споживання лікарських засобів. Метод полягає в тому, що, якщо реальний продаж таких препаратів перевищує очікувані обсяги, ціна на них повинна бути знижена шляхом переговорів між відповідними органами влади і виробником [3, с. 56].

Звертаємо увагу на підвищену значимість у сучасних умовах розвитку фармацевтичного ринку України моніторингу ціноутворення фармацевтичної продукції. Функціональні повноваження за цим напрямом в Україні належать Державній інспекції України з контролю за цінами [11]. Зокрема в структурі її департаменту економічного аналізу та моніторингу цін і тарифів на ринках товарів та послуг функціонує відділ організації та надання висновків щодо економічної обґрунтованості витрат на продукцію фармацевтичного ринку. На державному рівні особливої ваги надається моніторингу цін на лікарські засоби і вироби медичного призначення, які закуповуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, що відображено і в чинній нормативно-правовій базі [10, с. 133–134].

У районах із слабкорозвинутою системою дрібно-оптової торгівлі і в країнах з обмеженим регулюванням націнки можуть перевищувати регульований рівень. Для визначення націнок використовують такі методи:

- витрати плюс фіксований відсоток;
- витрати плюс відсоток, що знижується;
- витрати плюс фіксована професійна плата за продаж;
- витрати плюс диференціальна професійна плата за відпуск лікарських засобів;
- максимально допустима ціна [4, с. 245–246].

Найбільш розповсюдженими в умовах ринкової економіки є класичні методи ціноутворення: середні витрати плюс прибуток; аналіз беззбитковості

і забезпечення цільового прибутку; установлення ціни на основі рівня поточних цін; установлення ціни на основі закритих торгів; установлення ціни, виходячи з цінності товару, що відчувається. В Україні основним економічним регулятором процесу ціноутворення на лікарські засоби є граничний рівень торговельної надбавки. Але на відміну від єдиного рівня, характерного для зарубіжної практики, в нашій країні застосовують регіональний принцип регулювання рівня роздрібних цін [7, с. 207].

За прикладом ЄС в Україні має бути створена система моніторингу, що досліджує ціни на фармринку, яка допоможе уникнути випадків неконтрольованого завищення розмірів надбавок (коли такі встановлені), а також випадків безпідставного втручання в фармацевтичний бізнес. Така система стане достовірним ресурсом і буде інформувати компетентні органи про істотне зростання цін на нерегульовані препарати.

Для створення гнучкої, адаптивної системи ціноутворення важливо забезпечити взаємодію між спеціальним органом контролю за цінами та іншими профільними органами, наприклад, шляхом періодичного інформування митними органами про імпортований товар, країну походження і його митну вартість [12, с. 15–16].

Висновки. В країнах ЄС використовують методи прямого або непрямого регулювання цін на лікарські засоби з метою контролювання витрат на медикаменти. Заходи з прямої фіксації ціни включають проведення переговорів для досягнення компромісу щодо визначення ціни та обсягу продажів.

З огляду на досвід країн ЄС Україні варто врахувати досвід країн ЄС щодо таких елементів регулювання цін на лікарські засоби:

- порівняння цін подібних лікарських засобів та виробів медичного призначення в межах країни або порівняння з ідентичними або подібними засобами в інших країнах. Зовнішнє порівняння цін на лікарські засоби забезпечує основу для оцінки обґрунтованості цін;
- встановлення базових цін як інструменту політики, який може ефективно усувати цінову різницю між терапевтичними замінниками та підвищити прозорість ринку. За моделлю базових цін регулятор встановлює максимальну ціну відшкодування, що підлягає виплаті по групі препаратів;
- визначення економічної оцінки лікарських засобів. Подібна оцінка враховує переваги і недоліки препаратів в порівнянні з альтернативними методами лікування.

Література

1. Білявцев М. І. Маркетинговая ценовая политика: Навч. посіб. [Текст] / Білявцев М. І., Петренко І. В., Прозорова І. В. К.: Центр навч. лит., 2005. 332 с.
2. Вороніна І. С. Фармацевтична безпека як складова економічної безпеки держави в умовах інноваційної моделі соціально-економічного розвитку / І. С. Вороніна // Право та інноваційне суспільство. 2016. № 2 (7). С. 24.
3. Гончарова С. Ю. Стратегічне управління інноваціями фармацевтичних підприємств / С. Ю. Гончарова, А. Б. Гончаров // Бізнес Інформ. 2014. № 1. С. 56.
4. Дутчак І. Б. Формування схеми комплексного дослідження фармацевтичного ринку в Україні // Науковий вісник НЛТУУ: Збірник наук.-тех. праць. Вип. 15.2. Львів: НЛТУУ, 2005. С. 245–246.
5. Миронишина Е. В. Анализ производственного потенциала и экспортных возможностей фармацевтической отрасли Украины / Миронишина Е. В. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сб. научн. трудов. Донецк: ДонНУ, 2005. С. 157–158.
6. Мороз С. Г. Особливості та проблеми розвитку фармацевтичної галузі в Україні / С. Г. Мороз // Професійний менеджмент в сучасних умовах розвитку ринку: матеріали III науково-практичної конференції (4 листопада 2014 р.). Х., 2014. С. 245.
7. Мороз С. Г. Особливості та проблеми розвитку фармацевтичної галузі в Україні / С. Г. Мороз // Професійний менеджмент в сучасних умовах розвитку ринку: матеріали III науково-практичної конференції (4 листопада 2014 р.). Х., 2014. С. 207.
8. Регулювання цін на лікарські засоби в країнах ЄС. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_Briefing_Series/2012/Policy_brief_HC2.pdf.
9. Сай Д. Особливості маркетингового планування на фармацевтичному ринку України / Д. Сай // Вісник КНТЕУ. № 3. 2009. С. 26.
10. Солодковський Ю. Перспективи трансформації сучасної моделі світового фармацевтичного ринку / Солодковський Юрій, Довженко Ольга // Міжнародна економічна політика. 2012. № 1–2 (16–17). С. 133–134.
11. Фармацевтична галузь за роки незалежності України. URL: <https://lib.nuph.edu.ua/fullis/2000–2005/3.pdf>.
12. Черних В. П. Дефініції в сучасній фармації та фармакології, або як називати ліки / В. П. Черних // Рациональная фармакотерапия. Научнопрактический журнал для врачей. 2010. № 2, июнь. С. 15–16.

References

1. Bilyavtsev MI Marketing pricing policy: Textbook. way. [Text] / Bilyavtsev MI, Petrenko IV, Prozorova IV–K.: Центр навч. lit., 2005. 332 p.
2. Voronina IS Pharmaceutical safety as a component of economic security of the state in terms of innovative model of socio-economic development / I.S. Voronin // Law and Innovative Society. 2016. № 2 (7). P. 24.
3. Goncharova S. Yu. Strategic management of innovations of pharmaceutical enterprises / S. Yu. Гончарова, А. Б. Goncharov // Business Inform. 2014. № 1. P. 56.
4. Dutchak IB Formation of the scheme of complex research of the pharmaceutical market in Ukraine // Scientific herald of NLTUU: Collection of scientific and technical. wash. Vip. 15.2. Lviv: NLTUU, 2005. P. 245–246.
5. Mironishina EV Analysis of production potential and export opportunities of the pharmaceutical industry of Ukraine / Mironishina EV // Problems of development of foreign economic relations and attraction of foreign investments: regional aspect. Sat. scientific works. Donetsk: DonNU, 2005. P. 157–158.
6. Moroz SG Peculiarities and problems of pharmaceutical industry development in Ukraine / S.G. Moroz // Professional management in modern market development conditions: materials of the III scientific-practical conference (November 4, 2014). H., 2014. P. 245.
7. Moroz SG Peculiarities and problems of pharmaceutical industry development in Ukraine / S.G. Moroz // Professional management in modern market development conditions: materials of the III scientific-practical conference (November 4, 2014). H., 2014. P. 207.
8. Regulation of drug prices in EU countries. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_Briefing_Series/2012/Policy_brief_HC2.pdf.
9. Sai D. Features of marketing planning in the pharmaceutical market of Ukraine / D. Sai // Bulletin of KNTEU. № 3. 2009. P. 26.
10. Solodkovsky Y. Prospects for the transformation of the modern model of the global pharmaceutical market / Solodkovsky Yuri, Dovzhenko Olga // International Economic Policy. 2012. № 1–2 (16–17). P. 133–134.
11. Pharmaceutical industry during the years of independence of Ukraine. URL: <https://lib.nuph.edu.ua/fullis/2000-2005/3.pdf>.
12. Chernykh VP Definitions in modern pharmacy and pharmacology, or how to call drugs / VP Chernykh // Rational pharmacotherapy. Scientific and practical journal for doctors. 2010. № 2, June. PP. 15–16.

Курищук Костянтин Костянтинович*здобувач кафедри фінансів**Київського національного університету імені Тараса Шевченка***Курищук Константин Константинович***соискатель кафедры финансов**Киевского национального университета имени Тараса Шевченко***Kuryschuk Konstantin***Postgraduate Student of the Department of Finance**Taras Shevchenko National University of Kyiv*

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ВНУТРІШНІМ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ

КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ВНУТРЕННИМ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ

CLASSIFICATION OF METHODS FOR MANAGING DOMESTIC PUBLIC DEBT

Анотація. В статті досліджено методи управління внутрішнім державним боргом з метою систематизації їх видів і цільового призначення. Теоретичною та методичною базою є теорія фінансів, методологія управління державним боргом, динаміка макроекономічної ситуації та кон'юнктури ринку внутрішніх державних запозичень України. В процесі дослідження використовувались загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, зокрема, індуктивний метод, методи наукової абстракції та системного аналізу, діалектичний метод, метод функціонально-структурної аналогії, методи аналізу і синтезу. Інформаційну базу дослідження складають дані офіційної звітності Національного банку України, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Державної казначейська служба України, Рахункової палати України, Державної служби статистики України. Запропоновано класифікацію методів управління внутрішнім державним боргом, згідно якої виокремлено п'ять класифікаційних груп. Для кожної класифікаційної групи визначено методи управління внутрішнім державним боргом та концепції їх застосування. Наукова новизна отриманих результатів полягає у поглибленні методології управління внутрішнім державним боргом України через конкретизацію концепції застосування запропонованих методів та деталізацію напрямів внутрішньої боргової політики. Практична значимість полягає в обґрунтуванні впливу системності реалізації внутрішньої боргової політики держави на забезпечення раціональної та ефективної мобілізації, розподілу, використання та повернення запозичених фінансових ресурсів, що сприятиме сталому соціально-економічному розвитку та стабільності фінансової системи держави.

Ключові слова: внутрішній державний борг, внутрішня боргова політика держави, макроекономічне регулювання, державний бюджет, дефіцит державного бюджету, фінансування дефіциту державного бюджету.

Аннотация. В статье исследованы методы управления внутренним государственным долгом с целью систематизации их видов и целевого назначения. Теоретической и методической базой является теория финансов, методология управления государственным долгом, динамика макроекономической ситуации и конъюнктуры рынка внутренних государственных заимствований Украины. В процессе исследования использовались общенаучные и специальные методы познания, в частности, индуктивный метод, методы научной абстракции и системного анализа, диалектический метод, метод функционально-структурной аналогии, методы анализа и синтеза. Информационную базу исследования составляют данные официальной отчетности Национального банка Украины, Министерства финансов Украины, Национальной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку, Государственной казначейской службы Украины, Счетной палаты Украины, Государственной службы статистики Украины. Предложена классификация методов управления внутренним государственным долгом, согласно которой выделено пять классификационных групп. Для каждой классификационной группы определены методы управления внутренним государственным долгом и концепции их применения. Научная новизна полученных результатов состоит в углублении методологии управления внутренним государственным долгом Украины через конкретизацию концепции применения предложенных методов и детализацию направлений вну-

тренней долговой политики. Практическая значимость заключается в обосновании влияния системности реализации внутренней долговой политики государства на обеспечение рациональной и эффективной мобилизации, разделения, использования и возврата заимствованных финансовых ресурсов, что будет способствовать устойчивому социально-экономическому развитию и стабильности финансовой системы государства.

Ключевые слова: внутренний государственный долг, внутренняя долговая политика государства, макроэкономическое регулирование, государственный бюджет, дефицит государственного бюджета, финансирование дефицита государственного бюджета.

Summary. The article explores methods of managing domestic public debt to systematize their types and purpose. The theoretical and methodological basis is the theory of finance, the methodology of public debt management, the dynamics of the macroeconomic situation and the state market of domestic government borrowing in Ukraine. In the research process, general scientific and special methods of cognition were used, in particular, the inductive method, methods of scientific abstraction and system analysis, the dialectic method, the method of functional structural analogy, analysis and synthesis methods. The research information base is compiled by the official reporting data of the National Bank of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the National Commission for Securities and Stock Market, the State Treasury Service of Ukraine, the Accounts Chamber of Ukraine, and the State Statistics Service of Ukraine. A classification of domestic public debt management methods is proposed, according to which five classification groups are identified. For each classification group, methods for managing internal public debt and concepts for their application are defined. The scientific novelty of the obtained results consists of deepening the methodology of managing the internal public debt of Ukraine by specifying the concept of applying the proposed methods and detailing the directions of domestic debt policy. The practical significance lies in the justification of the impact of systematic implementation of the state's internal debt policy on ensuring the rational and effective mobilization, separation, use and return of borrowed financial resources, which will contribute to sustainable socio-economic development and stability of the state financial system.

Key words: domestic public debt, domestic debt policy of the state, macroeconomic regulation, the state budget, state budget deficit, state budget deficit financing.

Постановка проблеми. Проблема внутрішньої заборгованості одна з ключових проблем управління державними фінансами. Внутрішній державний борг є важливим макроекономічним важелем регулювання економіки за умови забезпечення ефективного функціонування ринку внутрішніх державних запозичень. Оптимізація структури внутрішнього державного боргу в розрізі валюти і відсоткових ставок, а також мінімізація ризиків, пов'язаних з рефінансуванням та утриманням середньозваженого строку погашення боргових зобов'язань держави, дозволить запобігти виникненню пікових навантажень на державний бюджет, що пов'язані зі здійсненням платежів за внутрішнім державним боргом, та здійснити запозичення для підтримки та розвитку пріоритетних сфер економіки України.

Проблема високого рівня державного боргу на сьогодні є актуальною не лише для України, а і для багатьох країн світу. Особливості розвитку української економіки поки не дозволяють на загальнодержавному рівні визначити цілісну збалансовану концепцію фіскальної та бюджетної політики в середньостроковій і, тим більше, довгостроковій перспективах. Темпи зростання видатків бюджету не відповідають темпам зростання доходів, що неминує призводить до формування дефіциту бюджету. Протягом 2005–2019 років обсяг видатків державного бюджету перевищує обсяг доходів (рис. 1).

В структурі джерел фінансування державного бюджету України (рис. 2) протягом 2010–2019 років частка внутрішніх державних запозичень складає понад 50%. В цілому, останні 10 років обсяги

внутрішніх державних запозичень характеризують висхідний тренд.

Слід зауважити, що у 2018–2019 роках дві третини усього обсягу джерел фінансування державного бюджету було забезпечено за рахунок внутрішніх державних запозичень. В даному розрізі, науковий інтерес представляють напрями витрачання коштів державного бюджету. Зіставлення обсягів джерел фінансування та напрямів витрачання коштів за рахунок цих джерел і накопичення невикористаних надходжень спеціального фонду за 2018–2019 роки свідчить, що суттєва частка джерел фінансування була використана для здійснення видатків загального бюджету, зокрема: у 2018 році видатки загального фонду склали 54,1 млрд. грн., або 30,13% загального обсягу витрачання джерел фінансування та накопичення невикористаних надходжень; у 2019 році даний показник склав відповідно 52,1 млрд. грн., або 11,17%. Загальний обсяг джерел фінансування збільшився протягом 2018–2019 років у 2,5 рази з 177,5 млрд. грн. у 2018 році до 443,75 млрд. грн. у 2019 році. При цьому, в структурі видатків загального фонду у 2018 році видатки розвитку та кредитування загального фонду становили 47,3 млрд. грн., або 49,37%, видатки споживання загального фонду — 53,9 млрд. грн., або 63,17%, тоді як у 2019 році видатки розвитку та кредитування загального фонду склали лише 5,3 млрд. грн., або 5,7% [11]. Отже, за рік обсяг капітальних видатків та кредитування загального фонду зменшився у 7,9 разів, продовжується тенденція покриття поточних видатків за рахунок запозичень. До того ж, значна частина обсягів видатків державного бюджету

Рис. 1. Основні показники виконання державного бюджету України

Джерело: складено автором на основі офіційних даних Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень України [11]

спрямовується на погашення та обслуговування існуючого внутрішнього державного боргу.

Таким чином, актуальним є підвищення ефективності методів управління внутрішнім державним боргом у механізмі функціонування системи внутрішніх державних запозичень в Україні на основі чітких пріоритетів боргової політики як цілісної

сукупності заходів держави, щодо раціональної та ефективної мобілізації, розподілу, використання та повернення запозичених фінансових ресурсів, яка має сприяти сталому соціально-економічному розвитку та стабільності фінансової системи держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема:

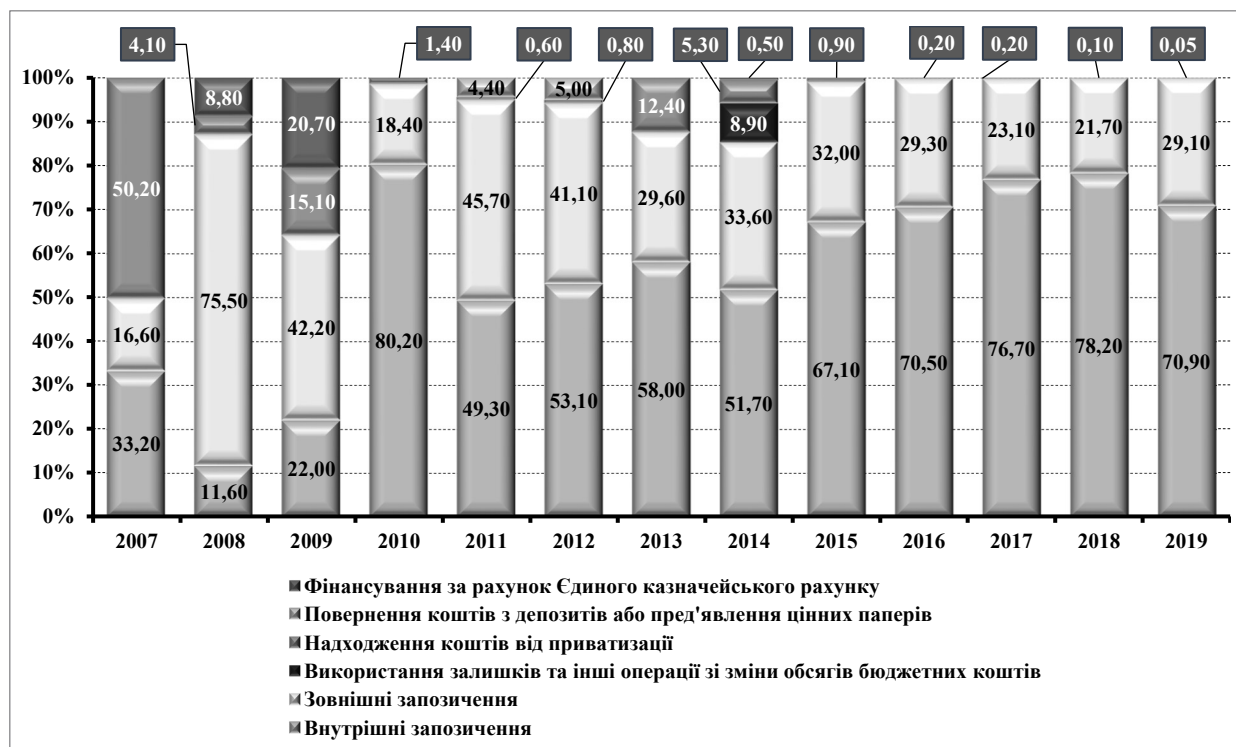

Рис. 2. Структура джерел фінансування державного бюджету України

Джерело: складено автором на основі офіційних даних Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень України [11]

Башка В. [1], Василюк О. [3], Вахненко Т. [4; 5], Зуєва Д. [6], Козака Ю. [7], Лютого І. [8; 9], Молдована О. [10], Прутської О. [13], Форкун І. [14], Юрія С. [15; 16], Кемпбелла Дж. [17], Флемінга Дж. [18; 19], Тобіна Дж. [20; 21; 22], Вікрея У. [23] та інших, — методи управління внутрішнім державним боргом визначаються як сукупність заходів, метою яких є: мінімізація витрат державного бюджету на погашення та обслуговування внутрішнього державного боргу; оптимізація структури внутрішнього державного боргу (у тому числі, дострокове погашення внутрішніх державних боргових зобов'язань, мінімізація ризиків збільшення боргового навантаження на державний бюджет); інформаційна та рейтингова підтримки залучення коштів на внутрішньому ринку капіталу. Проте сучасний стан економіки України, що характеризується подальшим поглибленням фінансової дестабілізації та загостренням кризи у реальному секторі економіки, звуженням потенціалу залучення нових позик, недостатністю бюджетних ресурсів для виконання накопичених боргових зобов'язань, доводить необхідність подальших досліджень ефективності методів управління внутрішнім державним боргом з метою систематизації їх видів і цільового призначення, що обумовлює постановку мети даної статті.

Метою статті є розробка класифікації методів управління внутрішнім державним боргом для забезпечення системності реалізації внутрішньої боргової політики держави.

Виклад основного матеріалу. Використання такого інструменту фінансування бюджетних видатків, як внутрішній державний борг, вимагає від органів державної влади ефективного управління, що передбачає вплив суб'єкта на об'єкт через сукупність інструментів, методів і механізмів, визначених законодавчо з урахуванням історичних передумов використання. Саме механізм управління визначає пріоритети державної боргової політики, стратегію і тактику досягнення поставлених цілей. При цьому, результати реалізації внутрішньої боргової політики впливають на соціально-економічний розвиток та стабільність фінансової системи держави.

Відповідно до статей 12, 16, 17, 73, 74 Бюджетного кодексу України [2], класифікація державного боргу систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави; передбачено такі види державних боргових зобов'язань, сукупність яких складає державний борг: кредити (позики) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій; державні цінні папери; бюджетні кредити; державні та місцеві гарантії.

Узагальнюючи результати досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців [1; 4; 5; 7; 10; 15; 23], слід зазначити, що управління державним боргом здійснюється через застосування наступних методів, виходячи з історичних і економічних передумов, що визначають їх виникнення та особливості застосу-

вання: рефінансування державного боргу; новація; уніфікація; конверсія; консолідація; відстрочка погашення позик; анулювання державного боргу; реструктуризація; списання боргу; сек юритизація; обмін облігацій за регресивним співвідношенням; дострокове погашення.

У світовій практиці [6; 17; 22; 23] широке застосування здобули методи управління внутрішнім державним боргом, засновані на ринкових механізмах функціонування, зокрема: викуп боргу; обмін боргу (угоди «своп»); угоди РЕПО. Зауважимо, що обмін боргу має різновиди, а саме: «борг на облігації»; «борг на акції»; «борг на векселі»; «борг на національну валюту»; «борг на здійснення природоохоронної діяльності»; «борг на проведення законодавчих і економічних реформ»; «борг на створення фондів у національній валюті»; «борг на реалізацію проектів розвитку»; «борг на активи (наукомістка та високотехнологічна продукція, енергоносії, сировина); «борг на інвестиції».

Перевагами даної групи методів є: скорочення боргу; зниження боргового навантаження на державний бюджет; забезпечення довгострокового джерела фінансування бюджетних видатків; зниження витрат на обслуговування боргу; регулювання ліквідності бюджету; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної промисловості. Серед основних недоліків слід зазначити: збільшення витрат у випадку викупу боргу за ціною, що перевищує номінальну вартість; можливу втрату частини державної власності; ризик невиконання угоди; недостатність бюджетних коштів для фінансування дефіциту бюджету [6, с. 39].

Механізмом функціонування системи внутрішніх державних запозичень в Україні передбачено методи обліку внутрішнього державного боргу, які дозволяють визначити обсяги фактичних надходжень і платежів на касовій основі, встановити обсяги емітованих внутрішніх боргових зобов'язань, їх структуру, терміни обігу та погашення. Методами обліку внутрішнього державного боргу є: касовий метод обліку; метод обліку на основі графіків платежів; метод нарахування. Касовий метод обліку передбачає, що операції з обслуговування внутрішнього державного боргу відображаються в момент здійснення або отримання платежу, незалежно від моменту передачі прав власності на відповідні активи. Метод обліку на основі графіків платежів передбачає, що операції з обслуговування внутрішнього державного боргу відображаються по настанню строку надходжень або платежів, пов'язаних з цією операцією, а не в момент фактичного отримання або сплати грошових коштів. Фактично, даний метод є варіацією касового методу обліку. Метод нарахування передбачає реєстрацію операцій з обслуговування внутрішнього державного боргу в момент створення, перетворення, обміну, передачі або ліквідації економічних цінностей. Вимоги і зобов'язання виникають тоді, коли відбувається

передача прав власності [14, с. 12]. Таким чином, реєстрація операцій з обслуговування внутрішнього державного боргу відбувається у звітний період їх проведення, незалежно від моменту отримання (виплати) грошових коштів або графіку платежів.

Зауважимо, що саме метод нарахування рекомендовано МВФ спільно із Всесвітнім банком [12] для запровадження в національні системи внутрішніх державних запозичень з метою вдосконалення методів управління внутрішнім державним боргом.

Реалізація зазначених методів здійснюється Національним банком України, Державним казначейством України, Міністерством фінансів України, Департаментом державного боргу в межах таких видів обліку внутрішнього державного боргу: бухгалтерського; статистичного; аналітичного; депозитарного.

Бухгалтерський облік внутрішнього державного боргу — це система виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність держави, пов'язану з рухом фінансових потоків та боргових зобов'язань, що виникли внаслідок діяльності позичальника і кредитора. Статистичний облік внутрішнього державного боргу — це облік внутрішніх державних боргів спеціальними установами, відповідно до затверджених форм. Аналітичний облік внутрішнього державного боргу — це облік внутрішнього державного боргу з метою виявлення загального стану внутрішнього державного боргу та тенденцій його зміни. Депозитарний облік внутрішнього державного боргу — це облік внутрішніх державних цінних паперів на рахунках власників цінних паперів у зберігачів або облік на рахунках у цінних паперах, який здійснює депозитарій для зберігачів та емітентів [8, с. 160].

На наш погляд, серед методів управління внутрішнім державним боргом слід виокремити методи ціноутворення на ринку внутрішніх державних запозичень. Інвестиційна привабливість внутрішніх державних цінних паперів для потенційних інвесторів суттєво залежить від вартості відповідних фінансових інструментів, що обумовлює доцільність розгляду методів ціноутворення на ринку внутрішніх державних запозичень.

Номінальна вартість цінного паперу є сумою основного боргу емітента перед власником цінного паперу. Номінал внутрішнього державного боргового інструменту встановлюється умовами емісії і фіксується на цінному папері при документарній формі випуску. Дана сума є базою для нарахування відсотків (купону) за умов, передбачених емісією.

Основою емісійної вартості внутрішніх державних боргових інструментів є сума, яку отримує емітент за результатами розміщення даних інструментів на первинному ринку, тобто вартість активів, переданих емітенту в тимчасове користування. Таким чином, емісійна вартість є основним параметром

ефективності фінансових інструментів внутрішньої боргової політики.

Ринкова вартість внутрішніх державних боргових інструментів формується на вторинному ринку під впливом попиту і пропозиції, її значення у відсотках до номіналу має назву «курс». В міжнародній практиці котирування купонних ОВДП проводиться за «чистою вартістю», яка, при визначенні суми до сплати інвестором власникові, збільшується на суму накопичених відсотків. Ринкова вартість залежить від інвестиційних характеристик внутрішніх державних боргових інструментів і поточного стану ринкової кон'юнктури. Проте, в режимі реального часу не всі боргові інструменти мають дану вартість, тому оцінка таких фінансових активів проводиться шляхом розрахунку приведеної вартості — суми всіх майбутніх надходжень, дисконтованих до теперішнього моменту з урахуванням доходності, яку має забезпечити інструмент.

В контексті розгляду вартісних характеристик фінансових інструментів внутрішньої боргової політики України, варто обґрунтувати вартість погашення та викупну вартість. Якщо структура внутрішнього державного боргового інструменту містить нарахування відсотків, то процедура його погашення, у визначений умовами емісії момент, передбачає виплату поточного доходу (суми відсотків) і основного боргу (його залишку). Таким чином, сума даних елементів грошового потоку являє собою вартість погашення.

Інтегруючи в структуру внутрішнього державного боргового інструменту оферту (умову можливого дострокового вилучення боргового інструменту емітентом, який вважається особою, що уклала угоду з адресатом пропозиції при продажі інструменту на первинному ринку), емітент фіксує викупну вартість. Зауважимо, що викупну вартість не обов'язково регламентувати умовами емісії. Така вартість може виникнути ситуативно при купівлі емітентом боргового інструменту на вторинному ринку з подальшим вилученням із обігу. Отже, спільною ознакою вартості погашення та викупної вартості є напрям руху грошових ресурсів — від емітента до власника. Принципова відмінність полягає у меті визначення: викупна вартість передбачає вилучення боргового інструменту із обігу виключно для погашення; для вартості погашення — погашення є не обов'язковим.

Таким чином, метод розрахунку ринкової вартості внутрішніх державних боргових інструментів України враховує цінові орієнтири всіх суб'єктів ринку внутрішніх державних запозичень. Проте, вплив суб'єктів регулювання на ціноутворення є значним лише на первинному ринку внутрішніх державних боргових інструментів. Так, якщо на первинному ринку ОВДП Національний банк України та Міністерство фінансів України реалізують політику «керованого котирування», то вторинний ринок регулюється шляхом участі у торгах Національного банку України як безпосереднього покупця та

Таблиця 1

Класифікація методів управління внутрішнім державним боргом України

№	Класифікаційна група	Методи	Концепція застосування
1.	Системні методи управління внутрішнім державним боргом	Рефінансування; новація; уніфікація; конверсія; консолідація; відстрочка погашення позик; анулювання; реструктуризація; списання; сек'юритизація; обмін зобов'язань за регресивним співвідношенням; дострокове погашення.	Ґрунтуються на історичних і економічних передумовах формування портфелю внутрішніх боргових зобов'язань.
2.	Структурні методи управління внутрішнім державним боргом	Викуп боргу; обмін боргу (угоди «своп»); угоди РЕПО.	Ґрунтуються на механізмах функціонування ринку внутрішніх боргових зобов'язань.
3.	Методи обліку внутрішнього державного боргу	Касовий метод обліку; метод обліку на основі графіків платежів; метод нарахування.	Передбачають визначення обсягів фактичних надходжень і платежів на касовій основі, обсягів емітованих внутрішніх боргових зобов'язань, їх структури, термінів обігу та погашення.
4.	Методи ціноутворення на ринку внутрішніх державних запозичень	Ціноутворення на основі емісійної вартості внутрішніх державних боргових зобов'язань; ціноутворення на основі ринкової вартості внутрішніх державних боргових зобов'язань; ціноутворення на основі розрахунку приведеної вартості внутрішніх державних боргових зобов'язань; ціноутворення на основі вартості погашення внутрішніх державних боргових зобов'язань; ціноутворення на основі викупної вартості внутрішніх державних боргових зобов'язань.	Передбачають визначення ефективності фінансових інструментів внутрішньої боргової політики.
5.	Методи прогнозування вартості внутрішніх державних запозичень	Прогнозування доходності за видами ОВДП; визначення середньозваженої ставки за ОВДП.	Визначаються інструментарієм економіко-математичного моделювання, зокрема: кореляційного аналізу та багатокритеріального регресійного аналізу.

Джерело: розроблено автором

продавця. Вартість казначейських зобов'язань на первинному ринку встановлюється Міністерством фінансів України, але фактична відсутність організованого вторинного ринку і специфіка документарної форми випуску, по суті, трансформують емісійну вартість у орієнтир ринкової вартості.

На наш погляд, оптимізація вартості внутрішніх державних боргових інструментів сприятиме підвищенню їх інвестиційної привабливості, що доводить доцільність запровадження розглянутих методів ціноутворення у механізм реалізації стратегії управління внутрішнім державним боргом.

Окрему групу методів управління внутрішнім державним боргом складають методи прогнозування

вартості внутрішніх державних запозичень. Результати дослідження механізму функціонування системи внутрішніх державних запозичень в Україні свідчать, що внутрішні державні запозичення здійснюються здебільшого через механізм розміщення облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Методи прогнозування вартості внутрішніх державних запозичень передбачають прогнозування доходності різних видів ОВДП та визначення середньозваженої ставки за ОВДП.

Реалізація методів прогнозування вартості внутрішніх державних запозичень здійснюється Департаментом боргової та міжнародної фінансової політики Міністерства фінансів України через застосування

інструментарію економіко-математичного моделювання, зокрема: кореляційного аналізу та багато-критеріального регресійного аналізу.

Основою прогнозування вартості внутрішніх державних запозичень є результати оцінки факторів, що впливають на рівень довіри інвесторів до внутрішніх державних цінних паперів. При цьому, враховуються такі особливості українських реалій та менталітету вітчизняних інвесторів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Ґрунтуючись на результатах дослідження методів управління внутрішнім державним боргом, з метою систематизації їх видів і цільового призначення, пропонуємо класифікацію, наведену у таблиці 1.

Серед методів управління внутрішнім державним боргом України пропонуємо виокремлювати п'ять класифікаційних груп: системні методи управління внутрішнім державним боргом; структурні методи управління внутрішнім державним боргом; методи обліку внутрішнього державного

боргу; методи ціноутворення на ринку внутрішніх державних запозичень; методи прогнозування вартості внутрішніх державних запозичень. Для кожної класифікаційної групи визначено методи управління внутрішнім державним боргом та концепції їх застосування.

На наш погляд, класифікаційні групи методів управління внутрішнім державним боргом деталізують напрями внутрішньої боргової політики держави, що забезпечує системність її реалізації. Вважаємо, що системність реалізації внутрішньої боргової політики держави забезпечить раціональну та ефективну мобілізацію, розподіл, використання та повернення запозичених фінансових ресурсів, що сприятиме сталому соціально-економічному розвитку та стабільності фінансової системи держави. Отже, перспективи подальших досліджень охоплюють коло питань визначення впливу системи управління внутрішнім державним боргом на соціально-економічний розвиток та стабільність фінансової системи держави.

Література

1. Башко В. Міжнародний досвід залучення державою заощаджень населення / В. Башко // ECOFIN. URL: http://ecofin.org.ua/house_saving
2. Бюджетний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
3. Василик О. Д. Державні фінанси України: підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. К.: ЦНЛ, 2004. 608 с.
4. Вахненко Т. П. Концептуальні засади управління зовнішнім національним боргом України / Т. П. Вахненко // Економіка України. 2007. № 1. С. 14–24.
5. Вахненко Т. П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи / Т. П. Вахненко // Фінанси України. 2009. № 6. С. 14–28.
6. Зуев Д. С. Развитие системы управления долговыми обязательствами региона: монография / Д. С. Зуев. М.: Магистр, 2011. 160 с.
7. Козак Ю. Г. Міжнародна макроекономіка: навчальний посібник / Ю. Г. Козак. К.: Центр учбової літератури, 2012. 400 с.
8. Лютий І. О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: монографія / І. О. Лютий. К.: Атіка, 2000. 240 с.
9. Лютий І. О. Державний кредит та боргова політика України: монографія / І. О. Лютий, Н. В. Зражевська, О. Д. Рожко [за ред. І. О. Лютого]. К.: ЦУЛ, 2008. 360 с.
10. Молдован О. О. Бюджетна політика в Україні в умовах ризиків сповільнення економічної динаміки: аналітична доповідь / О. О. Молдован, С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, Т. А. Тищук, Н. С. Медведкова [за ред. Я. А. Жаліла]. К.: НІСД, 2012. 25 с.
11. Офіційний сайт Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень України. URL: <http://www.ibser.org.ua>.
12. Офіційний сайт Міжнародного Валютного Фонду. URL: <http://www.imf.org>.
13. Прутська О. О. Управління державним боргом: Навчальний посібник / О. О. Прутська, О. А. Сьомченков, Ж. В. Гарбар, Л. І. Губанова, В. В. Руденко. К.: Центр учбової літератури, 2010. 216 с.
14. Форкун І. В. Основи казначейської справи: навчальний посібник / І. В. Форкун, В. М. Шацька, Н. Л. Фролова. Львів: Новий світ — 2000, 2006. 516 с.
15. Юрій С. І. Теорія фінансів: підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов. К.: Знання, 2008. 611 с.
16. Юрій С. І. Управління зростанням на основі боргу і Україна / С. І. Юрій // Журнал європейської економіки. 2007. № 1. С. 6–28.
17. Campbell J. Y. A scorecard for indexed government debt / J. Y. Campbell, R. J. Shiller // NBER Working paper № 5587. URL: http://papers.nber.org/papers/w.pdf?new_window=1.
18. Fleming J. M. Guidelines for balance-of-payments adjustment under the par-value system / J. M. Fleming. Princeton, N.J.: International Finance Section, Dept. of Economics, Princeton University, 1968. 31 p.

19. Fleming J. M. Toward assessing the need for international reserves / J. M. Fleming. Princeton, N.J.: International Finance Section, Dept. of Economics, Princeton University, 1967. 26 p.
20. Tobin J. Essays in economics: national and international / J. Tobin. Cambridge, Mass: MIT Press, 1996. 807 p.
21. Tobin J. Macroeconomics, prices, and quantities / J. Tobin. Washington, D.C.: Brookings Institution, 1983. 305 p.
22. Tobin J. Two cases for sand in the wheels of international finance / J. Tobin, B. Eichengreen, Ch. Wyplosz. Berkeley, Calif.: University of California at Berkeley, Dept. of Economics, 1994. 20 p.
23. Vickrey W. The other side of the coin: acceptance paper / W. Vickrey, J. Tobin. Memphis, Tenn.: P. K. Seidman Foundation, 1992. 23 p.

References

1. Bashko V. International experience the state savings / V. Bashko // ECOFIN. URL: http://ecofin.org.ua/house_saving.
2. Budget Code of Ukraine. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
3. Vasylyk O. D. Public finance of Ukraine: textbook / O. D. Vasylyk, K. V. Pavlyuk. K.: TSNL, 2004. 608 p.
4. Vakhnenko T. P. Conceptual bases of management of external national debt Ukraine / T. P. Vakhnenko // Economy Ukraine. 2007. № 1. P. 14–24.
5. Vakhnenko T. P. Features of the formation of public debt management and its components during the financial crisis / T. P. Vakhnenko // Finance Ukraine. 2009. № 6. P. 14–28.
6. Zuev D. S. Development of the region's debt management system: monograph / D. S. Zuev. M.: Master, 2011. 160 p.
7. Kozak Y. G. International macroeconomics: textbook / Y. G. Kozak. K.: Center of educational literature, 2012. 400 p.
8. Lutyi I. O. Monetary policy in a transition al economy: monograph / I. O. Lutyi. K.: Atika, 2000. 240 p.
9. Lutyi I. O. State credit and debt policy of Ukraine: monograph / I. O. Lutyi, N. V. Zrazhevskaya, O. D. Rozhko [Ed. I. O. Lutyi]. K.: TSUL, 2008. 360 p.
10. Moldovan O. O. Fiscal policy in Ukraine in terms of risk slowing economic dynamics: analytical report / O. O. Moldovan, S. O. Bila, O. V. Shevchenko, M. O. Kushnir, T. A. Tyschuk, N. S. Medvedkova [ed. Y. A. Galila]. K.: NISS, 2012. 25 p.
11. The official website of the Institute budget and socio-economic research Ukraine. URL: <http://www.ibser.org.ua>
12. The official website of the International Monetary Fund. URL: <http://www.imf.org>.
13. Prutska O. O. Public debt management: textbook / O. O. Prutska, O. A. Somchenkov, Z. V. Garbar, L. I. Gubanova, V. V. Rudenko. K.: Center of educational literature, 2010. 216 p.
14. Forkun I. V. Fundamentals treasury: textbook / I. V. Forkun, V. M. Shacka, N. L. Frolova. Lviv: New World — 2000, 2006. 516 p.
15. Yuriy S. I. Theory of finance: textbook / S. I. Yuriy, V. M. Fedosov. K.: Knowledge, 2008. 611 p.
16. Yuriy S. I. Manage growth based on debt and Ukraine / S. I. Yuriy // Journal of the European economy. 2007. № 1. P. 6–28.
17. Campbell J. Y. A scorecard for indexed government debt / J. Y. Campbell, R. J. Shiller // NBER Working paper № 5587. URL: http://papers.nber.org/papers/w.pdf?new_window=1
18. Fleming J. M. Guidelines for balance-of-payments adjustment under the par-value system / J. M. Fleming. Princeton, N.J.: International Finance Section, Dept. of Economics, Princeton University, 1968. 31 p.
19. Fleming J. M. Toward assessing the need for international reserves / J. M. Fleming. Princeton, N.J.: International Finance Section, Dept. of Economics, Princeton University, 1967. 26 p.
20. Tobin J. Essays in economics: national and international / J. Tobin. Cambridge, Mass: MIT Press, 1996. 807 p.
21. Tobin J. Macroeconomics, prices, and quantities / J. Tobin. Washington, D.C.: Brookings Institution, 1983. 305 p.
22. Tobin J. Two cases for sand in the wheels of international finance / J. Tobin, B. Eichengreen, Ch. Wyplosz. Berkeley, Calif.: University of California at Berkeley, Dept. of Economics, 1994. 20 p.
23. Vickrey W. The other side of the coin: acceptance paper / W. Vickrey, J. Tobin. Memphis, Tenn.: P. K. Seidman Foundation, 1992. 23 p.

УДК 336.77:005.334-047.44]:339.732.6](100:477)

Павлюк Євген Дмитрович

*кандидат економічних наук,
начальник управління моделювання ризиків
АБ «Укргазбанк»*

Павлюк Евгений Дмитриевич

*кандидат экономических наук,
начальник управления моделирования рисков
АБ «Укргазбанк»*

Pavluk Yevhen

*PhD in Economics, Head of Risk Modeling
JSB»UKRGASBANK»*

Павлюк Олена Олександрівна

*доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародних фінансів
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

Павлюк Елена Александровна

*доктор экономических наук, доцент кафедры международных финансов
ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»*

Pavluk Olena

*Doctor of Economic Sciences
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman*

DOI: 10.25313/2520-2057-2020-8-6044

МОДЕЛЬНІ ФІНАНСОВІ РИЗИКИ: ГЛОБАЛЬНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

МОДЕЛЬНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ РИСКИ: ГЛОБАЛЬНЫЙ И УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ

MODEL FINANCIAL RISKS: GLOBAL AND UKRAINIAN CONTEXT

Анотація. В статті досліджено формування внутрішніх підходів для оцінки ризиків в загальній стратегії визначення адекватності капіталу банку. Показано, що в останні роки концепція ризик менеджменту в банках зазнала ключових змін, викликаних такими глобальними факторами, як зростання торгівлі деривативами та розвитком сучасних підходів в теорії фінансів, а сучасним трендом ризик-менеджменту є модельний менеджмент банку. Визначено, що сучасний глобальний стандарт Базель II спонукає банки розробляти і використовувати найкращі методи управління ризиками, вимагає від них уміння перевіряти ефективність внутрішніх оцінок, забезпечувати суворий процес визначення адекватності свого капіталу для покриття всіх ризиків, яким вони піддаються. Доведено, що недоліки в моделі, як правило, в повному обсязі розкриваються під час фінансової кризи. Це доводить гіпотезу про те, що стрестестування стало важливим елементом в інструментарії ризик менеджменту. Проведено аналіз становлення підходів до визначення очікуваних кредитних втрат, а також розвитку сфери валідації кредитних моделей; здійснено порівняння вимог по валідації НБУ та рекомендацій по валідації в стандартах капіталу Базель II та визначено принципи відмінності.

Ключові слова: кредитний ризик, моделі оцінки ризиків, Базельський комітет, наглядові органи країн, оцінка параметрів кредитного ризику, валідація.

Аннотация. В статье исследовано формирование внутренних подходов к оценке рисков в общей стратегии определения адекватности капитала банка. Показано, что в последние годы концепция риск-менеджмента в банках претерпе-

ла ключевые изменения, которые были вызваны такими глобальными факторами, как рост торговли деривативами и развитием современных подходов в теории финансов, а современным трендом риск-менеджмента является модельный менеджмент банка. Определено, что современный глобальный стандарт Базель II побуждает банки разрабатывать и использовать лучшие методы управления рисками, требует от них умения проверять эффективность внутренних оценок, обеспечивать строгий процесс определения адекватности своего капитала для покрытия всех рисков, которым они подвергаются. Доказано, что недостатки в модели, как правило, в полном объеме раскрываются во время финансового кризиса. Это доказывает гипотезу о том, что стрестестирование есть важным элементом в инструментарии риск менеджмента. Проведен анализ становления подходов к определению ожидаемых кредитных потерь, а также развития сферы валидации кредитных моделей; а также сравнение требований по валидации НБУ и рекомендаций валидации в стандартах капитала Базель II и определены принципиальные различия.

Ключевые слова: кредитный риск, модели оценки рисков, Базельский комитет, надзорные органы стран, оценка параметров кредитного риска, валидация.

Summary. The article examines the formation of internal approaches to risk assessment in the overall strategy for determining the capital adequacy of the bank. It is shown that in recent years the concept of risk management in banks has undergone key changes caused by such global factors as the growth of derivatives trading and the development of modern approaches in financial theory and the modern trend of risk management is the model management of the bank. It is determined that the current global standard Basel II encourages banks to develop and use the best methods of risk management, requires them to be able to verify the effectiveness of internal assessments, to ensure a rigorous process of determining their capital adequacy to cover all risks to which they are exposed. It is proved that the shortcomings in the model, as a rule, are fully disclosed during the financial crisis. This proves the hypothesis that stress testing has become an important element in risk management tools. An analysis of the formation of approaches to determining the expected credit losses, as well as the development of the validation of credit models; a comparison of NBU validation requirements and validation recommendations in Basel II capital standards was made and fundamental differences were identified.

Key words: credit risk, risk assessment models, Basel Committee, supervisory authorities of countries, assessment of credit risk parameters, validation.

Постановка проблеми. Глобальне банківське співтовариство пройшло досить довгий шлях втілення принципів валидації, відпрацьовуючи на практиці механізми починаючи з організаційних аспектів і закінчуючи докладними інструкціями з перевірки даних, складання валидаційних звітів і комунікацій з наглядовими органами. Додатковою ілюстрацією того, що саме перевірка кредитних моделей, серед усіх можливих моделей оцінки ризиків, підкріплена солідної методологічної базою може служити такий факт, що за 2 роки до появи стандарту Базель II (2002 р) при Базельському комітеті була створена валидаційна Група в завдання якої входив огляд і дослідження валидації рейтингових систем, які були б корисні для банків і наглядових органів в контексті впровадження Базель II. І вже в травні 2005 г. Базельський комітет з нагляду опублікував результати роботи Групи — Робочий документ № 14 «Дослідження з валидації внутрішніх рейтингових систем», який 14 років тому можна вважати глибоким і як і раніше актуальним оглядом методів і практик валидації. Таким чином, оскільки актуальним є зосередження уваги банків в Україні на кредитному напрямку, то регулятору необхідно мати більше підстав для впевненості в тому, що банки швидше адаптуються до нововведення і роблять це на адекватному рівні. Саме цей аспект спонукав до дослідження цієї проблематики в статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних та практичних аспектів сфери

модельного ризику і валидації розпочалося одним з перших регуляторів — Офісом контролера валюти при Департаменті Казначейства США, який в травні 2000 р. в своєму бюлетені сформулював ідею про необхідність перевірки банківських моделей і забезпечив банки рекомендаціями щодо загальних процедур модельної валидації. У глобальному регулятивному банківському середовищі роль і завдання валидації були окреслені в оновленому стандарті капіталу «International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework» (Базель II) [1], який побачив світ у червні 2004 г. У Положенні Національного Банку України про організацію системи управління ризиками в банках [2], яке набуло законної сили в другій половині 2018 р., також окреслені загальні позиції оцінки ризиків, а також таке новітнє поняття для українського ризик менеджменту, як валидація моделей оцінки ризиків. Зважаючи на це, актуальним залишається відповідність українських стандартів модельного менеджменту нормам та рекомендаціям міжнародних фінансових організацій, зокрема, Базельського комітету.

Виклад основного матеріалу. Новий стандарт Базельського комітету ввів 2 підходи для оцінки капіталу під кредитний ризик: стандартизований (Standardized) і заснований на внутрішніх моделях оцінки ризику (IRB approach). Останній поділяється на фундаментальний (Foundation) і розширений підхід (Advanced). Різниця між стандартизованим підходом і підвидами IRB підходу полягає в тому,

що в першому випадку оцінка кредитного ризику для формування капіталу проводиться відповідно до моделі, заданої регулятором, а в другому — відповідно до моделі (моделями) банку. За задумом розробників Стандарту Базель II банки, які мають необхідними ресурсами висококваліфікованого персоналу, достатнім історичним масивом даних про позичальників і IT інфраструктурою можуть використовувати більш складний підхід і самостійно розробляти моделі оцінки кредитного ризику для всього спектру своїх контрагентів. Щоб підтвердити готовність і компетентність у використанні IRB підходу банки, крім ряду вихідних умов, повинні впровадити і підтримувати процедури валідації внутрішніх оцінок, концептуальні положення якої представлені Стандарти. Можна стверджувати, що в такій конструкції Стандарту Базель II наглядові органи країн, його впровадили, прагнуть спонукати банки розробляти і використовувати найкращі методи управління ризиками, вимагають від них уміння перевіряти ефективність внутрішніх оцінок, забезпечувати суворий процес визначення адекватності свого капіталу для покриття всіх ризиків, яким вони піддаються. Оскільки коректність оцінки ключових параметрів кредитного ризику PD, LGD, EAD критична для розрахунку регулятивного капіталу валідація внутрішніх рейтингових систем є ключовим компонентом наглядового процесу.

Стандарт вимагає від банків, що використовують IRB підхід впровадити перевірку точності та узгодженості роботи внутрішніх рейтингових моделей, пов'язаних з ними процесів і компонентів. Банк повинен продемонструвати локальному регулятору, що процес внутрішньої перевірки дозволяє йому послідовно оцінювати ефективність внутрішніх систем рейтингування та оцінки ризиків. Банки повинні на постійній основі порівнювати реалізовані рівні дефолтів з їх прогнозними оцінками, отриманими на основі внутрішніх моделей, розуміти міру можливих відхилень і використовувати цей аналіз для запобігання зниженню точності моделей нижче критичних значень. Такий же аналіз повинен проводитися і для інших компонентів ризику таких як LGD та EAD. Відповідні внутрішні політики повинні адресувати проблему суттєвих розбіжностей (особливо в разі недооцінки ризику) за допомогою глибокого вивчення причин і коригування моделей. Банкам слід використовувати інші інструменти аналізу для досягнення цілей валідації. В даному контексті, під іншими інструментами мається на увазі якісні методи аналізу та оцінки, тому що Стандарт описує обов'язкові внутрішні елементи, що входять в орбіту рейтингового процесу, перевірка яких виключно кількісними методами може мати обмежену цінність. Велика увага в процесі валідації приділяється документуванню як самих методів валідації так і їх застосування на конкретних даних у вигляді опису проведеного аналізу і одержуваних висновків.

Об'єднуючи все сказане «валідацію» слід розглядати як отримання об'єктивних підтверджень того, що застосовувана конкретна модель дає кращі результати, ніж якби застосовувалася «наївна» модель. Таким чином, всебічна перевірка моделі дозволяє упевнитися в її корисності.

Поширення стандарту Базель II і бажання банків перейти на IRB підхід як спосіб оптимізувати управління капіталом дало поштовх розвитку сфери валідації кредитних моделей. В результаті інтеграції зусиль фахівців нагляду, академічної сфери та практикуючих банкірів валідація з набору ключових принципів виросла в спеціалізовану галузь знань з внутрішньою структурою, багатим інструментарієм методів і багаторічною практикою застосування. Найбільш свіжим прикладом посилення ролі валідації в кредитному ризик менеджменті є її застосування в контексті впровадження стандарту МСФЗ 9. Перехід глобальної банківської галузі на модель обліку очікуваних втрат (ECL) відповідно до МСФЗ 9 викликав необхідність встановлення наглядових вимог щодо практик розумного управління кредитним ризиком та контролю за внутрішніми моделями кредитного ризику. У зв'язку з чим Базельський комітет з банківського нагляду в лютому 2015р. опублікував Консультативний документ «Керівництво з обліку очікуваних кредитних втрат» (рис. 1). Принцип 5 даного Керівництва встановлює мінімальні вимоги до банків щодо політик і процедур належної перевірки моделей оцінки внутрішнього кредитного ризику [3].

Заслужовує на увагу той факт, що зазначений пункт Керівництва вимагає від банків врегулювати внутрішніми політиками такі блоки питань як: — чіткі ролі і відповідальності — обсяги валідації і методологія в т.ч. вхідні дані моделі, дизайн моделі і результати моделі — документація. — незалежний огляд / перевірка процесу валідації. Дослідження показали, що банки які не застосовують IRB підхід, але впроваджують МСФЗ 9 стають об'єктами нагляду щодо виконання «Керівництва з обліку очікуваних кредитних втрат» за умови, що їх локальні регулятори поширили дію керівництва на свої юрисдикції. Таким чином, розвиток і розширення сфери застосування галузі перевірки якості ризик-моделей триває. І не в останню чергу це відбувається за рахунок уроків, піднесених локальними і глобальними кризами, які, серед іншого, вказали на існуючі уразливості глобальних ринків перед ризиком модельних помилок.

З моменту найбільш нищівної фінансової кризи останніх років, яка сталася в США в період 2007–2010 рр. (відомої також під назвою кризи субстандартного іпотечного кредитування), і до наших днів спостерігається глобальний тренд переосмислення і посилення ролі валідації і функції управління внутрішніми моделями в розвинених банківських системах світу. Поштовхом до того, можливо, ста-

Рис. 1. Основні ініціативи запровадження оцінки внутрішніх моделей

Джерело: розроблено автором

ла вищезгадана криза, оскільки приклад з використанням моделі Гауссовської копули для оцінки забезпечених боргових зобов'язань (CDO's) стала найбільш яскравою і водночас трагічною ілюстрацією недооцінки модельного ризику. Так, в кінці 1990-х років, на ринку США з'явилися нові фінансові похідні інструменти, що отримали назву забезпечених боргових зобов'язань і представляли собою облігації, забезпечені комбінацією різних видів активів. Часто весь обсяг, або значна частина таких «підкріплених» активів була вимогами по пулу іпотечних кредитів. Сукупні грошові платежі від іпотечних кредитів, покладених в основу забезпечення, були грошовим потоком, що виплачуються власникам CDO. Конструкція деривативу дозволяла банкам гнучко комбінувати склад забезпечення, виводити іпотечні кредити зі своїх балансів, тим самим знижуючи витрати на капітал і прискорювати темпи сек'юритизації. Єдиною перешкодою на шляху стрімкого зростання багатообіцяючого фінансового інструменту була складність оцінки його ризику. Так як в забезпечення інструменту об'єднувалося безліч активів з різним рівнем потенційної дефолтної оцінки, кореляція між ними була вкрай неординарним завданням. Девід Х. Лі, кількісний аналітик і актуарій в своїй статті у 2000 р. запропонував варіант вирішення завдання за допомогою Гауссовської копули, що, послужило, як прийнято вважати, фактором колосального зростання ринку і одночасно причиною настільки драматичних втрат економіки надалі. Якщо на момент виходу статті Лі загальна вартість CDO's оцінювалася в менш 70 мільярдів доларів США, то в розпал зростання CDO's в 2006 і 2007 рр. глобальний випуск зріс до приблизно 500 млрд. дол. США в рік. Об'єднання кредитів з високим ризиком в один фінансовий інструмент і застосування методу на основі Гауссовської копули, дозволяло банкам оцінювати його як низько ризиковий і привласнювати інвестиційний рейтинг. Інвестори охоче купували ці деривативи в свої порт-

фелі будучи повністю впевненими в коректності оцінки ризику. Але, уповільнення цін на нерухомість в США і зростання дефолтів по іпотеці виявив значні недоліки в моделі Лі. Фундаментальне припущення моделі про те, що кореляції між різними активами постійні в часі і таким чином можуть бути об'єднані одним значенням, виявилось серйозним прорахунком. Наведений урок надмірної впевненості в правильності оцінки моделі дорого обійшовся не тільки банкірам, а й мільйонам людей, які не мали відношення до ринку CDO. Криза спричинила втрати економіки, які прирівнюються до 22 трлн. дол. США та викрила слабкі місця не тільки окремої моделі, але і наглядової інфраструктури в цілому, яка упустила надування «ринкової бульбашки». Не останню роль в цьому процесі зіграла модель з неперевіреними припущеннями. Криза також зміцнила ряд філософських правил керівництво якими дає шанси знизити ризик повторення подібних помилок. Одне з таких правил полягає в тому, що оцінка ризику, заснована на моделі, яка не була підтверджена історичними даними, має нікчемну цінність. Так само слід пам'ятати про те, що недоліки в моделі, як правило, в повному обсязі розкриваються доти, поки вона не піддається стресу, наприклад, під час фінансової кризи. У зв'язку з цим стрестестування стало важливим елементом в інструментарії ризик менеджменту, а його розвиток посилить сферу управління моделями. І нарешті роль і місце валідації має полягати не в пошуку переваг і виправдань існування тієї чи іншої моделі, а в її критичній і неупередженій експертизи, встановлення можливих недоліків і пошуку способів їх пом'якшення або усунення.

Таким чином, у сучасному банківському бізнесі моделі є важливим для вищого керівництва засобом, що допомагає обґрунтовувати складні бізнес-рішення. Кількість моделей і глибина їх проникнення в різні функції банку незмінно зростає. На основі моделей банки вже не тільки оцінюють кредитні втрати, а й формують ціноутворення,

попереджають або виявляють шахрайство на ранніх стадіях, прогнозують відгук клієнтів на дорогі рекламні компанії та оцінюють адекватний розмір економічного капіталу. Спектр завдань, які можна вирішити за допомогою моделей не обмежується наведеним переліком, а сам перелік лише ілюстрація варіативності сфер і завдань де моделі можуть бути корисні. Складність моделей так само зростає високими темами завдяки розвитку концепції Big data і Data mining, просуванню мов програмування R і Python з відкритими бібліотеками і появи нового сімейства алгоритмів, що об'єднуються областю комп'ютерних наук під назвою Машинне навчання (Machine Learning). Остання використовує методи статистики і оптимізаційні методи математики для вирішення завдань класифікації та прогнозування.

Консалтингові компанії все частіше отримують запити від своїх клієнтів на валідацію моделей, побудованих на основі таких сучасних алгоритмів як випадковий ліс (Random Forest), адаптивне градієнтне посилення (Adaboost), екстремальне градієнтне посилення (XG Boost) і ін. В епоху лавиноподібної автоматизації і діджиталізації ризик помилок моделей багаторазово посилюється ризиком помилок їх застосування. Випадкові спотворення необхідних параметрів при підстановці в модель і будь-які інші помилкові дії з моделлю так само можуть ставати причиною невдалих рішень і втрат незважаючи на коректність самої моделі. Тому, діапазон завдань валідації далекоглядно включає не тільки аналіз математичної конструкції моделі, а й докладне вивчення процесу її застосування. Проблематика модельного ризику на тлі зростання обсягів і складності алгоритмів підтримують прийняття рішень в банках з початку 2000-х років знаходиться у фокусі уваги регуляторних органів і далі розвивається. Так, наприклад, регуляторний визначення «ризик моделі» можна знайти в статті 3.1.11 Директиви IV ЄС вимог до капіталу [4]. Відповідно до нього «Модельний ризик» означає потенційні втрати, які може понести установа в результаті рішень, заснованих головним чином на внутрішніх моделях, через помилки в їх розробці, впровадженні або використанні. Розвиваючи тему управління модельним ризиком Орган пруденційного регулювання Банку Англії в грудні 2017р. опублікував Консультативний Документ CP26 / 17 «Принципи управління модельним ризиком для стресстестування». Серед іншого пунктом 2.4. він сформулював такі чотири принципи ефективного управління модельним ризиком: Принцип 1 — Банки мають встановлене визначення моделі і підтримують вичерпний каталог моделей. Принцип 2 — Банки впровадили ефективну структуру управління, політику, процедури і засоби контролю для управління їх модельним ризиком. Принцип 3 — Банки впроваджують надійний процес розробки і впровадження моделей і забезпечують належне використання моделей. Принцип 4 — Банки проводять

відповідну валідацію моделі і незалежну перевірку для забезпечення надійної роботи моделі і більш глибокого розуміння невизначеностей моделі.

Найбільш свіжі по датах публікації нормативних документів Європейського органу Банківського Нагляду і Європейського Центрального Банку ще більш детально артикулюють завдання перевірки внутрішніх моделей в контексті управління ризиком моделей. Таким чином, збільшується комплексність модельного ландшафту з одного боку, і зростаючі наглядні вимоги з іншого, підштовхнули світові банки рухатися в бік створення структур нового покоління, які можна охопити загальною назвою Model risk management (MRM). Як показує глобальний досвід, MRM можуть бути представленими в різних конфігураціях, але їх схожими рисами є зусилля по розробці, контролю над використанням, перманентної валідації і удосконаленням всього спектра моделей банку, включаючи як внутрішні моделі ризик-оцінок, так і регуляторні та не регуляторні моделі ризик менеджменту. Такі структури розглядаються як більш зрілі організаційні рішення, які створюють конкурентні переваги, що покращують використання капіталу та впливають на стабілізацію прибутку. Вони акумулюють професіоналів, що спеціалізуються на кількісному аналізі і володіють знаннями окремих банківських функцій, що дозволяє їм виступати в ролі Центрів передового досвіду з обслуговування інших підрозділів в розробці і тестуванні необхідних моделей. Нова форма управління може здаватися мало гнучкою адже вона централізує все «модельне господарство» і знижує гнучкість реакції на виникаючі у «внутрішніх замовників» потреби в нових моделях. Однак, така проблема повністю нівелюється встановленням правил розподілу повноважень між підрозділами на створення моделей в залежності від рівня їх складності і матеріальності, а також налагодженням системи планування розробки нових і тестування існуючих моделей. Професійна спеціалізація і концентрація досвіду в окремих центрах дає свої плоди у вигляді впровадження політик управління модельним ризиком, інвентаризації та упорядкування обліку моделей в фінансовій установі, введення інституту власників моделей, впровадження стандартів документування, збільшення точності і стабільності роботи моделей, виробленні стратегії і тактики автоматизації моделей, посилення контролю за їх актуальністю (рис. 2). На окрему увагу заслуговує організація роботи з валідації моделей в підрозділах MRM. З огляду на той факт, що в обов'язки MRM може входити управління сотнями моделей кращих практик, адаптованим досвідом класифікування всіх моделей на модельні рівні, з урахуванням критеріїв складності і матеріальності (розміру потенційних втрат в результаті помилок моделі або помилок їх використання). Таким чином, для моделей з «високим рівнем ризику», як правило, встановлюється

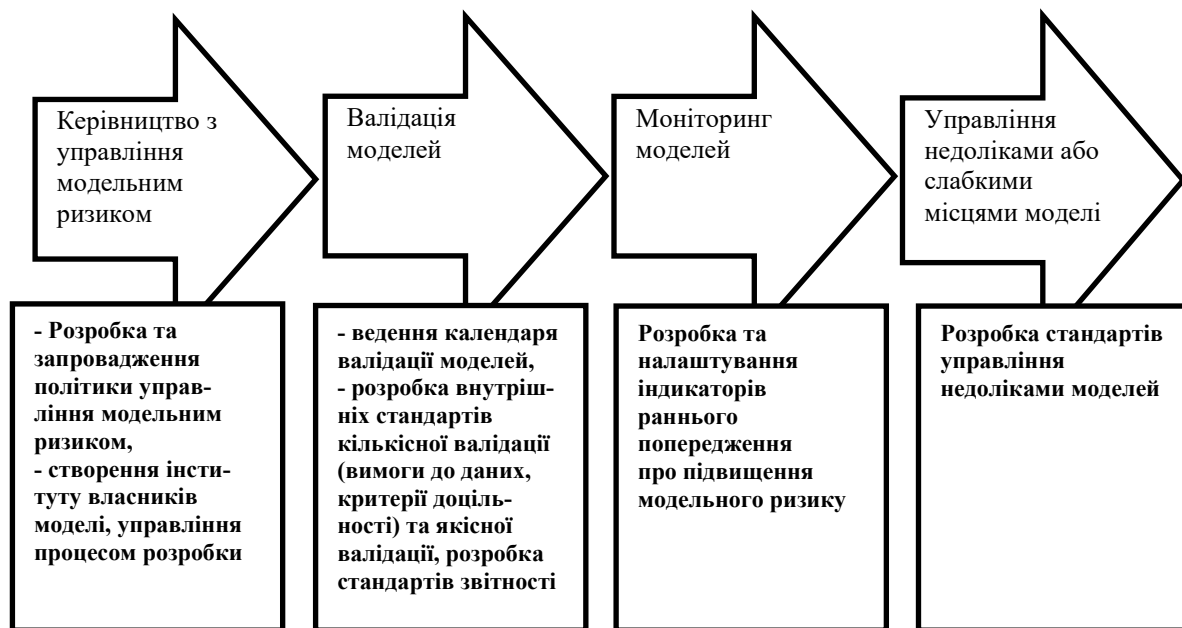

Рис. 2. Стадії модельного менеджменту

Джерело: розробка автора

пріоритет повної і більш частій перевірки в порівнянні в моделями «низького ризику».

Банки так само можуть передавати частину моделей на зовнішню валідацію керуючись пріоритетами часу і з огляду на рівень складності перевірки. Правило незалежної валідації залишається непорушним і вирішується за допомогою прямої підзвітності керівника підрозділу валідації головному ризик-офіцеру. На рис. 2 продемонстровано основні стадії моделювання від керівництва по управлінню модельним ризиком до управління недоліками.

При уважному порівнянні вимог по валідації НБУ і рекомендацій по валідації в стандартах капіталу Базель II [5] стають очевидними кілька принципових відмінностей (табл. 1). Першим таким відмінністю є те, що вимоги НБУ поширюються на всі моделі управління ризиками, а не тільки на кредитні моделі, що з точки зору нормативного регулювання виглядає дуже амбітним. Другою відмінністю між нормами НБУ і Базель II є кінцева мета, яку переслідує валідація: в першому випадку вона служить інструментом контролю за моделями ризику як такими, у другому випадку валідація повинна контролювати

якість моделей, оцінки яких безпосередньо беруться в розрахунок капіталу. Третім аспектом відмінностей є, відсутність будь-якої згадки про якісні аспекти перевірки моделей в Положенні СУР.

Таким чином, на початковому етапі обмеження сфери обов'язкової валідації моделями кредитного ризику (за прикладом стандарту Базель II) для НБУ можливо було б більш раціональним з кількох причин. Так, валідація кредитних моделей є найбільш просунутою галуззю в методологічному і практичному сенсі.

Висновки дослідження. Поступове освоєння банками навичок перевірки моделей починаючи з кредитної сфери дозволило б сконцентрувати ресурси на найбільш об'ємному і ризикованому напрямку, навчити персонал, виробити власні підходи перевірок виходячи з складності внутрішніх моделей, їх кількості і ступеня автоматизації рейтингових процесів. Відповідь на питання: чи ризикує НБУ тим, що висуваючи більш широкі вимоги щодо валідації без детальних інструкцій, на наш погляд, знаходиться в площині дослідження цього процесу в порівнянні з результатами. Результатом може

Таблиця 1

Порівняння вимог по валідації НБУ і рекомендацій по валідації в стандартах капіталу Базель II

Нормативне регулювання	Моделі	Визначення капіталу під ризику	Якісна валідація
Базель II (IRB-підхід)	Моделі кредитного ризику	Так	Так
Положення СУР	Всі моделі оцінки ризиків	Ні	Ні

Джерело: складено автором

бути також не досягнення покладених завдань на ризик-менеджмент банків. Такий ризик існує, а на його наслідки впливають два чинники:

- по-перше, це те, що розвиток внутрішніх моделей у вітчизняних банках поки що є досить помірним як за кількістю, так і за складністю, що не може бути порівняно з високорозвиненими ринками,
- по-друге, внутрішні моделі в українських банках поки що не є основою для розрахунку ні регулятивного, ні економічного капіталу. Тому, навіть якщо впровадження і розвиток функції валідації займе більш тривалий час, наслідки від «невалідованих» або «недостатньо-валідованих» моделей в цілому будуть в межах умовних середніх втрат того періоду часу, коли банківська система розвивалася без відповідних вимог НБУ. Залишається не зрозумілим чи свідомо регулятор вибрав саме такий шлях розвитку функції валідації і чи підуть наступні кроки у вигляді наглядного керівництва по модельному ризик-менеджменту за прикладом Федеральної резервної системи США (квітень 2011 р.). Не доводиться сумніватися в тому, що останнім кардинально посилено тренд руху в бік нового функціонального рішення по управлінню внутрішніми моделями та лідируючої практики,

яка освоюється все більше глобальними банками. Нескладно припустити, що в міру усвідомлення вітчизняними банками завдань, які виникають у зв'язку з введенням Положення СУР в частині валідації вони зроблять спроби отримати цікаві для них роз'яснення від регулятора і методом проб і помилок сформулювати свій мінімальний функціональний набір валідації, якщо їх бюджети не дозволять їм залучити професійних консультантів для вирішення виниклих завдань. При наявності бюджетів для проходження зовнішньої валідації банки мають можливість отримати об'єктивну і всебічну перевірку своїх рейтингових систем та інших моделей оцінки ризиків, придбати корисні знання і взяти на озброєння приклади провідних ринкових практик в сфері валідації і управління модельним ризиком. А для банків, які прагнуть до лідерських позицій і бажають бути в русі останніх інноваційних рішень в сфері ризик менеджменту, консультанти допоможуть з розробкою і впровадженням організаційно-функціональних структур управління модельним ризиком, розробкою повного набору внутрішньої документації і побудовою внутрішніх процесів ефективної взаємодії.

Література

1. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs128.htm> (accessed 20 April 2020).
2. Постанова Правління НБУ України «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» від 11.06.2018 № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18> (дата звернення 20.04.2020).
3. Basel Committee on Banking «Supervision Guidance on accounting for expected credit losses» by 30 April 2015. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d311.pdf> (accessed 20 April 2020).
4. Directive 2013/36/EU on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms. URL: https://ec.europa.eu/info/law/banking-prudential-requirements-directive-2013-36-eu/law-details_en (accessed 19 May 2020).
5. Basel Committee on Banking Supervision, Working Paper No. 14 «Studies on the Validation of Internal Rating Systems». URL: https://www.bis.org/publ/bcbs_wp14.pdf (accessed 19 May 2020).

УДК 330.341.1

Пацарнюк Олексій Васильович

аспірант

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Пацарнюк Алексей Васильевич

аспирант

Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

Patsarnyuk Alexey

Postgraduate of the

Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ІННОВАЦІЙ ЯК ОБ'ЄКТА АНАЛІЗУ ТА АУДИТУ

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИННОВАЦИЙ КАК ОБЪЕКТА АНАЛИЗА И АУДИТА

ECONOMIC CONTENT OF INNOVATION AS AN OBJECT OF ANALYSIS AND AUDIT

Анотація. У статті розглянуті сучасні погляди науковців на сутність поняття «інновація» та взаємозв'язок з економічним розвитком. Піднято питання нормативно-правового регулювання новацій та інноваційної діяльності а також їх підходів та оцінки на рівні суб'єктів господарювання. Окрему увагу приділено питанню залежності зміни рівня прибутку підприємства після запровадження інновацій та які фактори можуть на це впливати.

Запропоновано авторський підхід до змісту інновацій як об'єкта аналізу та аудиту а також поетапне бачення інноваційного процесу.

Ключові слова: інновація, економічний розвиток, інноваційна діяльність, аналіз, аудит.

Аннотация. В статье рассмотрены современные взгляды ученых на сущность понятия «инновация» и взаимосвязь с экономическим развитием. Поднят вопрос нормативно-правового регулирования новаций и инновационной деятельности, а также их подходов и оценки на уровне субъектов хозяйственной деятельности. Отдельное внимание уделено вопросу зависимости изменения уровня прибыли предприятия после внедрения инноваций и какие факторы могут на это влиять.

Предложен авторский подход к содержанию инноваций как объекта анализа и аудита а также поэтапное видение инновационного процесса.

Ключевые слова: инновация, экономическое развитие, инновационная деятельность, анализ, аудит.

Summary. The article examines modern views of scientists on the essence of the concept of «innovation» and the relationship with economic development. The issues of regulatory regulation of innovations and innovation activities, as well as their approaches and evaluation at the level of economic entities are raised. Particular attention is paid to the dependence of changes in the level of profit of the enterprise after the introduction of innovations and what factors can influence it.

The author's approach to the content of innovation as an object of analysis and audit is offered, as well as a step-by-step vision of the innovation process.

Key words: innovation, economic development, innovation, analysis, audit.

Постановка проблеми. Останнім часом питання переходу від низькотехнологічної ресурсної до високотехнологічної інноваційної економіки набувають все більшої актуальності. Аналіз поточної ситуації щодо інноваційної діяльності в Україні, представлений у схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р «Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року», свідчить про наявність цілої низки проблем на всіх етапах трансформації ідеї в інноваційну продукцію. Проблеми, що передбачається вирішити за допомогою реалізації зазначеної Стратегії, носять комплексний характер, включають правові, фінансові, економічні, освітні, соціальні, комунікаційні та інші аспекти. Одним з важливих завдань є збільшення частки інноваційних підприємств у загальній кількості підприємств, що має становити не менше 30 відсотків, у той час, як у 2017 році їх налічувалося лише 16,2 відсотка [22]. Враховуючи важливість питань оцінки та аналізу інновацій на всіх етапах їх реалізації, потрібно дослідити економічний зміст інновацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інновації та інноваційна діяльність як на рівні держави, так і на рівні окремих підприємств, є об'єктом досліджень багатьох сучасних науковців, серед яких Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук [1], В. Д. Бабич [2], О. О. Безпрозванних [3], Г. С. Волобуєв [4], О. І. Гарафонова [5], О. В. Гончаренко [6], О. І. Дідченко, О. Ю. Бибочкіна [7], В. В. Зянько, І. Ю. Єпіфанова, В. В. Зянько [10], В. Костецький [11], П. М. Коюда, І. А. Шейко [12], Н. П. Круш [14], І. Луциків [15], Ю. В. Макогон, Т. С. Медведкін [16], Р. Мюллер (R. Muller) [18], В. С. Найдюк [19], Т. В. Романчик [24], О. М. Семенюк [25], В. П. Соловйов [26], Л. І. Телишевська, О. В. Птащенко, К. О. Коледіна [27], М. І. Диба, О. М. Юркевич [28], П. С. Харів [29], А. М. Хімченко, О. О. Махнович [30], В. І. Чобіток [31], М. В. Чорна, С. В. Глухова [32], О. В. Чумак [33], Й. Шумпетер [34] та інші.

Не зважаючи на достатньо ґрунтовні напрацювання у визначенні інноваційних процесів, формулюванні сутності понять, описі інноваційної структури економіки, сутність інновацій з точки зору їх розгляду як об'єкта аналізу та аудиту є малодослідженою.

Мета статті полягає у систематизації підходів сучасних вітчизняних науковців до визначення сутності поняття «інновація» та обґрунтуванні доцільності розгляду інновацій як об'єкта аналізу та аудиту.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні не викликає сумнівів взаємозв'язок науково-технічного прогресу і економічного зростання. За часів А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса економісти розуміли роль досягнень у сфері техніки і технологій у забезпеченні економічного розвитку. З розвитком промисловості стає наочною можливість збільшити виробництво продукту за рахунок винаходу машин і устаткування

ня, які полегшують роботу людей і скорочують час на виготовлення одиниці продукції. Поєднання науки, техніки, економіки, підприємництва і управління відкриває нові можливості в розвитку держави [16].

Нобелівський лауреат Р. Солоу (R. Solow) на підставі розрахунків за матеріалами статистики США за період з 1909 по 1957 рр. довів, що найбільш впливовим фактором економічного зростання є технічний прогрес, а не капітал, як вважалося до тих пір [9, с. 13].

Водночас ґрунтовні дослідження у сфері інноваційного розвитку розпочалися ще наприкінці XIX ст. Відомі вчені-економісти М. І. Туган-Барановський, М. Д. Кондратьєв, Й. Шумпетер вивчали проблеми ділових циклів, нерівномірності розвитку економіки, впливу науково-технічного прогресу на процеси відтворення.

У роботі М. І. Туган-Барановського «Промислові кризи у сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя» (1894 р.) розкрито розуміння циклічного характеру економічного розвитку і того, що наукові відкриття і технічні вдосконалення поглинають позикові капітали та стимулюють виробництво. Пізніше М. Д. Кондратьєв, досліджуючи статистичні показники чотирьох провідних капіталістичних країн — Англії, Франції, Німеччини та США за період більше 100 років, виявив підтвердження існування великих циклів, що розвиваються за хвилями, які тривають близько 50 років. Зазначені хвилі викликають зміни в економічному житті суспільства, що супроводжуються змінами у техніці, виробництві, появою нових ринків збуту, а також певними періодами нестабільності — революціями, соціальними протестами, політичними кризами тощо. Зазначений спад породжує активізацію інноваційної діяльності, створення нових сфер виробництва, додаткових робочих місць, технологічні прориви, що стають основою виходу з кризи [10; 16; 28].

Загальноприйнятим вважається, що термін «інновація» в науковий обіг ввів австрійсько-німецький економіст Й. Шумпетер у своїй праці «Теорія економічного зростання» (1911 р.). При цьому інноваціями він вважав зміни з метою впровадження та використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих і транспортних засобів, ринків та форм підприємств у промисловості [34].

Англійський економіст К. Фрімен продовжив дослідження економічних циклів, розглядаючи хвильовий підйом не тільки як результат впровадження радикальних інновацій в одній чи декількох галузях та їх подальшого зростання, але і як процес дифузії нових технологій від секторів-лідерів до всієї економічної системи. При цьому поширення технологій стає результатом інституційних змін, зокрема кооперації та конкуренції в підприємницькому секторі, організації науково-дослідної діяльності, участі держави в стимулюванні інноваційної діяльності [10, с. 7; 28, с. 14].

Таблиця 1

Характеристика циклів інноваційного розвитку

Період	Опис циклу	Характеристика факторів			
		Стан науки та освіти	Транспорт і зв'язок	Енергетичні ресурси	Універсальний дешевий ресурс
I 1780–1840 рр.	Промислова революція: фабричне виробництво текстилю	навчання на робочому місці, в університеті, наукові товариства	канали і ґрунтові дороги	енергія води	хлопок
II 1840–1890 рр.	Превалювання пару та залізниць	масова початкова освіта, перші технічні вищі навчальні заклади	залізниці, телеграф	енергія пари	вугілля, залізо
III 1890–1940 рр.	Превалювання електрики і сталі	перші дослідницькі лабораторії в корпораціях, технічні стандарти	залізниці, телефон	електрика	сталь
IV 1940–1990 рр.	Превалювання автомобілів і синтетичних матеріалів	бурхливе зростання в корпораціях і в держсекторі, доступ до вищої освіти	автостради, авіалінії, радіо і телебачення	нафта	нафта, пластмаси
V з 1990 р.	Комп'ютерна революція	глобальні мережі, безперервна освіта і професійне навчання	інформаційні мережі, Інтернет	газ/нафта	мікроелектроніка

Джерело: складено за [9, с. 15]

За словами В. І. Захарченка, сьогодні рівень і темп розвитку інноваційної сфери закладає підвалини стійкого економічного зростання і розмежовує багаті та бідні країни [9, с. 14]. Продовжуючи ідеї М. Д. Кондратьєва, Й. Шумпетера і К. Фрімена, науковець описує періодизацію основних хвиль інноваційного розвитку, представлену у табл. 1.

Характеризуючи хвилі інноваційного розвитку за виділеними періодами, проф. Захарченко В. І. акцентує такі фактори, як стан науки і освіти, транспорт і зв'язок, енергетичні ресурси, а також універсальний дешевий ресурс. Таким чином, на кінець ХХ століття припадає п'ята хвиля, що супроводжується комп'ютерною революцією, надшвидким розвитком і поширенням інтернет-технологій, формуванням глобальних науково-дослідних мереж. Відповідно сьогодні вже почали проявлятися контури нового укладу, що полягає у посиленні соціально-економічної спрямованості нових технологій, які, на відміну від попередніх циклів, виводять на перший план проблеми здоров'я, особистої безпеки, екології, доступу до технологій і ресурсів, інтелектуального і творчого розвитку особистості.

Водночас автори монографії «Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України» наголошують на прискоренні описаних хвиль інноваційного розвитку, що дозволяє стверджувати про скорочення тривалості п'ятої хвилі, у якій зараз перебуває людство [28, с. 351].

Враховуючи важливість розуміння сутності інновацій для розкриття ролі інноваційної діяльності у розвитку підприємства і держави, необхідно дослідити тлумачення поняття «інновація» на різних етапах розвитку економічної науки.

У перекладі на українську англomовного терміну «innovation» інновація означає нововведення. Саме це мав на увазі Й. Шумпетер, коли використав термін «інновація» для опису п'яти типових видозмін у розвитку виробництва і ринку:

- використання нових технологічних процесів, техніки чи нового ринкового забезпечення виробництва;
- запровадження продукції з новими властивостями;
- використання нових джерел сировини;
- зміни в організації виробництва та його матеріально-технічному забезпеченні;
- поява нових ринків збуту [3; 34].

За більш ніж сто років розвитку теорії інновацій підходи вчених до розуміння сутності цього терміну значно змінилися. Аналіз публікацій класиків теорії та сучасних, зокрема вітчизняних, дослідників дозволяє систематизувати підходи до визначення сутності поняття «інновації». Прослідковуються різні підходи до розуміння інновацій у сфері економіки, які умовно можна поділити на чотири групи.

1) *Інновація як зміни*. Представники цього підходу, зокрема Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук [1]; О. І. Дідченко, О. Ю. Бибочкіна [7], Р. Мюллер (R. Muller) [18], О. М. Семенюк [25], В. І. Чобіток [31] і Й. Шумпетер [34], розглядають інновації як зміни, що вносяться у різні напрями діяльності підприємства (наприклад, техніки, технології, екології, організації, соціального життя підприємства тощо).

Вважаємо такий підхід надто узагальненим, оскільки його прихильники фокусуються саме на наявності змін, не описуючи мету і результат таких

змін у визначенні поняття. Лише окремі автори додають, що ці зміни проводяться з метою підвищення конкурентоспроможності підприємства (Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук [1], О. І. Дідченко, О. Ю. Бибочкина [7]; В. І. Чобіток [31]). Крім того, погоджуємося з В. В. Зянько, І. Ю. Єпіфановою та В. В. Зянько [10], які наголошують на тому, що не всі зміни носять ознаки інноваційних. Наприклад, зміни у системі є ознакою нормального функціонування та розвитку системи, а тому не завжди є інноваціями. Водночас інновацією потрібно вважати лише ті зміни, які є свідомими, керованими і позитивними стосовно зовнішнього середовища [10, с. 9].

2) *Інновація як процес*. Науковці, що представляють цей підхід, зокрема Г. С. Волобуєв [4], О. І. Гарафонов [5], М. І. Дибя, О. М. Юркевич [28], В. Костецький [11], І. Луциків [15], В. С. Найдюк [19], В. П. Соловійов [26], Л. І. Телишевська, О. В. Птащенко, К. О. Коледіна [27], А. М. Хімченко, О. О. Махнович [30], О. В. Чумак [33], пропонують розглядати інновацію як процес якісних змін [19], процес створення і комерціалізації нових техніки, технології, товарів тощо [4], процес вкладання фінансових ресурсів у розробку, впровадження, поширення і використання результатів інноваційного процесу [28]. Окремі представники цього підходу розглядають інновацію як процес на макrorівні, представляючи його перетворенням потенційного НТП у реальний [30], інші — з позицій підприємства [4; 5; 11].

Аналіз застосування цього підходу сучасними науковцями підтверджує відсутність єдиної думки щодо сутності інновацій. Проте, на відміну від попереднього підходу, він описує інновацію у динаміці, що дозволяє розглядати певні її етапи, включаючи наслідки впровадження для підприємства та економіки в цілому.

3) *Інновація як результат*. Науковці, що підтримують цей підхід до формулювання сутності інновацій, зокрема В. Д. Бабич [2], О. О. Безпрозванних [3], О. В. Гончаренко [6], В. В. Зянько, І. Ю. Єпіфанова, В. В. Зянько [10], П. М. Коюда, І. А. Шейко [12], Н. П. Круш [14], Ю. В. Макогон, Т. С. Медведкін [16], В. С. Найдюк [19], Т. В. Романчик [24], В. П. Соловійов [26], П. С. Харів [29], М. В. Чорна, С. В. Глухова [32] наголошують на важливості кінцевого етапу інноваційної діяльності. Винахід або ідея самі по собі не є інновацією, а стають нею лише після втілення у певній предметній субстанції [10; 16], яка є об'єктом інтелектуальної власності [3]. Важливим аспектом інновації ця група авторів вважає комерціалізацію [6; 32], а також наявність соціально-економічного та інших ефектів [2; 10; 12; 14] або додаткової цінності [24].

Зазначений підхід, на відміну від попередніх, фокусується на результаті ідеї чи творчого підходу. Підтримуємо точку зору, що не всі винаходи можуть бути доведені до реального впровадження, а тому не всі з них можуть вважатися інноваціями.

4) *Інновація як інструмент*. Представники цього підходу, зокрема П. Друкер [8] і В. С. Найдюк [19], розглядають інновацію як інструмент для створення нових можливостей. На наш погляд, інновація дійсно може стати інструментом у розширенні бізнесу, проте визначення поняття має розкривати сутність явища, а не лише його функції чи завдання.

Необхідно також зазначити, що окремі автори описують сутність поняття «інновації», виходячи одразу з декількох ознак. Наприклад, В. С. Найдюк характеризує інновації одночасно як результат винахідництва, процес якісних змін та інструмент для створення нових можливостей [19, с. 256]. На нашу думку, таке визначення не надає точних характеристик інновації, є узагальненим і дещо розмитим.

Таким чином, дослідження існуючих підходів до розуміння сутності поняття «інновація» доводить відсутність єдиної думки серед науковців. Водночас проф. М. І. Крупка наголошує на тому, що такого єдиного визначення і не може існувати, оскільки тлумачення інновації залежить від методу конкретної науки, мети дослідження тощо [13, с. 20].

Важливою проблемою при визначенні інновації, на думку багатьох дослідників, є розмежування нової ідеї та інновації. Як зауважують В. В. Зянько, І. Ю. Єпіфанова і В. В. Зянько, «... далеко не кожна новаторська ідея має шанс у перспективі породити інновацію» [10, с. 9]. Лише впровадження ідеї в практичне життя може надати змогу оцінити її ефективність. Також важливо визначити ступінь новизни розробленого продукту, методу чи засобу.

Німецький вчений Г. Менш (G. Mensch) запропонував використовувати термін «псевдоінновація» для тих випадків, коли запропонований новий продукт за основними параметрами суттєво не відрізняється від існуючих, має лише видимі ознаки оновлення, які не є значущими для споживача [17]. Вважаємо, що суттєвість новизни також має бути врахована у визначенні поняття «інновація».

На перший погляд здається, що всі запропоновані авторські визначення поняття «інновація» мають право на існування, а формулювання сутності інновації не є достатньо важливим. Насправді визначення «інновації» впливає на відображення господарських процесів, пов'язаних з інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання, в обліку і фінансовій звітності, а також у статистичних показниках, на підставі яких аналізується інноваційна активність на рівні регіонів і держави в цілому.

Важливість застосування єдиних підходів до оцінки інновацій на рівні суб'єктів господарювання визнана багатьма країнами. Наприклад, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) спільно з Євростатом, починаючи з 1992 року видають спільний методичний документ, відомий як «Керівництво Осло — Рекомендації зі збору та аналізу даних стосовно інновацій» [20]. Це керівництво є основним методологічним документом у сфері

інновацій для країн, що безпосередньо беруть участь в діяльності ОЕСР, а також для країн Східної Європи, Латинської Америки, Азії, Африки, які не є членами ОЕСР. «Керівництво Осло» схвалено Комітетом ОЕСР з наукової та технологічної політики, Комітетом ОЕСР зі статистики і Робочою групою Євростату зі статистики науки, технологій та інновацій. У 2018 році було видано четверту редакцію цього документа. Попередні редакції видавалися у 1997 і 2005 роках.

Як зазначено у передмові до «Керівництва Осло», видання 2018 року надає поліпшені рекомендації, що відображають еволюцію інтересів користувачів і накопичений практичний досвід. Видання містить нові матеріали, призначені для підтримки виміру інновацій поза сферою бізнесу, розуміння внутрішніх і зовнішніх драйверів інновацій як в бізнесі, так і всередині фірми і, полегшення використання даних з інновацій для статистики та аналізу.

Отже, у редакції 2018 року міститься таке визначення інновації — це новий або вдосконалений продукт чи процес (або їх комбінація), який суттєво відрізняється від попередніх продуктів або процесу суб'єкта, що був доступний потенційним користувачам (продукт) або введений у користування суб'єктом (процес) [20, с. 20].

Схоже за змістом, але розширене визначення містить і Закон України «Про інноваційну діяльність»: «інновації — новостворені (застосовані) і (або)

вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [21].

Зазначені нормативні визначення інновацій фокусуються саме на результаті (продукт та процес), а також на суттєвості (істотності) відмінностей від вже існуючого продукту чи процесу. Вважаємо, що такий підхід ставить проблему оцінки суттєвості відмінностей між вже існуючими продуктами і процесами та новими.

Також важливою є дискусія навколо застосування вітчизняними науковцями і практиками термінів «новація», «нововведення», «новина» [9; 10; 12; 16; 23; 32]. Окремі автори вважають ці терміни синонімами, інші — різними етапами інноваційного процесу. На наш погляд, інноваційний процес можна представити у такому вигляді (рис. 1).

При цьому творча ідея стає новиною (винаходом) в процесі проведення дослідницьких робіт, а доведення її до готової технології, виробничого чи організаційного процесу, патенту, товарного знаку тощо формує новацію. В результаті реалізації новації відбувається її розмежування на інновацію та псевдоінновацію, тобто виявлення справді нових або лише удосконалених продуктів (процесів). Далі

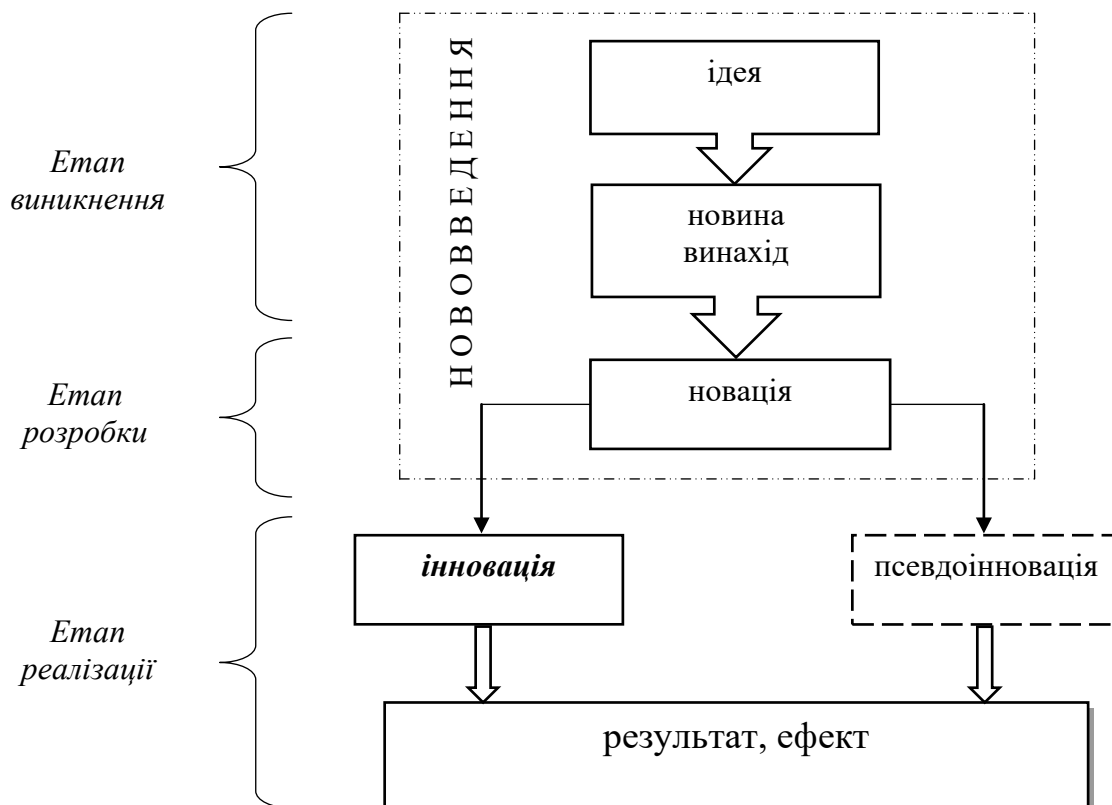

Рис. 1. Основні етапи інноваційного процесу
Джерело: складено автором на основі [32]

відбувається комерціалізація та дифузія інновацій, що формує результат у вигляді додаткового доходу, прибутку, отримання економічного, соціального, екологічного та інших видів ефектів.

Необхідно зауважити, що досягнення результату (ефекту) в процесі реалізації інновації не характеризує її відмінності від псевдоінновації. Наприклад, ми не згодні з точкою зору авторів М. В. Чорної та С. В. Глухової, які вважають, що в результаті інновації отримується надприбуток, а в результаті реалізації удосконаленого продукту — середній рівень прибутку. Вважаємо, що розмір отриманого прибутку залежить не лише від новизни продукту чи процесу, але й від дії інших факторів (зокрема, позицій підприємства на ринку, компетентності і досвіду керівництва, маркетингової стратегії, реакції потенційних покупців на інновацію тощо). Тобто насправді не завжди нова технологія чи процес можуть приносити надприбуток, а вдале позиціонування підприємства на ринку та дія відповідних чинників можуть допомогти отримати надприбуток і від реалізації псевдоінновації.

Не менш важливою проблемою є можливість оцінити процес перетворення ідеї на інноваційний продукт на рівні суб'єктів господарювання. На сьогоднішній день в Україні підприємства самостійно оцінюють стан своєї інноваційної активності та впровадження інновацій, інформацію щодо якого вони готують і подають у статистичному звіті за формою ІНН «Обстеження інноваційної діяльності підприємства за період» один раз на два роки [35]. При цьому роз'яснення щодо показників зазначеної форми, затверджені Головою Державної служби статистики України 16.07.2018 р., містять такий опис інновацій: «Новою або вдосконаленою продукцією (товари, послуги) вважається продукція (товари, послуги), яка є новою або значно поліпшеною у частині своїх властивостей або способів використання» [35]. Також

наведено приклади значних удосконалень в технічних характеристиках, зокрема: заміна вихідних матеріалів матеріалами з поліпшеними характеристиками (повітропроникні тканини, легкі, але міцні композити, екологічно безпечні пластмаси тощо); приймачі системи глобального позиціонування (GPS) на транспортних засобах; побутові прилади з вбудованим програмним забезпеченням, яке підвищує зручність і простоту використання; харчові продукти з новими функціональними характеристиками; вироби із значно зниженим енергоспоживанням; істотні зміни у продукції для досягнення відповідності стандартам захисту навколишнього середовища; нові види послуг, що істотно поліпшують доступ споживачів до товарів або послуг; інтернет-послуги (банківські операції або оплата рахунків); впровадження смарт-карт і багатоцільових пластикових карток тощо. При цьому підприємство має самостійно визначити істотність змін та поліпшень, а також ступінь їх новизни, що є достатньо суб'єктивним і не завжди може відповідати реальній ситуації.

Враховуючи важливість інформації суб'єктів господарювання, на підставі якої формуються дані та проводиться аналіз інноваційної діяльності на рівні країни, вважаємо доцільним уточнити визначення інновацій як об'єкта аналізу та аудиту. Отже, пропонуємо розглядати *інновації як створення, застосування та комерціалізацію нових результатів наукових досліджень щодо продукції (робіт, послуг) і процесів (технологічних, організаційних, управлінських), що забезпечують ефективність діяльності суб'єкта господарювання і спрямовані на задоволення суспільних потреб.*

Висновки. Запропонований підхід щодо визначення інновацій як об'єкта аналізу та аудиту дозволяє уточнити їх сутність, забезпечивши більш точні та об'єктивні дані для системи обліку і статистики, та потребує подальших досліджень.

Література

1. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: монографія. Київ: КНЕУ, 2003. 394 с.
2. Бабич В. Д. Теоретико-методичний підхід до визначення економічної сутності інноваційної діяльності та її підсистем // Соціальна економіка. 2016. № 1 (51). С. 87–93.
3. Беспрозванных О. А. Разработка терминсистемы инвестирования инновационной деятельности // Бизнес Информ. 2012. № 2. С. 76–81.
4. Волобуєв Г. С. Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств // Економічний вісник Донбасу. 2016. № 3(45). С. 213–217.
5. Гарафонова О. І. Основні напрямки оцінки інноваційного розвитку та управління інноваціями на підприємствах // Бизнес Информ. 2014. № 3. С. 100–103.
6. Гончаренко О. В. Економічна сутність інновацій та джерела їх формування // Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 24. С. 4–6.
7. Дідченко О. І., Бибочкіна О. Ю. Сутність та класифікація інновацій // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2013. Вип. № 4. С. 48–58.
8. Друкер П. Ф. Бизнес и инновации; пер. с англ. и ред. К. С. Головинского. Москва: ООО «И. Д. Вильямс», 2007. 432 с.

9. Захарченко В. І. Інновації та економічне зростання в сучасній економіці // Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Вип. 1. / за ред. д. е. н., доц. Є. І. Масленнікова. Херсон: Грінь Д. С., 2016. С. 12–28.
10. Зянько В. В., Єпіфанова І. Ю., Зянько В. В. Інноваційна діяльність підприємств та її фінансове забезпечення в умовах трансформаційних змін економіки України: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2015. 172 с.
11. Костецький В. Вплив інноваційної діяльності суб'єктів господарювання на інноваційний розвиток економіки держави // Світ фінансів. 2019. № 1(58). С. 132–144.
12. Коюда П. М., Шейко І. А. Ефективність інноваційної діяльності підприємств: теорія та практика: монографія. Харків: ХНУРЕ, 2013. 337 с.
13. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів: Видавн. центр Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2001. 607 с.
14. Круш Н. П. Методологічні підходи до сутності поняття інновація // Сучасні проблеми економіки і підприємництва. 2017. Вип. 19. С. 117–124.
15. Луциків І. Економічна суть інноваційної діяльності // Галицький економічний вісник. 2010. № 2(27). С. 89–95.
16. Макогон Ю. В., Медведкін Т. С. Організаційні форми сприяння інноваційної діяльності: науково-технічні агломерації, технопарки й технополіси // Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ: НІСД, 2007. С. 506–559.
17. Mensch G. Das technologische Patt: Innovation überwinden die Depression. Frankfurt/Main, 1975. 287 p.
18. Muller R. Das Management der Innovation. Frankfurt am Mein, 1973. 327 p.
19. Найдюк В. С. Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств // Маркетинг і менеджмент інновацій. 2013. № 3. С. 251–263.
20. Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities / OESD Publishing; Eurostat, Paris. 2018. 256 p.
21. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/40-15> (дата звернення: 04.09.2019).
22. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (дата звернення: 01.08.2019).
23. Рогоза М. Є., Вергал К. Ю. Стратегічний інноваційний розвиток підприємств: моделі та механізми: монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. 136 с.
24. Романчик Т. В. Теорія інновації: дослідження понятійного апарату // Бізнес Інформ. 2014. № 10. С. 138–142.
25. Семенюк О. М. Інноваційна діяльність як основа розвитку підприємства // Вчені записки Університету «КРОК». 2013. Вип. 33. С. 218–223.
26. Соловьев В. П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике (Синергетические эффекты инноваций). Київ: Фенікс, 2004. 560 с.
27. Телишевська Л. І., Птащенко О. В., Коледіна К. О. Інновації: сутність та правові засади їх реалізації // Бізнес Інформ. 2014. № 12. С. 142–146.
28. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України: монографія / за ред. д. е. н., проф. М. І. Дибик. е. н., доц. О. М. Юркевич. Київ: КНЕУ, 2013. 425 с.
29. Харів П. С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів: монографія. Тернопіль: «Економічна думка», 2003. 326 с.
30. Хімченко А. М., Махнович О. О. Економічний зміст, місце та класифікація інноваційних процесів у суспільному виробництві // Бізнес Інформ. 2013. № 10. С. 71–76.
31. Чобіток В. І. Формування системи оцінки інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств // Соціальна економіка. 2017. № 1 (53). С. 135–139.
32. Чорна М. В., Глухова С. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств: монографія. Харків: ХДУХТ, 2012. 210 с.
33. Чумак О. В. Соціально-філософський аналіз поняття «інновація» та «інноваційна діяльність» // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2009. Вип. 36. С. 152–165.
34. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала и цикла конъюнктуры): Пер. с нем. Москва: Прогресс, 1982. 453 с.
35. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 05.09.2019).

УДК 339.138

Перцова Аліна Романівна

*студент кафедри маркетингу та управління бізнесом
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

Перцова Алина Романовна

*студент кафедри маркетинга та управления бизнесом
Национального университета «Києво-Могилянская академия»*

Pertsova Alina

*Student of Department of Marketing and Business Management
National University of «Kyiv-Mohyla Academy»*

Науковий керівник:

Сидоренко Оксана Василівна

*доктор економічних наук,
професор кафедри маркетингу та управління бізнесом
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

ЦИФРОВОЙ МАРКЕТИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

DIGITAL MARKETING AS INSTRUMENT OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISE

Анотація. У статті досліджено використання основних інструментів цифрового маркетингу на прикладі приватної компанії «Нова Пошта». Висвітлено особливості реалізації гіджитал-оптимізації для потреб клієнта. Досліджено зміни у запитах споживачів в умовах нових технологій. Визначено зміни аналітичного середовища при функціонуванні компанії в мережі Інтернет. Проаналізовано механізм застосування інструментів цифрового маркетингу українською приватною поштою і як сприяють сучасні можливості на ефективність маркетингової діяльності; доступність на зручність функціоналу мобільного додатку та офіційного сайту для клієнта; порівняння інструментів цифрового маркетингу «Нової Пошти» з головним конкурентом «Укрпошта».

Ключові слова: гіджиталізація, цифровий маркетинг, бренд, компанія, клієнт, реклама.

Аннотация. В статье исследовано использование основных инструментов цифрового маркетинга на примере частной компании «Новая Почта». Отражены особенности реализации гиджитал-оптимизации для потребностей клиента. Исследованы изменения в запросах потребителей в условиях новых технологий. Определены изменения аналитической среды при функционировании компании в сети Интернет. Проанализирован механизм применения инструментов цифрового маркетинга украинской частной почтой и как способствуют современные возможности на эффективность маркетинговой деятельности; доступность на удобство функционалу мобильного дополнению и официального сайта для клиента; сравнение инструментов цифрового маркетинга «Новой Почты» с главным конкурентом «Укрпочта».

Ключевые слова: гиджитализация, цифровой маркетинг, бренд, компания, клиент, реклама.

Summary. In the article the use of basic instruments of the digital marketing is investigational on the example of private company «New Mail». The features of realization of digital-optimization are reflected for the necessities of client. Changes are investigational in the queries of consumers with the terms of NT. The changes of analytical environment are certain at functioning of company in a network the Internet. The mechanism of application of instruments of the digital marketing is analysed by Ukrainian private mail and as modern possibilities promote on efficiency of marketing activity. Availability on a comfort to the functional mobile to addition and of ficial web-site for a customer. Comparing of instruments of the digital marketing of «New Mail» to the main competitor «Ukrposhta».

Key words: digitalization, digital marketing, brand, company, customer.

Вступ. Обставини діяльності сучасної економіки формують гостру конкуренцію між компаніями й вимагають від їхніх керівників змін у модернізації бізнес-процесів щодо нових технологій. Впровадження інструментів діджитал-маркетингу дає можливість автоматизувати взаємодію між компанією й клієнтом, приділяти увагу клієнту у зручний для нього час, надавати необхідну допомогу та аналізувати продуктивність маркетингової діяльності підприємства, формувати стратегію розвитку й рекламну кампанію. Конкурентоспроможність ринку зв'язку зростає з кожним роком, а роль пошти розширила межі своїх можливостей. Водночас фізична пошта значно відстає від можливостей електронної пошти, факсу чи будь-якого інтерактивного зв'язку.

Постановка проблеми. В епоху нових технологій комунікації між підприємством та клієнтами розширюються й виходять на новий рівень. Спілкування здійснюється завдяки мобільним додаткам, веб-сайтам, електронної пошти та соціальних мереж. Цифровий маркетинг дає можливість зробити аналітичну роботу результативною, що допомагає удосконалити сферу обслуговування краще та знайти персональний підхід до клієнта. В умовах пандемії 2020 року, поштовий зв'язок став більш популярним та невід'ємною частиною життя, а Інтернет-продажі зросли у декілька разів. Водночас актуальною проблемою стає підвищення ефективності використання інструментів цифрового маркетингу для розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями щодо впливу інструментів цифрового маркетингу та їх значимості займалися К. Прахалад і М. Криштан [1]. Розвиток діджитал комунікацій між компанією та клієнтом приділили увагу О. Зозульов і К. Полторак [2], С. Нікіфорова і С. Совершаєва [3].

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз нових технологій цифрового маркетингу, які використовуються компанією «Нова пошта» у реальному житті та в онлайн-середовищі, встановлення особливостей комунікацій компанії з її цільовою аудиторією.

Матеріали та результати дослідження. Нині, щоб задовольнити потреби клієнта та утримати його, використовують класичні маркетингові стратегії та інструменти цифрового маркетингу. Цифровий маркетинг — це найважливіша галузь сучасного інформаційного суспільства. Цифровий або діджитал маркетинг характеризують цифрові канали для просування товару та залучення клієнтів. Цифрові канали не обмежуються Інтернетом й використовують будь-які цифрові носії поза мережею. Тобто, діджитал маркетинг включає в себе онлайн та офлайн комунікацію, що допомагає взаємодіяти з цільовою аудиторією в усіх середовищах. Газети, журнали, реклама на телебаченні або бігборди як компоненти традиційного маркетингу за допомогою QR-коду

переходять на сайт компанії й трансформуються у цифровий маркетинг [4].

Діджитал-канали включають: Інтернет та девайси, що мають доступ до мережі (ПК, планшети, смартфони); мобільні телефони; локальні мережі; трансляція цифрового телебачення; POS-термінали або інтерактивні екрани. До переваг цифрового маркетингу відносять [5, с. 18–33]:

- активне ангажування клієнта у взаємодію з компанією чи брендом;
- безмежність при реалізації маркетингової діяльності;
- доступність до необхідних ресурсів;
- контроль іміджу компаній чи бренду і збільшення обсягів продажу;
- можливість аналізувати та оцінювати діяльність філій компаній в режимі он лайн.

Цифровий маркетинг має не лише комерційну мету. Компанії можуть розважати своїх клієнтів за допомогою відео, фото чи ігор, які поширюють через соціальні мережі. Такий підхід сприяє популяризації бренду, підвищенню рівня довіри та залученню нових клієнтів.

Комунікація, як найрозвинутіша галузь світової економіки, виконує одну з головних ролей в економіці будь-якої країни. Сьогодні без зв'язку неможливе нормальне функціонування виробництва продукції або товарообігу. Маючи великий вплив на економіку, поштова служба повинна вдосконалюватись і відповідати потребам споживачів для забезпечення добробуту людей і розвитку бізнесу. Водночас поштові служби знаходяться в умовах жорсткої конкуренції.

Українська поштова служба також відповідає новим технологіям та методам роботи. Проте «Укрпошта», як єдина національна пошта в країні, не змогла забезпечити якісний сервіс та утримати лідерство на ринку послуг. Тому на початку 2000-х років з'являються приватні пошти, серед яких виділяється «Нова Пошта», що охоплює всі регіони України [6, с. 115–118].

У 2001 р. компанія «Нова Пошта» відкрила свій перший відділ, а нині має понад 5900 відділень та 1400 поштоматів по всій Україні й пропонує своїм клієнтам швидко, зручну та доступну доставку в будь-яку точку країни. Однак у 2005 р. у компанії з'явилися великі конкуренти. Щоб адаптуватись до нових умов ринку, власники компанії змушені були змінити стратегію та якість обслуговування. Це допомогло визначити два основних орієнтира компанії: високий рівень клієнтського сервісу та високу якість послуг. Але при щорічному зростанні рівня розвитку компанії приділити увагу кожному клієнтові ставало все складніше. Тому було створено перший сайт «Нова Пошта», де можна було дізнатись адреси існуючих відділень, а згодом набула розвитку Інтернет-торгівля, що збільшило запити клієнтів. У зв'язку з цим у вересні 2013-го року, компанія презентувала свій «мобільний додаток» для мобільних

Таблиця 1

Порівняльна характеристика онлайн-послуг компаній «Нова Пошта» «Укрпошта»

Показники	«Нова Пошта»	«Укрпошта»
Замовлення кур'єра через мобільний додаток чи сайт компанії	+	-
Автоматизована робота з Інтернет-магазинами	+	-
QR-код в рекламі	+	-
Можливість оплатити доставку онлайн	+	-
Дешевша ціна послуг	-	+
Онлайн стеження за посилкою	+	+
Сплатити через смартфон у відділенні	+	-
Можливість зробити свою власну марку у мобільному додатку	-	+
Знайти потрібне відділення на мапі сайту чи мобільного додатку	+	+
Переказ грошей через додаток	-	+
Розрахувати термін та вартість доставки	+	+
Оформити посилку онлайн	+	+

Джерело: сформовано автором на основі [8; 9]

пристроїв, завдання якого стало поліпшення сфери сервісу. За перший місяць його функціонування понад 37 тис. клієнтів встановили додаток, а нині їх кількість зросла до 1,5 млн. користувачів [7].

Маркетинговий відділ провів аналіз статистичних даних сайту і на основі на основі отриманих результатів компанія створила функціонал, у додатку якого можна знайти:

- відображення найближчого відділення на мапі;
- контактна інформація всіх відділень;
- трекінг посилок (вистежування, статус відправлення та його місцезнаходження);
- push-повідомлення про зміну статусу посилки;
- розрахунок орієнтованої вартості та терміну доставки;
- оплатити посилку чи її доставку.

Окрім мобільного додатку, «Нова Пошта» повідомляє про доставку посилки у відділення та її вартість через соціальні мережі. У повідомленнях все частіше з'являються рекламні плакати та бігборди з QR-кодом, завдяки якому клієнт може перейти на сайт чи на посилання для завантаження мобільного додатку. Увагу клієнтів привернув можливий функціонал, що збільшило їх кількість до 3,7 млн. За період 2019 р. більше 30% експрес-накладних було оформлено через мобільні додатки [8]. Зміна технології обробки замовлень операторами у відділенні та онлайн-системі збільшила швидкість роботи з клієнтом та на 5% підвищила середній показник задоволеності

клієнтів. Проведені заходи допомогли завоювати прихильність більшості українців, що зробило компанію абсолютним лідером на ринку поштового зв'язку. Проте основним конкурентом компанії «Нова Пошта» залишається «Укрпошта» — монополіст, що охоплює 80% ринку і задає високу планку конкурентам [8], про що свідчать показники таблиці.

Хоча «Нова Пошта» має свої переваги в діджиталізації, проте «Укрпошта» пропонує свої продукти «власної марки», які споживач може зробити самостійно. Дана не пріоритетна можливість ближча для креативних клієнтів. Найважливішим критерієм, що має першочергове значення, залишається швидкість доставки.

Висновок та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження поведінки клієнтів можна зазначити, що застосування цифрового маркетингу позитивно впливає на розвиток бізнесу та залучення нових клієнтів. Діджиталізація технологій сфери обслуговування допомагає налагоджувати комунікацію між компанією та її стейкхолдерами. Проте чим більше компанія має прихильників, тим більша її відповідальність. Напрями подальших дослідження розвитку діджиталізації у цій сфері діяльності слід спрямувати на аналіз трендів розвитку її та відповідності потребам споживачів, а також на проблеми своєчасної модернізації цифрових технологічних процесів для підвищення рівня конкурентоспроможності компанії.

Література

1. Прахалад К. К., Кришнан М. С. Пространство бизнес-инноваций: Создание ценности совместно с потребителем. 2012. 258 с.
2. Зозульок О. В., Полторак К. А. Роль Інтернет-технологій у процесі узгодження економічних інтересів суб'єктів ринку // Економічний вісник Національного технологічного університету України. 2013. № 10. С. 399–403.
3. Никифорова С. В., Совершаева С. В. Эффективность маркетинговых коммуникаций в диджитал-среде // Проблемы современной экономики. 2013. № 2(46). С. 68. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/effektivnost-marketingovyh-kommunikatsiy-v-didzhital-srede> (дата звернення: 17.05.20).
4. Цифровой маркетинг — модель маркетингу ХХІ сторіччя: монографія / Окландер М. А., та ін., 2017. 292 с.
5. Ковальчук С., Лазерник М. Ринок маркетингових комунікацій України: огляд та тенденції розвитку // Маркетинг в Україні. 2016. № 3. С. 18–33.
6. Клімова І. Г. Розробка ефективної маркетингової стратегії підприємства та управління процесом її реалізації // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2013. № 5. С. 115–118.
7. «Нова Пошта»: офіційний веб-сайт. URL: <https://novaposhta.ua/news/rubric/2/id/1550> (дата звернення: 17.04.2020).
8. Кріль В. С., Щербатенко Ю. А., Мазярчук П. М. Сучасний креативний ресурс підприємства. Питання збереження кваліфікованих працівників // Актуальні задачі сучасних технологій: зб. тез доп. V міжнар. наук.-техніч. конф. молодих учених та студентів. Тернопіль, ТНТУ. 2016. С. 393.
9. «Укрпошта»: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrposhta.ua/> (дата звернення: 17.04.2020).

References

1. Prahalad K. K., Krishnan M. S. Prostranstvo biznes-innovacij: Sozdanie cennosti sovместno s potrebitелеm. 2012. 258 s.
2. Zozulok O. V. Poltorak K. A. Rol Internet-tehnologij u procesi uzgodzhennya ekonomichnih interesiv sub'yektiv rinku // Ekonomichnij visnik Nacionalnogo tehnologichnogo universitetu Ukrayini. 2013. № 10. S. 399–403.
3. Nikiforova S. V., Sovershaeva S. V. Effektivnost marketingovyh kommunikacij v didzhital-srede // Problemy sovremennoj ekonomiki. 2013. № 2(46). S. 68. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/effektivnost-marketingovyh-kommunikatsiy-v-didzhital-srede> (data zvernennya: 17.05.20).
4. Cifrovii marketing — model marketingu HHI storichchya: monografiya / Oklander M. A., ta in., 2017. 292 s.
5. Kovalchuk S., Lazernik M. Rinok marketingovih komunikacij Ukraini: oglyad ta tendencii rozvitku // Marketing v Ukraini. 2016. № 3. S. 18–33.
6. Klimova I. G. Rozrobka efektyvnoii marketingovoi strategiyi pidpriyemstva ta upravlinnya procesom iii realizaciyi // Derzhava ta regioni. Seriya: Ekonomika ta pidpriyemnictvo. 2013. № 5. S. 115–118.
7. «Nova Poshta»: oficijnij veb-sajt. URL: <https://novaposhta.ua/news/rubric/2/id/1550> (data zvernennya: 17.04.2020).
8. Kril V. S., Sherbatenko Yu. A., Mazyarchuk P. M. Suchasnij kreativnij resurs pidpriyemstva. Pitannya zberezheniya kvalifikovanih pracivnikiv // Aktualni zadachi suchasnih tehnologij: zb. tez dop. V mizhnar. nauk.-tehnik.konf. molodih uchenih ta studentiv. Ternopil, TNTU. 2016. S. 393.
9. «Ukrposhta»: oficijnij sayt. URL: <https://www.ukrposhta.ua/> (data zvernennya: 17.04.2020).

УДК 336.025; 51–7

Редич Олександр Володимирович
кандидат економічних наук, доцент
Університет державної фіскальної служби України

Редич Александр Владимирович
кандидат экономических наук, доцент
Университет государственной фискальной службы Украины

Redych Oleksandr
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
University of the State Fiscal Service of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2057-2020-8-6057

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ПОДАТКОВОГО ТИСКУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ НОВОСТВОРЕНИХ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ

ИМИТАЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ НАЛОГОВОГО ДАВЛЕНИЯ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НОВОСОЗДАННЫХ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

SIMULATION MODELING OF THE IMPACT OF TAX PRESSURE ON THE ACTIVITIES OF NEWLY CREATED SMALL BUSINESSES

Анотація. В середовищі Matlab (Simulink) проведено імітаційне дослідження впливу податкового тиску на діяльність новостворених підприємств. Визначено критичне значення сукупної ставки оподаткування, застосування якої може дати максимальні податкові надходження і не призвести до згорання господарської діяльності новостворених підприємств.

Ключові слова: імітаційне моделювання, Simulink, сукупна ставка оподаткування, чистий прибуток підприємства, рентабельність виробництва, податковий тиск.

Аннотация. В среде Matlab (Simulink) проведено имитационное исследование влияния налогового давления на деятельность вновь созданных предприятий. Определено критическое значение совокупной ставки налогообложения, применение которой может дать максимальные налоговые поступления и не привести к сворачиванию хозяйственной деятельности вновь созданных предприятий.

Ключевые слова: имитационное моделирование, Simulink, совокупная ставка налогообложения, чистая прибыль предприятия, рентабельность производства, налоговое давление.

Summary. Matlab (Simulink) conducted a simulation study of the impact of tax pressure on the activities of start-ups. The critical value of the total tax rate is determined, the application of which can give maximum tax revenues and not lead to the curtailment of economic activity of newly created enterprises.

Key words: simulation, Simulink, total tax rate, net profit of the enterprise, profitability of production, tax pressure.

Постановка проблеми. Дискусії щодо рівня оподаткування середнього та малого бізнесу, спрощення системи адміністрування податків, стимулювання створення нових робочих місць потребують науково обґрунтованих пропозицій та рішень. Одним

із таких механізмів при відсутності фактичних даних є імітаційне моделювання.

Аналіз публікацій. Проблематиці оптимізації оподаткування малого та середнього бізнесу присвячена значна кількість публікацій науковців. Зокре-

ма у більшості зазначається важливість державної політики у сфері підтримки малого та середнього підприємництва, мінімізації втручання органів державної влади в діяльність новостворених суб'єктів господарювання [1–4]. Проте проблемними питаннями залишаються науково обґрунтовані підходи до формування рівня податкового тиску на малий та середній бізнес.

Мета статті. Провести імітаційні експерименти для визначення критичного рівня податкового тиску на діяльність новостворених малих підприємств із різними рівнями рентабельності.

Виклад основного матеріалу. У даній роботі показані результати дослідження залежності податкових платежів умовного підприємства від сукупної ставки оподаткування та рівня його рентабельності. Здійснювався двофакторний імітаційний експеримент у середовищі *Matlab+Simulink*.

Специфікація імітаційної моделі:

t_i — звітний період, місяць ($i = 1, n$; 1 рік $n = 12$, 2 роки $n = 24$)

e — сукупна ставка оподаткування (0–1),

$v(t)$ — прибуток підприємства до оподаткування у момент t ,

$p(t)$ — чистий прибуток підприємства у момент t ,

T — сума податкових надходжень до бюджету.

R — рентабельність виробництва (0,2–0,8) = (20%–80%),

$C(t)$ — капітал підприємства (бізнес).

s — стартовий капітал (10 000 грн.)

Капітал підприємства, (бізнес) за період t .

$$C = s + \int_0^t v(t) \cdot (1 - e) \cdot dt, \quad (1)$$

Прибуток підприємства до оподаткування у момент t :

$$v(t) = C(t) \cdot R, \quad (2)$$

Чистий прибуток, капіталізуємий підприємством у момент t :

$$p(t) = v(t) \cdot (1 - e), \quad (3)$$

Податкові надходження від діяльності підприємства:

$$T = \int_0^t v(t) \cdot e \cdot dt, \quad (4)$$

На основі отриманих результатів імітаційних експериментів за схожою моделлю наведених в [5] автори прийшли до висновку, що державі вигідно зменшувати сукупну ставку податку для підприємств, у яких рентабельність висока, а підприємства з низькою рентабельністю доцільно оподатковувати вищими ставками податків (рис. 2.А).

Моделі у форматі *Simulink*, що реалізує специфікацію за формулами (1–4), показана на рис. 1

Результати застосування моделі для підприємств з низькою рентабельністю 20% ($R=0,2$) показують, що при імітації на період у 12 місяців є критична межа податкового тиску (точка T_k), вище якої підприємства теоретично більше повинні сплатити податків ніж виробити продукції (рис. 2. Б.). А при прогоні моделі для таких же підприємств (рентабельність 20%) на відрізок часу у 24 місяці видно, що оптимальною сукупною ставкою оподаткування є значення у межах 30% (рис. 2.В). На рис. 2 подані три результати імітаційної моделі:

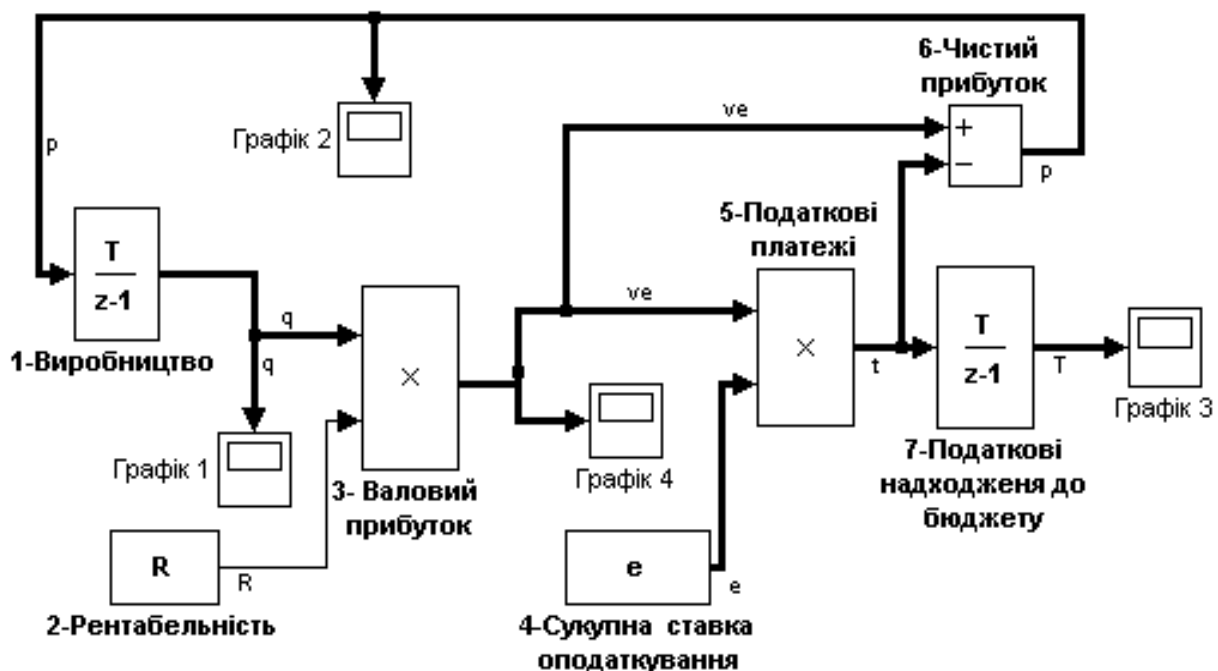

Рис. 1. Специфікація моделі у форматі *Simulink*

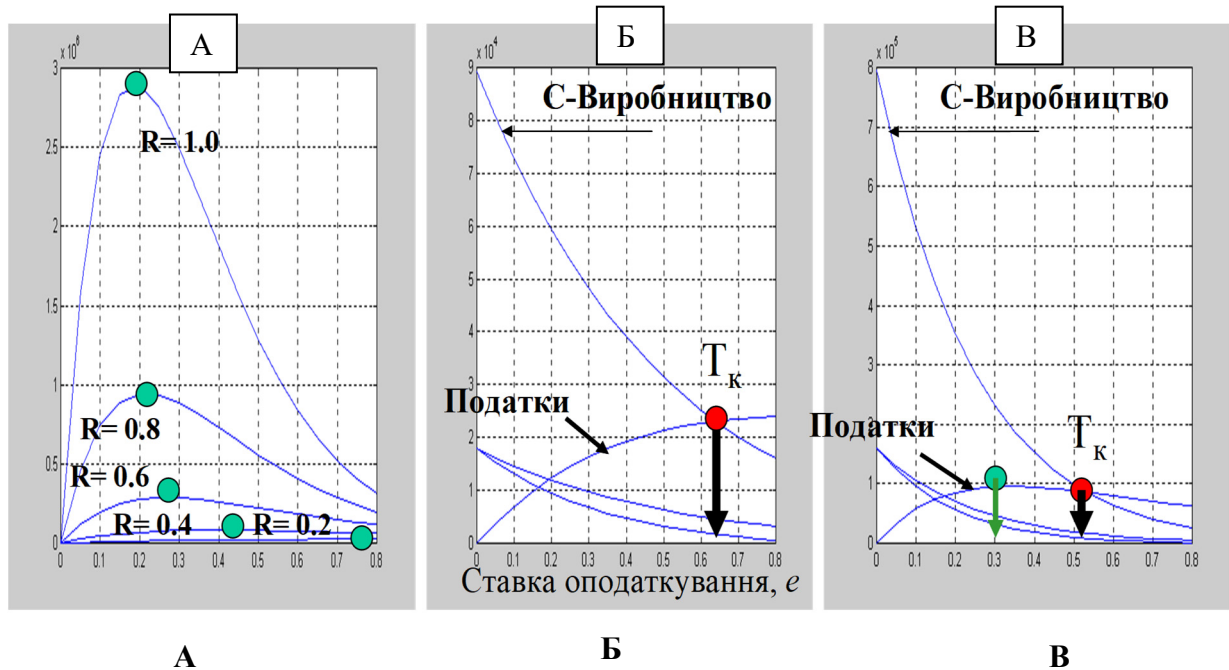

Рис. 2. Графічне відображення результатів двофакторного імітаційного експерименту

Джерело: результати отримано автором

А — графіки податкових надходжень для підприємств із рентабельністю 100% ($R=1.0$), 80% ($R=0.8$), 60% ($R=0.6$), 40% ($R=0.4$), 20% ($R=0.2$). Із отриманих графіків видно, що для підприємства із мінімальною рентабельністю ($R=0.2$) оптимальною ставкою оподаткування є значення $\sim 80\%$ (0,8);

Б — графік виробничої кривої для підприємства з рентабельністю 20% ($R=0.2$) при імітації на періоді 12 місяців. Критична точка податкового тиску T_k є меншою ставкою оподаткування 0,8 (80%), при якій податкові надходження могли б бути максимальні, при поступовому вимушеному звертанні діяльності підприємства;

В — графік виробничої кривої для підприємства з рентабельністю 20% ($R=0.2$) при імітації на періоді 24 місяці. Значення критичної точки податкового тиску T_k є більшим ставкою оподаткування 0,3 (30%),

що може дати максимальні податкові надходження і не призвести до звертання діяльності підприємства.

Висновки. Для новостворених малих підприємств, що планують здійснювати господарську діяльність із рентабельністю 15–20% для отримання максимальних податкових надходжень, стимулювання розширення їх діяльності доцільно формувати зважений податковий тиск у межах сукупної ставки оподаткування 30%. Запропонований модельний підхід може застосовуватись для оцінювання податкового тиску як на малі так і на великі підприємства різних типів та видів діяльності. На такому, досить простому прикладі показано доцільність застосування технологій комп'ютерного моделювання для підтримки прийняття рішень у плануванні податкової політики, орієнтованої на стимулювання і розвиток підприємництва.

Література

1. Ковальчук, І. С. Аналіз рівня оподаткування суб'єктів малого підприємництва в Україні / І. С. Ковальчук. // Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics». 2017. № 5. С. 29–35. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/taxation-analysis-of-small-enterprise-183subsidiaries-in-ukraine> (Дата звернення 08.04.2020).
2. Бобиль В. В. Оподаткування малого бізнесу: нормативно-організаційний аспект / В. В. Бобиль, О. А. Топоркова // Review of transport economics and management. Дніпро: Дніпро. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2019. Вип. 1(17). С. 35–47.
3. Mykola Denysenko, Alona Melnyk, Zorina Shatskaya, Olena Budiakova International regulatory experience business activity // M. Denysenko, A. Melnyk, Z. Shatskaya, O. Budiakova. Research and Innovation: Collection of scientific articles. Yunona Publishing, New York, USA. 2019. PP. 55–58.
4. Мельник А. О. Світові економічні кризи в економіці України та їх наслідки / А. О. Мельник. URL: <http://global-national.in.ua/vipusk-1-2014/61-melnik-a-o-svitovi-ekonomichni-krizi-vekonomitsi-ukrajini-ta-jikh-naslidki> (Дата звернення 23.04.2020).
5. Редич О. В. Комп'ютерне моделювання впливу сукупної ставки оподаткування на діяльність підприємств // Фіскальна політика в умовах макроекономічної стабілізації: збірник наукових праць за матеріалами науково-практичного інтернет-семінару, 21–31 травня 2016 року. Ірпінь: НДІ фіскальної політики, 2016. 124 с. С. 78–90.

УДК 657:331

Ротар Анна Євгенівна

*здобувач вищої освіти факультету фінансів, підприємництва та обліку
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Ротарь Анна Евгеньевна

*соискатель высшего образования факультета финансов, предпринимательства и учета
Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича*

Rotar Anna

*Graduate of the Faculty of Finance, Entrepreneurship and Accounting
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*

Юрій Едуард Олександрович

*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Юрий Эдуард Александрович

*кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой общественных, корпоративных финансов и финансового посредничества
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича*

Yurii Eduard

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Public,
Corporate Finance and Financial Intermediation
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*

УДОСКОНАЛЕННЯ КОНТРОЛЮ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНТРОЛЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ НА ПРЕДПРИЯТИИ

IMPROVING THE CONTROL OF INVENTORIES AT THE ENTERPRISE

Анотація. У статті розкрито значення виробничих запасів для підприємств, виявлено проблеми їх обліку та контролю. Визначено напрями підвищення ефективності використання та руху виробничих запасів підприємств. Обґрунтовано важливість здійснення незалежного аудиту у системі обліку й контролю використання виробничих запасів.

Ключові слова: виробничі запаси, бухгалтерський облік, матеріально-технічне забезпечення, аудит, контроль.

Аннотация. В статье раскрыто значение производственных запасов для предприятий, выявлены проблемы учета и контроля производственных запасов на предприятиях. Определены направления повышения эффективности использования и движения производственных запасов предприятий. Обоснована важность осуществления независимого аудита в системе учета и контроля использования производственных запасов.

Ключевые слова: производственные запасы, бухгалтерский учет, материально-техническое обеспечение, аудит, контроль.

Summary. The article reveals the importance of inventories for enterprises, identifies problems of accounting and control of inventories at enterprises. The directions of increase of efficiency of use and movement of production stocks of the enterprises are defined. The importance of conducting an independent audit in the system of accounting and control of the use of inventories is substantiated.

Key words: inventories, accounting, logistics, audit, control.

Вступ та постановка проблеми. За сучасних умов розвитку економіки необхідною передумовою виробництва сільськогосподарської продукції є наявність значної кількості виробничих запасів, оскільки матеріальні витрати на цих підприємствах займають найбільшу питому вагу. Ефективне управління запасами дає змогу мінімізувати ризик банкрутства підприємства та забезпечити постійність, ритмічність та безперервність його діяльності.

Тому особливої уваги потребує контроль за використанням виробничих запасів. Необхідно забезпечувати чіткий контроль за їх наявністю та надходженням з метою збереження, стабілізації та підвищення ефективності роботи суб'єкта господарювання. Актуальність обраної теми зумовлює необхідність по-новому визначити роль і місце виробничих запасів, здійснити вдосконалення його обліку та обґрунтувати методологію в системі управління.

Аналіз досліджень та публікацій. Питаннями сутності обліку та аудиту виробничих запасів розглядалися та продовжують досліджуватися багатьма вітчизняними і зарубіжними науковцями з різним ступенем теоретичного і практичного висвітлення. Зокрема, вагомий внесок у розвиток та удосконалення обліку та контролю виробничих запасів зробили Бутинець Ф. Ф., Валуєв Б. І., Жилкіна Л. В., Кужельний М. В., Лінник В. Г., Рудницький В. С., Сопко В. В., Смоленюк П. С., Чаюн І. Ю., Бондар І. Ю., Павлюк І., Сиротенко Н. А., Очеретко Л. М.

Чаюн І. Ю., Бондар І. Ю. виділяють запаси, як матеріальні ресурси необхідні для забезпечення розширеного відтворення, обслуговування сфери нематеріального виробництва та задоволення потреб населення, які зберігаються на складах або в інших місцях з метою їх наступного використання. На думку І. Павлюк, у процесі реформування системи обліку та впровадження національних стандартів обліку змінюються вимоги щодо обліку і аналізу виробничих запасів, розширюються поставлені перед ними завдання [5].

Незважаючи на достатню кількість досліджень і публікацій питання обліку виробничих запасів на підприємствах залишаються недостатньо вивченими і вимагають подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті. Визначення потенційних аспектів удосконалення обліку і аудиту за наявності і рухом виробничих запасів на підприємствах, з метою удосконалення системи управління ними на підприємствах, дослідження особливостей їх обліку і аудиту в системі управління промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. Важливим фактором формування ринкових відносин в Україні є раціональне формування і використання матеріально-технічної бази, забезпеченість підприємства матеріальними ресурсами є важливим напрямом ефективного ведення господарства. Враховуючи те, що витрати сировини, матеріалів, палива, напівфабрикатів у більшості підприємств займають

80–90% серед всіх витрат на виробництво нової продукції, то головним завданням є визначення забезпеченості підприємства різними видами матеріальних ресурсів та пошук резервів раціонального їх використання [1].

Основними проблемами при організації та веденні обліку запасів на думку Очеретко Л. М. [4] є:

- 1) відсутність необхідних реквізитів в первинних документах з обліку запасів, що ставить під сумнів правдивість та достовірність інформації, що в них відображена;
- 2) порушення строків проведення інвентаризації, що ставить під сумнів факт наявності запасів на підприємстві;
- 3) порушення норм списання запасів, що тягне за собою завищення витрат підприємства;
- 4) порушення порядку відшкодування витрат та випадків крадіжок матеріально-відповідальними особами, що призводить до відображення неправильної суми витрат.

Вирішення проблеми ефективного розвитку та зростання виробничого потенціалу господарських підприємств потребує створення системи управління виробництвом, в основу якої має бути покладено формування інформації про виробничі запаси підприємства.

Особливістю запасів є те, що вони належать до оборотних активів. Отже, запаси призначені для реалізації або споживання протягом одного операційного циклу або протягом 12 місяців з дати балансу.

При відпуску запасів у виробництво, з виробництва, продаж та іншому вибутті оцінка їх здійснюється за одним з таких методів:

- 1) ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів;
- 2) середньозваженої собівартості;
- 3) собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО);
- 4) нормативних затрат;
- 5) ціни продажу.

На думку Сиротенко Н. А. [6], сьогодні важлива роль приділяється різним аспектам оптимального споживання ресурсів. Вирішення цієї проблеми вимагає від системи управління нових підходів щодо організації внутрішніх потоків інформації про рух запасів, які формуються функціями обліку та контролю задля задоволення різноманітних потреб користувачів.

Основними цілями процесу управління матеріально-технічного забезпеченням є:

- 1) забезпечення наявності безперервного потоку матеріальних ресурсів, контроль за станом збереження, встановлення нестач, лишків;
- 2) своєчасне та повне визначення потреби підприємства у сировині, матеріалах, інструментах та інших необхідних ресурсах, виявлення законності правильності та економічної доцільності їх придбання, оприбуткування, зберігання;

3) підвищення якості матеріальних ресурсів, контроль обґрунтованості і дотримання норм витрачання палива, кормів, насіння, будівельних матеріалів та інших матеріальних ресурсів;

4) виявлення матеріальних цінностей, які не використовуються;

5) перевірка стану обліку і внутрішнього контролю, достовірності інформації про наявність активів.

Найважливішим питанням контролю і документальної ревізії є перевірка повноти і своєчасності оприбуткування сільськогосподарської продукції. Аудит виробничих запасів починають з перевірки своєчасності і повноти проведення інвентаризації запасів та контролю виконання угод з постачальниками і покупцями.

Отже, належно організована робота внутрішнього аудиту, а особливо в умовах виходу з економічної кризи, спонукатиме працівників підприємства дотримуватися чинного законодавства та нормативних актів, а також розробленої підприємством політики, планів, внутрішніх правил та процедур, вчасно виявляти та знижувати ризик непередбачених витрат чи втрати репутації підприємством.

Саме тому можна виділити наступні напрямки вдосконалення управління виробничими запасами на підприємствах:

1) підвищення оперативності інформаційного забезпечення управління виробничими запасами підприємств, яке забезпечується запровадженням інформаційних технологій обробки економічної інформації;

2) удосконалення системи автоматизації обліково-аналітичних робіт в управлінні виробничими запасами та обґрунтування раціональних методів

проведення інвентаризації виробничих запасів, оскільки успішне функціонування підприємств залежить, перш за все, не тільки від вдосконалення внутрішньогосподарської діяльності взагалі, а і від того, наскільки розвинута система автоматизації їхньої діяльності;

3) узгодження механізмів бухгалтерського і податкового обліку виробничих запасів;

4) обґрунтування системи обліку матеріальних витрат на освоєння нової техніки і технології виробництва;

5) чітка організація обліково-контрольних процедур руху запасів підприємств (застосування прийомів обліку за центрами відповідальності, заходів контролю та оперативного регулювання процесів утворення запасів).

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що реалізація вказаних напрямів удосконалення обліку запасів підприємством в подальшому вплине на поступовий ріст прибутку підприємства та призведе до значного підвищення результативності його фінансово-економічної діяльності. Це дозволить налагодити більш дієвий і менш трудомісткий облік, контроль за наявністю, рухом і використанням виробничих запасів, а також досягти їх економії.

Для того, щоб стабільно здійснювати процес виробництва на підприємстві, мають бути постійно оборотні засоби в матеріальній формі. Так, підприємство повинне мати в необхідних розмірах запаси сировини і матеріалів, насіння, кормів, нафтопродуктів та інших цінностей. При їх використанні збільшуються витрати на виробництво, результатом якого є створення готової продукції.

Література

1. Артем'єва Л. Облік малоцінних та швидкозношуваних предметів // Баланс. 2008. № 53. С. 24–25
2. Васьковська М. С. Особливості організації обліку запасів в комп'ютерній управлінській системі «1С: Підприємство 8.1» // Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № . С. 90–94.
3. Єлець О. П., Мілаєнко Я. Є. Зміст матеріально-технічного забезпечення підприємства. URL: http://confcontact.com/2015_04_25/2/2_elets_milaenko.html
4. Очеретко Л. М., Федоряк А. В. Удосконалення програми проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів на підприємстві // Сталій розвиток економіки. 2013. № С. 233–239.
5. Павлюк І. Проблеми бухгалтерського обліку виробничих запасів, товарів та пропозиції щодо їх вирішення // Бухгалтерський облік і аудит. 2010. № 6. С. 40–57.
6. Сиротенко Н. А. Запаси — об'єкт обліку та контролю: сучасний стан та напрями вдосконалення // Вісник соціально-економічних досліджень. 2009. Вип. 36. С. 160–165.

УДК 658.27

Ходюк Ольга Олегівна

студент

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Ходюк Ольга Олеговна

студент Национального технического университета Украины

«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

Khodiuk Olha

Student of the

National Technical University of Ukraine

«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Науковий керівник:

Шашина Марина Володимирівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економіки та підприємництва

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ВИРОБНИЧИХ ФОНДІВ ПІДПРИЄМСТВА

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ФОНДОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

IMPROVING THE EFFICIENCY OF USING THE FIXED PRODUCTION FUNDS OF THE ENTERPRISE

Анотація. Стаття присвячена пошукам шляхів, які забезпечать підвищення ефективності використання основних засобів підприємства. У даній публікації вивчаються основні аспекти оцінки ефективності використання основних засобів підприємства та пошуків шляхів її підвищення на підприємствах. Встановлено, що підвищення ефективності основних виробничих фондів може забезпечити лише інноваційний шлях розвитку національної економіки в цілому. Адже великі промислові підприємства України орієнтовані на виробництво великих обсягів продукції, що значно перевищує потужність її внутрішнього ринку.

Ключові слова: основні засоби, удосконалення використання основних засобів, фондівггача, показник екстенсивного завантаження обладнання, показник інтенсивного навантаження обладнання, просте обладнання.

Аннотация. Статья посвящена поискам путей, которые обеспечат повышение эффективности использования основных средств предприятия. В данной публикации изучаются основные аспекты оценки эффективности использования основных средств предприятия и поисков путей ее повышения на предприятиях. Установлено, что повышение эффективности основных производственных фондов может обеспечить только инновационный путь развития национальной экономики в целом. Ведь крупные промышленные предприятия Украины ориентированы на производство больших объемов продукции, что значительно превышает мощность ее внутреннего рынка.

Ключевые слова: основные средства, совершенствование использования основных средств, фондотдача, показатель экстенсивной загрузки оборудования, показатель интенсивной нагрузки оборудования, простое оборудование.

Summary. The article is devoted to finding ways that will improve the efficiency of use of fixed assets of the enterprise. This publication examines the main aspects of assessing the efficiency of the use of fixed assets of the enterprise and the search for ways to improve it on the example. It is established that improving the efficiency of fixed assets can only provide an innovative

way of developing the national economy as a whole. After all, the large industrial enterprises of Ukraine are focused on the production of large volumes of products, which far exceeds the capacity of its domestic market.

Key words: fixed assets, improvement of the use of fixed assets, financial return, the index of extensive loading of equipment, the index of intensive loading of equipment, simple equipment.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні склалася несприятлива ситуація щодо забезпеченості та ефективності використання основних засобів. Насамперед, це пов'язано з високим ступенем зношеності виробничих засобів, що обумовлює нагальну потребу у заміні та модернізації наявного парку засобів виробництва. Згідно державної служби статистики України ступінь зносу основних засобів (ОЗ) в Україні наблизився до критичної точки майже 85% у 2014 році, а після складних політичних подій та подальшого фінансування з боку ЄС децю знизився. Так, за даними 2019 року показник зносу основних фондів підприємств становить понад 50%, що негативно характеризує рівень вітчизняного виробництва, його здатність конкурувати з модерною технікою та технологією.

Через значне зношення основних засобів посилюється технічна та технологічна відсталість підприємств. Відтворення основних засобів на підприємствах потребує великий об'єм капітальних інвестицій, які будуть спрямовані на створення, придбання, відновлення та поліпшення основних засобів вітчизняних підприємств. Тому в сучасних умовах надзвичайної актуальності набуває питання про підвищення ефективності вітчизняних підприємств за рахунок оновлення основних фондів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти з питань основних фондів висловлювали у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Гетьман О. О., Готра В. В., Шарманська В. М., Погріщук Б. В., Коваленко О. В., Громова І. В.

Метою статті є аналіз та пошук шляхів підвищення ефективності використання основних засобів промислових підприємств.

Завдання дослідження: визначення сутності основних фондів та їх впливу на діяльність підприємства, визначення основних шляхів підвищення ефективності використання основних засобів на промислових підприємствах України.

Виклад основних матеріалів. Підвищення ефективності використання основних фондів підприємств є одним з головних питань під час переходу до ринкових відносин. Фінансовий стан підприємства, конкурентоспроможність його продукції на ринку залежить від вирішення цієї проблеми.

Основні фонди — це засоби праці, які мають вартість і функціонують у виробництві тривалий проміжок часу в своїй незмінній споживній формі, а їхня вартість переноситься конкретно працею на вартість продукції, що виробляється, (на платні послуги) частинами виміру спрацювання [1, с. 228].

Відповідно до системи бухгалтерського обліку, до основних фондів належать активи з тривалістю експлуатації понад 12 місяців або протягом нормального виробничого циклу виробництва. Основні фонди поділяються на виробничі основні фонди та невиробничі основні фонди [2, с. 144].

Основними виробничими фондами є ті основні засоби, які беруть участь безпосередньо у виробничому процесі (машини, обладнання тощо) або створюють умови для виробничого процесу (виробничі будівлі, споруди тощо).

Одним із важливих етапів аналізу господарської діяльності підприємства є аналіз ефективності використання виробничих ресурсів.

Під час аналізу ефективності використання основних засобів на підприємстві широкого поширення набули інтегральні вартісні показники, які дозволяють оцінити вплив використання основних фондів на ефективність господарської діяльності. До них належать: фондовіддача, фондомісткість, фондоозброєність та фондорентабельність.

На нашу думку, поліпшити використання основних фондів та виробничих потужностей на підприємствах можна завдяки: підвищенню використання виробничих потужностей і основних фондів у інтенсивності та підвищенню їх навантаження у екстенсивності, дотриманню пропорційності і змінності у роботі основних фондів (обладнання), активно виконаному процесу контролювання [3, с. 62].

Окрім того підвищився і обсяг виробництва продукції. Тому підприємству доцільно було б своєчасно обслуговувати та модернізувати обладнання. Ліквідувати зайве непродуктивне обладнання.

Ефективна експлуатація основних фондів та виробничих потужностей залежить від того, наскільки реалізовані екстенсивні та інтенсивні фактори їх найкращого використання. Значне поліпшення використання основних засобів та виробничих потужностей означає: по-перше, збільшення часу експлуатації основного обладнання та, по-друге, збільшення частки експлуатаційного обладнання в загальному обсязі обладнання, наявного на підприємстві.

Екстенсивне поліпшення використання основних засобів передбачає збільшення часу роботи технічних засобів шляхом скорочення і ліквідації їх внутрішньо змінних простоїв за рахунок підвищення якості ремонтного обслуговування, своєчасного забезпечення основного виробництва робочою силою, сировиною, матеріалами, паливом тощо. Підприємство значно поліпшить екстенсивне завантаження засобів праці, якщо знизить частку недіючого устаткування,

а також виведе з експлуатації зайве й неефективне устаткування, зможе організувати завдяки цьому повноцінну двозмінну роботу [4].

Набагато більшою можливістю є інтенсивне вдосконалення використання основних фондів та виробничих потужностей, що передбачає збільшення швидкості завантаження обладнання за одиницю часу. Підприємство зможе досягнути цього за рахунок модернізації діючих машин і механізмів, встановлення оптимального режиму їхньої роботи. До важливих факторів, що зумовлюють зростання продуктивності устаткування за одиницю часу, належать також запровадження нових технологій, інтенсифікація виробничих процесів.

Вирішальне значення для підвищення рівня інтенсивного використання основних засобів мають своєчасна заміна та модернізація фізично спрацьованого й технічно застарілого устаткування. Для підтримування порівняно високого технічного рівня виробництва на підприємствах треба щорічно замінювати 4–6% і модернізувати 6–8% діючого парку машин, устаткування та інших видів знарядь праці [4].

На виробничу структуру основних засобів впливають такі фактори:

- характер продукції, що випускається, її складність і особливості виробництва;
- тип виробництва;
- технічний рівень виробництва;
- рівень концентрації, спеціалізації, кооперування, комбінування і диверсифікації виробництва;
- географічні та кліматичні умови розташування підприємства (тобто розміщення підприємств на території країни).

Кожний фактор по-різному впливає на структуру виробничих засобів. Поліпшити структуру можна за рахунок оновлення та модернізації устаткування, ефективнішого використання виробничих приміщень, установлення додаткового устаткування на вільній площі та ліквідації зайвого й малоефективного устаткування.

Вдосконалення використання основних засобів повинно містити в собі усі вище перераховані фактори, вони сприятимуть підвищенню ефективності господарської діяльності лише в сукупності. Адже вдосконалення використання основних засобів буде сприяти збільшенню виробництва продукції, підвищенню продуктивності праці та рентабельності, зниженню собівартості продукції. Кращих результатів підприємство може досягти шляхом своєчасного переозброєння виробництва, яке полягає

в застосовуванні нової техніки, більш продуктивної та економічної. Впровадження досягнень науково-технічного прогресу дасть змогу підвищити рівень механізації та автоматизації виробництва, продуктивності праці робітників, сприятиме економії матеріальних витрат, підвищуватиме культуру та безпеку виробництва.

Стабільність такого зростання може забезпечити лише інноваційний шлях розвитку національної економіки в цілому. Адже великі промислові підприємства України орієнтовані на виробництво великих обсягів продукції, що значно перевищує потужність її внутрішнього ринку. Тому потрібно якнайшвидше виходити на зовнішні ринки [5]. Але для цього потрібен перехід на новий рівень якості продукції, зміна її асортименту та номенклатури, стандартів та вимог до виробництва. За таких обставин особливе значення має визначення терміну корисного використання технологічного обладнання з урахуванням морального та фізичного зносу, як того вимагають стандарти бухгалтерського обліку. Строк корисного використання кожного виробу може бути не тільки основою для визначення норм зносу обладнання як терміну зносу, але й важливим показником планування процесу його відновлення.

Висновки. З наведеного вище можна зробити такі висновки. Вдосконалення використання основних фондів повинно містити в собі декілька головних груп резервів, які сприятимуть підвищенню ефективності господарської діяльності. Першим чином це технічне вдосконалення засобів праці, тобто повна модернізація наявного обладнання згідно з останніми досягненнями НДДКР, повне виведення з експлуатації застарілого устаткування. Збільшення тривалості роботи активної частини основних засобів шляхом продажу чи здачу в оренду основних засобів, потужність яких на підприємстві використовується не повною мірою. Саме вдосконалення використання основних засобів буде сприяти збільшенню виробництва продукції, підвищенню продуктивності праці та рентабельності, зниженню собівартості продукції.

Подальшого пошуку потребує питання залучення інвестицій, так як для повного оновлення виробничих фондів вітчизняні підприємства потребують вкладення великих коштів. Адже, після підвищення ефективності використання основних виробничих фондів вітчизняна промисловість може вийти на новий рівень розвитку, вийти на зовнішній ринок з інноваційним товаром, а цим підвищувати економічний розвиток країни.

Література

1. Гетьман О.О. Економіка підприємства: Навч. посіб. / Гетьман О.О., Шаповал В.М. 2-ге видання. К.: Центр учбової літератури, 2010. 488 с.
2. Коваленко О.В. Напрями підвищення ефективності використання основних фондів підприємства / О.В. Коваленко, І.В. Громова // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2014. Вип. 7. С. 20–27.
3. Ковальчук Н.О. Аналіз стану основних засобів на підприємствах України / Н.О. Ковальчук, Т.А. Побіжан // Молодий вчений. 2017. № 10. С. 910–914.
4. Готра В.В. Удосконалення використання основних засобів з метою підвищення ефективності господарської діяльності / В.В. Готра, В.В. Ріпич, А.В. Дячок // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2016. Вип. 21(1). С. 81–84.
5. Шарманська В.М. Аналіз забезпеченості підприємства основними засобами та ефективності їх використання / В.М. Шарманська, В.В. Вітюк // Молодий вчений. 2018. № 1(1). С. 550–552.

УДК 338.485

Холодок Валентина Дмитрівна

*кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри туристичного бізнесу
Харківська державна академія культури*

Холодок Валентина Дмитриевна

*кандидат наук с государственного управления,
старший преподаватель кафедры туристического бизнеса
Харьковская государственная академия культуры*

Kholodok Valentyna

*Candidate of Sciences for Public Administration,
Senior Lecturer in the Department of Tourism Business
Kharkiv State Academy of Culture*

СТРАТЕГІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ГРОМАДАХ СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ ТУРИЗМА В ОБЩИНАХ STRATEGIC APPROACH TO TOURISM DEVELOPMENT IN COMMUNITIES

Анотація. У статті викладено результати досліджень щодо стратегічного планування розвитку туризму в умовах формування об'єднаних територіальних громадах. Окреслено переваги функціонування туристичних кластерів у контексті їх інвестиційної привабливості.

Ключові слова: сільський туризм, туристичні ресурси, об'єднана територіальна громада, туристичний кластер, стратегічне планування.

Аннотация. В статье изложены результаты исследований стратегического планирования развития туризма в условиях формирования объединенных территориальных общин. Определены преимущества функционирования туристических кластеров в контексте их инвестиционной привлекательности.

Ключевые слова: сельский туризм, туристические ресурсы, объединенная территориальная община, туристический кластер, стратегическое планирование.

Summary. The article presents the results of strategic planning research of tourism development in the context of the formation of united territorial communities. The advantages of functioning of tourist clusters in the context of their investment attractiveness are outlined.

Key words: rural tourism, tourist resources, united territorial community, tourist cluster, strategic planning.

Постановка проблеми. Основне завдання дослідження обумовлене актуальністю розвитку туризму на сільських територіях, запровадження стратегічного планування та кластерних ініціатив організації господарства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема впливу туризму на розвиток громад викликає великий інтерес серед науковців. Зокрема, питання розвитку сільського зеленого туризму, як пріоритетного напрямку розвитку сільських територій, роз-

глядають такі вчені як В.І Биркович, А.О. Кравчук, М.Й. Малік, В.В. Папп. Особливості диверсифікації економічної діяльності, розвитку підприємництва в громадах в системі становлення сільського туризму розкрито в працях Н.А. Герасимчук, В.В. Гловацької, В.І. Ткачук. Створенню конкурентоспроможного туристичного продукту на основі впровадження кластерних моделей присвячені праці таких вчених, як О.І. Дейнека, Ю.В. Тимчишин-Чемерис, Ю.М. Яворський тощо.

Проте багатогранність проблеми розвитку туризму на сільських територіях розглядаються, в основному, з точки зору функціонування сільського зеленого туризму. Дискусійними залишаються питання впливу туризму на економіку громади, сутності туристичних кластерів та запровадження різноманітних видів туризму. Ступінь дослідження особливостей стратегічного планування та ефективного розвитку туризму як форми підприємництва в громадах ще не отримали належного обґрунтування.

Метою статті є обґрунтування пріоритетності розвитку туризму на сільських територіях в умовах формування об'єднаних територіальних громад та доцільності включення туристичної складової до стратегії розвитку громади.

Мета зумовила конкретні завдання, а саме: проаналізувати реалії та перспективи розвитку туризму в ОТГ, розглянути досвід створення туристичних кластерів, охарактеризувати значення стратегічного планування для розвитку туризму в громадах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний досвід та наукові дослідження засвідчують, що застосування кращих практик розвитку туризму в громадах, нові напрямки економічного розвитку на основі запровадження кластерних технологій є важливим чинником розв'язання нагальних соціально-економічних проблем у сільській місцевості.

За умови децентралізації в Україні утворюються нові об'єднані територіальні громади (далі — ОТГ), які здійснюють планування власного розвитку. В результаті об'єднання суб'єкти господарювання знаходять спільні інтереси, разом приймають рішення та несуть відповідальність за їх виконання.

Аналіз успіхів і проблем об'єднаних територіальних громад дає підстави стверджувати, що успішний розвиток тісно пов'язаний із запровадженням новітніх підходів щодо забезпечення конкурентоспроможності даної території. Це, в свою чергу, висуває на перший план питання виявлення конкурентних переваг, їх оцінювання та перспективне бачення розвитку громади.

Дієвим аспектом у розвитку ОТГ є формування бачення їхнього майбутнього. В основному векторами розвитку визначають покращення інфраструктури та соціальної сфери, створення робочих місць, стимулювання розвитку підприємництва тощо. Перспективне бачення розвитку громади формує стратегічні цілі та шляхи щодо їх реалізації.

Оскільки кожна громада має свої економічні, історичні, культурні особливості тому і спектр стратегічних цілей доволі широкий. Головне зрозуміти, яким саме шляхом громада повинна рухатися далі, аби досягти успіху.

Враховуючи зарубіжний та вітчизняний досвід наразі активно запроваджується стратегічний підхід до планування територіального розвитку, що дає змогу обирати напрями роботи, координувати дії, досягати мети. Для того, щоб ефективно розви-

ватися, максимально використовувати свої сильні та розвивати слабкі сторони, громади мають функціонувати згідно сформованої стратегії розвитку. Перш за все, слід розробити модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей і дотримуватися чіткого курсу розвитку.

Планування розвитку туризму — це одна з форм менеджменту, що полягає в розробці стратегічних цілей на довгострокову перспективу, конкретній регламентації стратегії щодо функціонування підприємств, що надають туристичні послуги у ринковому середовищі.

Таким чином, стратегічний план розвитку туризму повинен враховувати географічні, соціально-економічні умови, туристичні ресурси та інфраструктурний потенціал сільської території, бути гнучким, відповідати очікуванням більшої частини місцевого населення. Слід підкреслити, що ефективному управлінню туризмом буде також сприяти система моніторингу, що передбачає постійне спостереження за станом туристичної діяльності в громаді, реакцію на зміни у навколишньому середовищі.

Для успішної реалізації стратегії розробляються конкретні заходи та механізми щодо їх реалізації, розподіляються ролі й відповідальності.

Практика підтверджує, що високий рівень участі громадян у розробці стратегій, врахування думки та позицій усіх зацікавлених сторін, по-перше, згуртовує жителів громади та формує усвідомлення кожного члена громади про власну причетність до вирішення питань місцевого значення, по-друге, забезпечує стійкість розробленої стратегії розвитку громади (навіть при зміні місцевої влади, громадяни не дозволять ігнорувати поставлені стратегічні цілі), по-третє, сприяє залученню додаткових місцевих ресурсів, як людських, так і фінансових, для досягнення цілей, задекларованих у стратегії розвитку [2].

У цьому контексті очевидно, що необхідно налагоджувати партнерські відносини з місцевим бізнесом, залучати широке коло громадян до розробки та реалізації стратегії розвитку громади і, таким чином, забезпечити налагодження діалогу між громадськістю, владою та бізнесом. Участь усіх активних та зацікавлених представників громади допомагає зрозуміти увесь потенціал, правильно оцінити свої можливості, а головне здійснити прогноз майбутнього громади.

Вирішення стратегічних завдань щодо створення потужного конкурентоспроможного аграрного сектору в сучасних умовах неможливе без зміни підходів до процесу управління господарською діяльністю. Як показує досвід, надзвичайно важливим напрямом диверсифікації сільської економіки є розвиток туристичної діяльності. Саме вона сприяє економічному зростанню сільських територій, забезпечує їх соціальний розвиток, спонукає населення до підприємницької діяльності. Тому розвиток туризму в громаді потрібно розглядати з позиції його кон-

курентних переваг, підвищення активності членів громади, створення умов для ведення туристичного бізнесу, формування та реалізації комплексних конкурентоспроможних туристичних продуктів.

Сільський туризм наразі дуже популярний в силу дії багатьох факторів. Перш за все, це пріоритетність відпочинку та активного проведення часу поза міськими зонами, екологічна чистота сільської місцевості, традиційна гостинність господарів, доступна ціна за відпочинок, можливість отримання комплексу додаткових послуг, підвищення інтересу до культурних цінностей, традицій, місцевих свят, а також зростання мобільності громадян.

Згідно з поглядами. В. Папп, сучасні економічні умови дозволяють позиціонувати туризм, як найважливішу галузь національного і світового господарства, що відрізняється високим рівнем доходу та інтенсивними темпами розвитку. Серед причин, що зумовлюють високу прибутковість і темпи зростання галузі, можна назвати суттєвий попит на подорожі різної спрямованості та рентабельність туристичних послуг. В економіці більшості країн туристична галузь дозволяє стимулювати не тільки економічний, але і соціальний розвиток регіонів, а також відіграє значну роль у збільшенні доходів державного та місцевих бюджетів [9].

Отже, головним фактором у формуванні підходу до розвитку туризму має бути розуміння того, що туризм — це, насамперед, бізнес на якому потрібно заробляти. Це та сфера економіки і життєдіяльності громади і суспільства, яка в тій чи іншій мірі інтегрує практично всі галузі, може позитивно вплинути на соціальний стан в цілому та потребує системної роботи.

Важливо зазначити, що в Україні більшість ОТГ розглядають розвиток сільського туризму серед перспективних. Залежно від наявного туристичного потенціалу, інфраструктури та низки інших факторів шукають свою унікальність, свій напрямок у сфері туризму.

Кожна громада має туристичний потенціал, але не кожна може його побачити, оцінити і використати. Недостатньо прописати розвиток туризму в свою загальну стратегію, необхідно продумати концепцію, сформулювати конкретну ідею та шляхи щодо її реалізації. Розвиваючи туризм, громада має враховувати наявність туристичних ресурсів, відповідної інфраструктури та людей для управління, промоції і маркетингу туристичними дестинаціями. Якщо зовсім замало ресурсів, необхідно генерувати креативні ідеї, формувати нові туристичні ресурси.

Виходячи з наявності унікальних ресурсів, в громадах можуть розвиватися такі види туризму, як культурно-пізнавальний, сільський зелений, спортивно-оздоровчий, екологічний, гастрономічний, пішохідний, велосипедний, водний та ін.

Сільський зелений туризм передбачає відпочинок на сільській території з використанням ресурсів приватної садиби щодо надання туристам послуг

гостинності. В багатьох країнах світу такий вид відпочинку користується широким попитом. Адже це можливість відвідати місцеві пам'ятки, ознайомитися з народними звичаями, скуштувати традиційні страви тощо. Окрім того, даний вид туризму екологічно орієнтований, що робить його значно привабливим.

Як вид економічної діяльності сільський туризм включає в себе і інші форми підприємництва, зокрема такі як агротуризм, що пов'язаний з використанням підсобних господарств населення або земель сільськогосподарських підприємств, які тимчасово не використовуються в аграрній сфері.

Проте існує низка проблем, які стримують розвиток туризму на сільських територіях, серед яких: відсутність належного прогнозування та планування розвитку туризму відповідно до наявних ресурсних можливостей та системного підходу до розбудови туристичної інфраструктури, незадовільні умови для ведення бізнесу, недостатній рівень промоційної діяльності, доволі низька активність сільських мешканців тощо.

Таким чином, сільський туризм слід розглядати як туристичний бізнес-проект. Одного бажання розвивати туризм недостатньо, потрібно зробити певні кроки. Історична інформація, природний ландшафт, культурна спадщина — це унікальна особливість території, її бренд. Щоб зробити його більш привабливим, треба, передусім, подбати про екологічну безпеку та дозвілля туриста.

На вирішення зазначених проблем необхідною умовою є стимулювання підприємницької активності, що потребує поєднання ресурсів та зусиль бізнесових структур, громадськості та влади. Досить ефективною формою добровільних об'єднань є створення туристичних кластерів. Це групи підприємств, сконцентрованих на певній території, які спільно використовують туристичні ресурси та інфраструктуру, здійснюють управління і маркетингову діяльність, формують комплексний туристичний продукт і надають послуги щодо його реалізації.

Впровадження кластерної моделі розвитку туризму в громаді передбачає вирішення низки організаційно-економічних проблем. Перш за все, це розробка єдиної стратегії поведінки суб'єктів підприємництва на туристичному ринку. Стратегія розвитку є конструктивною комунікацією при взаємовигідному партнерстві влади, громади та бізнесу, де кожен учасник знаходить свої інтереси та здійснює відповідний внесок у розвиток громади.

Стратегічні напрями діяльності кластеру формуються на основі проведеного SWOT-аналізу та потребують визначення пріоритетів перед початком розвитку. Запровадженню туризму в ОТГ передують створення сприятливого середовища для роботи бізнесу та активізація людських ресурсів. При цьому треба враховувати територіальну структуру, різноманітність послуг та якості туристичного продукту.

З огляду на вищенаведене, стратегічне планування суттєво сприяє згуртуванню громади, що підвищує її соціальну та політичну стабільність. Туристичні кластери є ключовою організаційною основою щодо стимулювання надходжень інвестиційних ресурсів у громаду і сприяють успішному розвитку та посиленню конкурентних переваг даної території.

Туристичні кластери класифікуються за географічною локацією, видами туристичних атракцій, туристичних ресурсів, масштабом тощо. Вони створюються у різний спосіб для подальшого розвитку та популяризації туристичного продукту конкретної місцевості і можуть мати різні назви, такі як агротуристичний, туристсько-рекреаційний, екологічний, сільського зеленого туризму, виробничо-туристичний, центр сільської спадщини тощо.

Як приклад, агротуристичний кластер «Горбо Гори» у Львівській області до якого ввійшли департамент науково-освітнього забезпечення та розвитку підприємництва на селі Міністерства аграрної політики та продовольства України, представники влади Львівської області та Пустомитівського району, наукових установ, трьох сільських рад та чотирьох фермерських господарств. Відносини та напрями співробітництва між названими інституціями та організаціями регламентує Угода про співпрацю. Створення кластеру відбулося з метою забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій, розвитку підприємництва на селі, підвищенню інвестиційної привабливості громад.

Спільна діяльність надала можливість проведення різноманітних заходів (семінарів, тренінгів, конференцій) та інформаційно-роз'яснювальної роботи серед сільського населення. В межах кластеру утворилися нові робочі місця, збільшився дохід сільського населення за рахунок диверсифікації сільської економіки. В результаті територіальна громада залучила інвестиційні кошти на розбудову інфраструктури, посилення її економічної спроможності, підвищення професійного розвитку представників малого та середнього бізнесу. Це позитивно вплинуло на поліпшення надання послуг населенню громади, організацію фахової підтримки сільських

громад щодо створення, фінансування та впровадження нових проектів з розвитку.

Висновки. Зарубіжний та вітчизняний досвід сьогодення показує, що і в сільській місцевості можна успішно займатися туристичним бізнесом. Від цього виграє і громада, і туристи, які скористалися послугами гостинності. Успішними стають ті громади, які мають стратегії власного розвитку, усвідомлюючи, що туризм, як вид економічної діяльності, виступає важливим чинником активізації усіх галузей економіки і сприяє розвитку малого бізнесу в громаді та збільшенню надходжень до бюджету.

Одним із ефективних способів забезпечення економічного зростання в громаді є запровадження кластерних ініціатив організації господарства.

З метою забезпечення комплексного розвитку територій необхідно стимулювати підприємницьку ініціативу, використовувати інструменти фінансової допомоги, розробляти грантові програми для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури.

Очевидно, що ведення туристичного бізнесу на сільських територіях відбувається в нестабільному ринковому середовищі. Тому метою менеджменту є формування та реалізація комплексних конкурентоспроможних туристичних продуктів здатних максимально задовольнити туристичні потреби споживачів.

Належну увагу необхідно приділяти забезпеченню якості послуг. Адже туризм — це не тільки наповнення бюджету громади, а яскраві враження та емоції, які хочуть отримати туристи.

Важливим чинником розвитку туристичного потенціалу громади є організація навчання для представників громад. Ефективною формою взаємодії є проведення майстеркласів, виставково-ярмаркових заходів, підготовка та розповсюдження інформаційних матеріалів, організація навчальних візитів тощо.

Подальші перспективи наукових досліджень у цьому напрямі мають бути пов'язані з формуванням стратегії щодо забезпечення комплексного збалансованого розвитку ОТГ шляхом налагодження тісної співпраці влади з місцевим бізнесом і суб'єктами туристичної інфраструктури для роботи в ринковому середовищі.

Література

1. Биркович В. І. Сільський зелений туризм — пріоритет розвитку туристичної галузі України Стратегічні пріоритети // Науково-аналітичний щоквартальний збірник. 2008. № 1(6). С. 138–143.
2. Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сейтосманов А., Чубаров Е. Успішна територіальна громада: будуємо разом. Харків: Видавничий будинок Фактор, 2018. Ст. 98.
3. Гловацька, В. В. Розвиток підприємництва в системі становлення сільського (зеленого) туризму: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук за спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / В. В. Гловацька. Житомир, 2008. 20 с.
4. Герасимчук Н. А. Розвиток підприємництва на селі шляхом організації співпраці малих сільськогосподарських та агротуристичних підприємств / Н. А. Герасимчук // Актуальні проблеми економіки. 2009. 9. С. 96–101.

5. Дейнека О. І. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних територій / О. І. Дейнека, В. В. Демченко // Регіональна економіка. 2008. № 2. С. 276–279.
6. Кравчук, А. О. Сільський зелений туризм як перспективний напрям розвитку суб'єктів агробізнесу в регіонах України / Алла Олексіївна Кравчук // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничополіграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 17. № 3. С. 42–48. ISSN1993–0259.
7. Малік М. Й. Сільський аграрний туризм як чинник розвитку сільських територій України [Текст] / М. Й. Малік, Л. В. Забуранна // Економіка АПК: Міжнародний науково-виробничий журнал. 2012. № 5. С. 110–115.
8. Мазур С. А., Прилуцький А. М. Сільський туризм як перспективний напрям розвитку внутрішнього туризму. Ефективна економіка. 2018. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6122>
9. Папп В. В. Сільський зелений туризм як пріоритетний напрям розвитку сільських територій України / В. В. Папп // Агросвіт. 2015. № 18. Ст. 17.
10. Тимчишин-Чемерис Ю. В. Туристичний кластер — форма розвитку та успіху туристичної діяльності регіону / Ю. В. Тимчишин-Чемерис // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2015. Вип. 4. С. 44–57.
11. Ткачук В. І. Європейська парадигма сільського туризму в умовах диверсифікації сільської економіки / В. І. Ткачук // Вісник Житомирського НАЕУ. 2010. № 1. С. 25.
12. Яворський Ю. М. Туристичний кластер як форма розвитку галузі. Український туризм. 2015. № 2. С. 56–57.

УДК 336.72

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Крайник Григорій Сергійович

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник
НДІ ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України*

Крайник Григорий Сергеевич

*кандидат юридических наук, научный сотрудник
НИИ ИПП имени академика В.В. Сташиса НАПрН Украины*

Kraynik Hryhoriy

*PhD in Law, Scientific Researcher
Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems*

Витвицький Максим Степанович

*студент
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Витвицкий Максим Степанович

*студент
Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Vytyvtskyi Maxym

*Student of the
Institute of Public Prosecutor and Criminal Justice of the
Yaroslav Mydryi National Law University*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАКЛЕП В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА КЛЕВЕТУ В УКРАИНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ И РЕАЛЬНОСТЬ

CRIMINAL LIABILITY FOR DEFAMATION IN UKRAINE: PROSPECTS AND REALITY

Анотація. Статтю присвячено питанню кримінальної відповідальності заклеп в Україні. Насамперед автор статті розглядає актуальність даного питання та наводить аргументи, чому дане дослідження є актуальним саме в наш час. Мета цієї статті полягає в тому, щоб детально проаналізувати відповідальність заклеп на сьогоднішній день, а також дізнатися якнайбільш детально про її подальші перспективи. У статті визначені основні дефініції та правова основа з даного питання. Центральна увага приділяється виховній функції, яку несе кримінальна відповідальність заклеп для суспільства. Крім того, у статті розкрито та проаналізовано досвід різних країн, в яких кримінальна відповідальність заклеп закріплена на законодавчому рівні. Завдяки цьому, можна дізнатися та взяти до уваги всесвітній досвід з питання про кримінальну відповідальність заклеп.

Ключові слова: клевет, кримінальна відповідальність, виховна функція, досвід країн.

Аннотация. Статья посвящена вопросу об уголовной ответственности за клевету в Украине. Прежде всего автор статьи рассматривает актуальность данного вопроса и приводит аргументы, почему данное исследование является актуальным именно в наше время. Цель этой статьи заключается в том, чтобы детально проанализировать ответственность за клевету на сегодняшний день, а также узнать как можно подробно об её дальнейших перспективах. В статье определены основные дефиниции и правовая основа по данному вопросу. Центральное внимание уделяется воспитательной функции, которую несет уголовная ответственность за клевету для общества. Кроме того, в статье раскрыто и проанализирован опыт

различных стран, в которых уголовная ответственность за клевету закреплена на законодательном уровне. Благодаря этому, можно узнать и учесть зарубежный опыт по вопросу об уголовной ответственности за клевету.

Ключевые слова: клевета, уголовная ответственность, воспитательная функция, опыт стран.

Summary. The article is devoted to the issue of criminal liability for defamation in Ukraine. First of all, the author of the article considers the relevance of this issue and provides arguments as to why this study is relevant in our time. The purpose of this article is to analyze in detail the responsibility for defamation now, as well as to learn in as much detail as possible about its future prospects. The article defines the main definition and legal basis on this issue. The focus is in the educational function of criminal liability for defamation for society. In addition, the article reveals and analyzes the experience of different countries in which criminal liability for defamation is enshrined in law. Thanks to this, it is possible to learn and take into account the world experience on the issue of criminal liability for defamation.

Key words: defamation, criminal liability, educational function, experience of countries.

У сучасному світі, зокрема й в Україні, питання щодо кримінальної відповідальності за наклеп стає все більш актуальною проблемою. Насамперед це пов'язано з тим, що свободу слова в країні, на жаль, дедалі частіше плутають зі вседозволеністю поширення відверто неперевіраних, а то й завідомо неправдивих фактів. Саме тому це питання викликає суперечки, різного роду дискусії в суспільстві. Ось чому вчені звертаються до проблеми щодо кримінальної відповідальності за наклеп, враховуючи її важливість та актуальність.

Насамперед потрібно зазначити про те, що багато науковців зверталися до питання кримінальної відповідальності за наклеп. Серед них можна виділити таких авторів як Андрушко А. В., Грищук В. К., Колос М. І., Яценко С. С. тощо. Аналізуючи зміст їх праць, можна зробити висновок, що дослідники лише зробили порівняльну характеристику таким поняттям як «свобода слова» та «поширення відверто неперевіраних (неправдивих) фактів». Проте конкретної публікації та думки з приводу того, чи потрібно ввести кримінальну відповідальність за наклеп в кримінальне законодавство та які її подальші перспективи, не було. Якщо є поодинокі роботи, то вони недостатньо інформаційні. Звідси випливає актуальність цієї статті, ціль якої полягає в тому, щоб детально проаналізувати дану тему на основі комплексного й об'єктивного аналізу праць зі згаданої тематики.

Передусім потрібно зазначити, що наклеп — це юридичний термін, який застосовується для позначення певного виду протиправної дії. Історичній законодавчій практиці України також притаманні кримінально-правові засоби щодо образи людини та наклепу. Зокрема, у радянський період були чинними три кримінальні кодекси і вони передбачали відповідальність за такі посягання на гідність людини як наклеп та образа. Так, у главі п'ятій Кримінального кодексу УСРР 1922 року «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» є такі склади злочинів: образа дією, словом або письмово (стаття 172), образа в поширених або публічно виставлених творах преси чи зображеннях (стаття 173), наклеп (стаття 174), наклеп у друкованому або

іншим чином розмноженому творі (стаття 175) [2, с. 96–97]. У Кримінальному кодексі 1927 року УСРР є розділ шостий «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи», де передбачені наступні склади злочинів: образа дією, словом або письмово (стаття 167), образа в розповсюджених або прилюдно виставлених друкованих творах чи зображеннях (стаття 168), наклеп як основний склад злочину та наклеп у друкованому або іншим чином розмноженому творі (стаття 169) — кваліфікований склад злочину [2, с. 96–97]. Як відомо, в Кримінальному кодексі УРСР 1960 року у ст. 125 він визначався як поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу. З 2001 року наклеп не визнавався злочинним діянням, оскільки після втрати чинності Кримінального кодексу УРСР 1960 року в новому Кримінальному кодексі 2001 року такого поняття як «наклеп» не існувало. Однак сам термін зберігся в інших нормативно-правових актах. Зокрема, у ч. 1 ст. 80 Конституції України зазначається, що «народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп» [7]. А от у Законі України «Про інформацію» наклеп визначався в зовсім іншій інтерпретації, а саме — поняття оціночного судження [5].

Законом України від 16 січня 2014 року «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» Кримінальний кодекс України був доповнений ст. 151–1 «Наклеп»:

«1. Наклеп, тобто умисне поширення завідомо недостовірних відомостей, що ганьблять честь і гідність особи, —

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Наклеп у творі, що публічно демонструється, в засобах масової інформації або в мережі інтернет, а так само вчинений особою, раніше судимою за наклеп, —

карається штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

3. Наклеп, поєднаний з обвинуваченням у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, —

карається виправними роботами на строк від одного до двох років або обмеженням волі на строк до двох років» [4].

На сьогоднішній день в кримінальному законодавстві не існує кримінальної відповідальності за клеп, оскільки стаття 151-1 Кримінального кодексу України, де зазначалося про кримінальну відповідальність за злочини проти волі, честі та гідності особи, була виключена на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» [3].

На разі, в Україні передбачена лише цивільна відповідальність за клеп, зокрема посягання на честь та гідність особи тягне за собою виключно покарання у виді штрафу. У зв'язку з цим клеп не є злочинним діянням з 2014 року, а тому особи не відчують жодних кримінально-правових обмежень прав і свобод у разі його вчинення. Це може спричинити збільшення кількості таких випадків в суспільстві.

Також потрібно звернутися до зарубіжного досвіду з питання кримінальної відповідальності за клеп, щоб визначити позицію різних країн щодо цієї проблеми. Так, наприклад: кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини передбачає відповідальність, зокрема, за образу Федерального Президента (параграф 90), образу (параграф 185), клеп (параграф 186), дискредитацію (параграф 187), клеп або дискредитацію, які спрямовані проти політичних діячів (параграф 188), образу пам'яті померлих (параграф 189); Данії за образу (параграфи 266 b, 267), клеп (параграфи 266c, 267a, 268–275); Швейцарії — за образу (стаття 177), клеп (статті 173, 174), образу пам'яті померлих (стаття 175); Швеції — за образу (стаття 3), клеп (статті 1, 2), образу пам'яті померлих (стаття 4); Іспанії — за образу (статті 209–210), клеп (статті 206–207); Австрії — за образу (параграф 115), клеп (параграф 111), публічну образу конституційного представницького органу, федеральних збройних сил, федерального органу (параграф 116); Польщі — за образу (артикул 216), образу релігійних почуттів (артикул 196), публічну образу особи або групи осіб у зв'язку з їх національною, етнічною, расовою, релігійною належністю (артикул 196), образу польського народу чи Республіки Польща (артикул 133), публічну образу Президента (параграф 2 артикулу 135); Франції — за висміювання з метою порушити гідність людини (стаття 226–4–1), образу особи, яка перебуває на державній службі

(стаття 4335) [2, с. 95–96]. Крім того, російський дослідник І. Я. Козаченко, коментуючи ст. 129 КК Російської Федерації, пише: «Коментований злочин посягає на честь і гідність, а також на репутацію людини в об'єктивному сенсі, тобто підриває оцінку названих якостей потерпілого в очах оточуючих ... Честь — це суспільна оцінка особи з моральної позиції, притаманних в ідеалі членам суспільства.

Мірилом цієї оцінки є поведінка самої людини, її ставлення до соціальних і духовних цінностей, суспільства, оточуючих. Гідність — це внутрішня самооцінка якостей, світогляду, своєї ролі в суспільстві.

Репутація людини з моральної позиції визначає статус («реноме») людини в суспільстві. Вона включає уявлення інших людей про неї як про особу. Підірвати репутацію — значить змінити думку людей про конкретну людину в гірший бік. Всі три вказані моральні категорії (честь, гідність, репутація) взаємопов'язані» [12, с. 152].

Таким чином, у вищезазначених країнах практика кримінальної відповідальності за клеп є досить поширеною. Тому я вважаю, що в українському законодавстві, зокрема в кримінальному, дана практика була б теж доречною, зважаючи на інтеграцію України до Європейського Союзу. Щодо цього було вже багато чого зроблено, проте чомусь європейська законодавча практика в частині охорони й захисту честі та гідності людини залишилася непоміченою. Також потрібно зазначити, що Парламентська асамблея Ради Європи позитивно оцінює декриміналізацію клепу, але у Резолюції 1239 Асамблея з метою створення підґрунтя для стабільної і необоротної демократизації в галузі засобів масової інформації погоджується з прийняттям без будь-яких зволікань змін до законодавства стосовно штрафів чи відшкодування за клеп [10].

На жаль, досить часто свободу слова плутають зі всездозволеністю поширення завідомо неправдивих фактів, що є недопустимим з точки зору поваги до волі, честі та гідності особи. Потрібно зазначити, що ст. 34 Конституції України зазначає, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [7]. На мою думку, недостовірною інформацією — це така інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності. Зокрема, також поширення завідомо неправдивих фактів означає поширення неповних або перекуренних подій.

Крім того, Вищий господарський суд України розглядав деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням господарськими судами законодавства про інформацію. У своїй постанові від 10.10.2012 він вказав, що відповідно до частин першої та другої ст. 47-1 Закону України «Про інформацію» ніхто не може бути притягнутий

до відповідальності за висловлення оціночних суджень [5]. Проте пізніше він уточнив, що оціночними судженнями (за винятком образи чи наклепу) є висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). І тим самим підсумував, що праву на вільне висловлення думки відповідає обов'язок не поширювати завідомо неправдиву інформацію [8].

Щодо питання про затвердження кримінальної відповідальності за наклеп на законодавчому рівні, думки вчених дещо різняться: одні вважають, що така зміна буде досить корисною для суспільства, а інші, навпаки, стверджують, що таке нововведення буде не доречним. Зокрема, Андрушко А. В. наголошує про недоцільність встановлення кримінальної відповідальності за наклеп та образу. Він вважає, що «протидія вказаним посяганням засобами кримінального права створює серйозний ризик надмірного застосування кримінально-правових методів до регулювання тих відносин, які є сферою насамперед цивільного права. Водночас немає підстав для тверджень, що честь та гідність особи кримінальним законом не охороняються» [1, с. 271]. На противагу думці Андрушко А. В., Колос М. І. стверджує, що «зважаючи на потребу в охороні честі і гідності кожної людини, вважаю за необхідне здійснення, в Україні криміналізації наклепу й образи, що здійснюються навмисно, в публічній формі і таких, що принижують честь і гідність потерпілих. Таким чином, держава створить реальний механізм охорони людини, його честі та гідності від протиправного посягання як найвищих соціальних цінностей, закріплених в Конституції України» [5, с. 162]. Незважаючи на те, що дане питання є досить дискусійним, більшість науковців все ж таки схиляються до думки, що потрібно запровадити кримінальну відповідальність за наклеп. Вони аргументують це тим, що таке нововведення буде забезпечувати виховну функцію в суспільстві, оскільки вона відіграє надважливу роль у свідомості населення, в дусі поваги до честі, гідності, прав та обов'язків людини та громадянина як найвищих цінностей суспільства.

Як слушно зазначив М. С. Панов: «Правова культура особистості — це знання і розуміння права, а також дії відповідно до нього. Правова культура особистості відзначає правову людину, включаючи правосвідомість, уміння і навички користування правом, підпорядкування своєї поведінки вимогам соціально-правових норм» [9, с. 220]. Також з цього приводу висловила і О. Ф. Скакун: «Правова культура тісно пов'язана із загальною культурою народу, ґрунтується на її засадах, служить відображенням рівня її розвитку. Формування правової культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культури — політичної, моральної, естетичної» [11, с. 36]. Саме тому процес формування правової свідомості відбувається в певному соціальному середовищі, яке так чи інакше здійснює вплив на всі процеси, що відбуваються в ньому. Таким чином, правове виховання має за мету безпосереднє втручання в духовний світ особи, внесення корективів до її світоглядних позицій.

Отже, на мою думку, Кримінальний кодекс України потрібно все ж таки доповнити статтею 151-1 — «наклеп», так як він має суспільну небезпечність, притаманну злочині, оскільки заподіює істотну шкоду суспільним відносинам, а також в деяких випадках створює реальну загрозу її заподіяння. Саме тому я вважаю, що суспільна небезпечність органічно притаманна такому діянню як наклеп, що й зумовлює необхідність його криміналізації, тобто визнання його злочинним і караним. Крім цього, поняття «наклеп» потрібно визначати як умисне поширення завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи або підривають її ділову репутацію. У разі вчинення такого протиправного діяння потрібно або накладати стягнення у виді штрафу з особи, яка вчинила наклеп, у розмірі від 300 до 1000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (5100–17000 гривень), або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі до двох років. Таким чином, ми зможемо закласти в кримінально-правових нормах правомірну модель поведінки, а також запобігти іншим аналогічним суспільно небезпечним діянням, які будуть пов'язані з можливістю притягнення до кримінальної відповідальності.

Література

1. Андрушко А. В. Проблеми кримінально-правової охорони честі та гідності особи: Підприємство, господарство і право. 2018. С. 268–272.
2. Гришук В. К. До питання кримінально-правового забезпечення охорони і захисту гідності людини в Україні: збірник тез. Хмельницький, 2018. С. 92–98.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року». 2014.
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16 січня 2014 року.

5. Закон України «Про інформацію». 2000.
6. Колос М.І. Клевета и оскорбление: генезис ответственности и проблемы современной криминализации-декриминализации: Национальный юридический журнал: теория и практика. 2014. 158–163 с.
7. Конституція України. К.: Консум, 1996. 72 с.
8. Оглядовий лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України)». 2014.
9. Панов М.С. Формування правової культури як напрям правового виховання підлітків // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Миколаїв, 2013. С. 219–222.
10. Резолюція 1239 Парламентської Асамблеї Ради Європи «Свобода вираження поглядів та переконань і функціонування парламентської демократії в Україні». 2001.
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. 2009. 656 с.
12. Яценко С.С. Гідність людини має захищатися належно: Право і громадянське суспільство. Київ, 2013. С. 143–168.

References

1. Andrushko A. V. Problems of criminal law protection of honor and dignity of the person: Enterprise, economy and law. 2018. PP. 268–272.
2. Grishchuk V. K. On the issue of criminal law protection and protection of human dignity in Ukraine: a collection of abstracts. Khmelnytsky, 2018. PP. 92–98.
3. Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Termination of Laws Approved on January 16, 2014». 2014.
4. Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine» On the Judiciary and the Status of Judges «and procedural laws on additional measures to protect the safety of citizens» of January 16, 2014.
5. Law of Ukraine «On Information». 2000.
6. Kolos M. I. Defamation and insult: the genesis of responsibility and problems of modern criminalization-decriminalization: National Legal Journal: theory and practice. 2014. PP. 158–163.
7. The Constitution of Ukraine. K. : Konsum, 1996. 72 s.
8. Review letter of the Supreme Commercial Court of Ukraine «On some issues of practice of application of legislation on information by commercial courts (on the materials of cases considered in cassation by the Supreme Commercial Court of Ukraine)». 2014.
9. Panov M. S. Formation of legal culture as a direction of legal education of teenagers: Scientific Bulletin of Nikolaev State University named after V. O. Sukhomlinskyi. Mykolaiv, 2013. PP. 219–222.
10. Resolution 1239 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe «Freedom of expression and belief and the functioning of parliamentary democrats in Ukraine». 2001.
11. Skakun O. F. Theory of State and Law: a textbook. 2009. 656 p.
12. Yatsenko S. S. Human dignity must be properly protected: Law and civil society. Kyiv, 2013. PP. 143–168.

УДК 342.9

Кучер Анастасія Олександрівна
студентка

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Кучер Анастасия Александровна
студентка

Института прокуратуры и уголовной юстиции

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Kucher Anastasia

Student of the

Institute of Public Prosecutor and Criminal Justice

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Червякова Олена Борисівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

**ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ПРИ ВИНИКНЕННІ
НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ**

**ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ
ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ ПРИ ВОЗНИКНОВЕНИИ
ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ**

**ORGANIZATION OF ACTIVITIES
OF PUBLIC AUTHORITIES IN THE EVENT
OF EMERGENCY SITUATIONS**

Анотація. У статті розкривається сутність поняття «надзвичайна ситуація», його специфіка та нормативне закріплення. Висвітлюються питання, пов'язані із захистом населення і територій від надзвичайних ситуацій, реагування на виникнення, протидію та ліквідацію їх наслідків. На базі чинного законодавства визначено механізм координації і взаємодії суб'єктів державного і недержавного секторів щодо техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій в Україні. Проаналізовано ефективність і функціонування організації державного управління щодо здійснення заходів поліпшення техногенно-екологічної обстановки в окремих регіонах України та забезпечення техногенно-екологічної безпеки в цілому. Звертається увага на існуючі проблеми в даній сфері діяльності органів публічної влади та необхідності побудови сучасної системи цивільного захисту держави на всіх рівнях.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, техногенно-екологічна безпека, негативні наслідки, суб'єкти державного і недержавного секторів, державне управління, Єдина державна служба цивільного захисту.

Аннотация. В статье раскрывается сущность понятия «чрезвычайная ситуация», его специфику и нормативное закрепление. Освещаются вопросы, связанные с защитой населения и территорий от чрезвычайных ситуаций, реагирование на возникновение, противодействие и ликвидации их последствий. На базе действующего законодательства определен механизм координации и взаимодействия субъектов государственного и негосударственного секторов по техногенно-экологической безопасности и чрезвычайных ситуаций в Украине. Проанализирована эффективность и функционирования организации государственного управления по осуществлению мероприятий улучшения техногенно-

экологической обстановки в отдельных регионах Украины и обеспечения техногенно-экологической безопасности в целом. Обращается внимание на существующие проблемы в данной сфере деятельности органов публичной власти и необходимости построения современной системы гражданской защиты государства на всех уровнях.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, техногенно-экологическая безопасность, негативные последствия, субъекты государственного и негосударственного секторов, государственное управление, Единая государственная служба гражданской защиты.

Summary. The article reveals the essence of the concept of «emergency», its specifics and normative consolidation. Issues related to the protection of the population and territories from emergencies, response to emergencies, counteraction and elimination of their consequences are covered. On the basis of the current legislation the mechanism of coordination and interaction of subjects of the state and non-state sectors on technogenic and ecological safety and emergency situations in Ukraine is defined. The efficiency and functioning of the organization of public administration for the implementation of measures to improve the technogenic and ecological situation in individual regions of Ukraine and ensure technogenic and ecological safety in general are analyzed. Attention is drawn to the existing problems in this area of public authorities and the need to build a modern system of civil protection of the state at all levels.

Key words: emergency situation, technogenic and ecological safety, negative consequences, subjects of the state and non-state sectors, public administration, the Unified State Civil Protection Service.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний рівень природно-техногенної безпеки України значною мірою зумовлений надмірними техногенними навантаженнями на природне середовище. Поєднання факторів техногенної та природної небезпеки значно збільшує ризики виникнення надзвичайних ситуацій та посилює їхні негативні наслідки. Вони становлять велику загрозу населенню, суспільству і державі, її обороноздатності і національній безпеці, можуть призводити до великих матеріальних збитків, мають довготривалі екологічні та соціальні наслідки.

Кожний рік в світі виникає більше 500 потужних надзвичайних ситуацій, внаслідок яких гине більше ніж 75 000 осіб. При цьому, посилаючись на офіційні дані, можна прослідкувати стрімке зростання загальної кількості надзвичайних ситуацій і на території України. Так, наприклад, порівняно з 2018 роком, загальна кількість надзвичайних ситуацій у 2019 році збільшилася на 14%, при цьому кількість надзвичайних ситуацій техногенного характеру збільшилася на 25%, а кількість надзвичайних ситуацій природного характеру на 5%. У звітному періоді спостерігається збільшення майже на 78% кількості постраждалих та на 18,5% кількості загиблих в надзвичайних ситуаціях [3]. За даними Державної служби України з питань надзвичайних ситуацій (далі — ДСНС) лише середньостатистичний річний аналіз пожеж свідчить про 1,46 млрд. грн. прямих і 4,2 млрд. грн. непрямих збитків [2].

Обстановка, що склалась в світі протягом останнього року, свідчить про наявність великої кількості проблем, які перешкоджають передбаченню або ж подоланню надзвичайних ситуацій. Адже загальнодержавний підхід залишається єдиним ефективним способом запобігання і ліквідації надзвичайних ситуацій, незалежно від походження та причини їх виникнення. В той же час існують суттєві проблеми

під час організації виконання поставлених завдань. Дана ситуація є негативним наслідком відсутності концепції розвитку державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації та колізії у чинному нормативно-правовому полі через те, що наявна велика кількість змін, внесених до нещодавно прийнятих законів, що додає нестабільності національному законодавству [1, с. 6].

Це зумовлено, насамперед, тим, що обстановка в районі надзвичайних ситуацій змінюється швидше, ніж проходить цикл управління і приймаються рішення, спрямовані на локалізацію та ліквідацію їх наслідків. Тому на даний час актуальною є проблема оцінювання ефективності організації державного управління у надзвичайних ситуаціях [9, с. 94].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про складність дослідження та актуальність цієї проблематики свідчить наявність великої кількості нормативно-правових актів, залучення багатогалузевої системи органів публічної влади стосовно протидії негативним факторам надзвичайних ситуацій.

Щодо наукових праць, то можна зробити висновок, що розглянуто багато питань, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями та техногенно-екологічною безпекою. Так, наприклад, зроблено аналіз: 1) підходів до теоретичного та практичного вирішення проблем удосконалення механізмів державного управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в умовах інтеграції України до європейської спільноти [13], 2) стану основних складових частин системи реагування на надзвичайні ситуації [5], а також 3) державно-управлінських рішень щодо забезпечення соціально-економічного розвитку територій і держави в умовах надзвичайної ситуації, вплив останніх на такий розвиток [7].

В цілому проблемам, пов'язаних з подоланням існуючих перешкод у сфері надзвичайних ситуацій, присвячені роботи Л. Жукової, Г. Іщенко,

Н. Клименко, В. Костенко, В. Михайлова, О. Проневича, А. Терент'євої, О. Труш, А. Філіпенка та ін. Однак, слід зазначити, що зі стрімким розвитком та оновленням національного законодавства, на жаль, навіть фундаментальні доробки втрачають свою актуальність.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз та оцінка ефективності системи реагування органами публічної влади, діяльність яких спрямована на забезпечення високого рівня надійності захисту населення країни від загроз їх життю і здоров'ю, а також захисту територій, довкілля і об'єктів економіки від негативного впливу надзвичайних ситуацій, а також техногенно-екологічної безпеки. на виникнення, протидію та ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 2 Кодексу цивільного захисту України [4] надзвичайна ситуація (далі — НС) визначається, як обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.

На думку С. С. Пономаренка та А. В. Максимова, НС загалом можна визначити як ззовні неочікувану, несподівано виникаючу обстановку, що характеризується невизначеністю, стресовим станом населення, значними соціально-екологічними й економічними збитками, людськими жертвами, необхідністю швидкого ухвалення рішень, великими людськими, матеріальними і часовими витратами на проведення евакуаційно-рятувальних робіт, зменшення масштабів і ліквідацію негативних наслідків [7, с. 325].

Тож при проведенні заходів щодо попередження та захисту населення від НС необхідне швидке, оперативне і, головне, ефективне реагування на надзвичайні ситуації техногенного, природного та іншого характеру, що неможливе без тісної взаємодії і координації зусиль всіх органів і структур виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій.

Механізми координації і взаємодії суб'єктів державного і недержавного секторів щодо техногенно-екологічної безпеки (далі — ТЕБ) та НС — це постійно діючі різнорівневі координаційні органи, що визначають правила і норми взаємодії органів влади, органів місцевого самоврядування, державних і неурядових підприємств (установ, організацій) у досягненні спільної мети з протидії НС [8, с. 79]. З цією метою створена й функціонує відповідна си-

стема органів публічної влади, від своєчасності та ефективності дій якої залежить якість реалізації завдання щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави. Цю систему умовно можна поділити на декілька груп: загальні — Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади; спеціальні — Міністерство внутрішніх справ України, Державна служба з надзвичайних ситуацій України, Міністерство оборони України, Служба безпеки України; додаткові — Міністерство закордонних справ України, Міністерство охорони здоров'я України та ін. [11].

Зазначені органи здійснюють державне управління в рамках діяльності Єдиної державної служби цивільного захисту (далі — ЄДСЦЗ). Органи усіх гілок державної влади і, в першу чергу, виконавчої влади, як суб'єкти системи управління, в силу свого основного призначення виконують відповідні завдання, а уповноваженим державним органом з зазначених питань є Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) [5, с. 315].

Зараз на усіх рівнях доволі чітко відпрацьований порядок оперативних дій органів управління ЄДСЦЗ під час виникнення надзвичайних ситуацій, яка включає в себе залучення чергових сил і засобів. У разі потреби приводяться в готовність додаткові сили цивільного захисту оперативно-чергових служб органів управління функціональних і територіальних підсистем ЄДСЦЗ. Крім цього, за необхідністю можуть створюватися спеціальні комісії з реагування на НС (на урядовому, регіональних та місцевих рівнях), призначається спеціально-уповноважений керівник робіт з ліквідації наслідків НС, який для безпосередньої організації і координації аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків НС, утворює штаб. А на стадії загрози, до місця її виявлення, з метою оцінки ситуації й прийняття мір по недопущенню надзвичайної ситуації, направляються територіальні органи ДСНС або ж підпорядковані підрозділи [10].

Так, для протидії надзвичайним ситуаціям в Україні Кабінет Міністрів України визначив такі постійно діючі комісії з питань ТЕБ та НС, як органи-координатори: Державну комісію (заснована КМУ), регіональні (сформовані регіональною виконавчою владою) і місцеві комісії (утворені райдержадміністраціями, органами місцевого самоврядування). На ці комісії покладається координація діяльності органів публічного управління, підприємств, установ і організацій з питань ТЕБ, захисту населення і територій від наслідків НС, запобігання їх виникненню та реагування на них. Ці комісії ієрархічно підпорядковані рішенням «зверху донизу»: ДК РК МК. Це означає, що в Україні створено дерево механізмів координації з питань ТЕБ та НС: його вищий рівень координує своїми рішеннями діяльність нижчих рівнів [8, с. 77].

Слід зазначити, що досвід участі у реагуванні та ліквідації НС в останні роки свідчить про зростання ролі органів ДСНС. Оскільки через специфіку своєї діяльності, вони одними з перших розпочинають працювати в умовах НС, і саме від їх професійних дій залежить дуже багато. При цьому перелік їх завдань і функцій у надзвичайних ситуаціях природного та техногенного характеру, в умовах надзвичайного й воєнного станів змінюється залежно від підстав запровадження таких режимів, адже організація державного управління повинна забезпечити реалізацію усіх вимог, що ставляться до управління в даній конкретній обстановці. Іншими словами, організація державного управління повинна забезпечити достатню для даних обставин ефективність функціонування системи управління [9, с. 94].

Крім того, однією із надзвичайно важливих ланок у сфері протидії НС є підготовка територіальної громади до життєдіяльності у надзвичайних умовах. Європейська практика визнає важливість існування сильного і вдало структурованого місцевого потенціалу, який спроможний ефективно виконувати власні та делеговані повноваження у сфері запобігання і ліквідації НС. Своєчасне прийняття організаційно-управлінських та організаційно-технічних рішень дало змогу європейським країнам у найкоротші терміни змінити ідеологію в цьому напрямі [6, с. 4].

Як зазначає В. М. Михайлов, одним із принципів управління надзвичайними ситуаціями за участю місцевих громад є максимальна потужність владних інституцій в єдності із територіальною громадою. Цей принцип стосується підвищення можливостей держави завдяки залученню місцевого самоврядування для вирішення проблем з мінімізації ризиків виникнення надзвичайних ситуацій [6, с. 6].

Це пояснюється тим, що кожна місцевість має свої особливості до небезпек природного і техногенного характеру, які впливають на її вразливість. Через знання історичних і географічних явищ місцевостей органи місцевого самоврядування перебувають у кращому становищі щодо визначення ризиків, які можуть спричинити надзвичайні ситуації. Наприклад, вони добре обізнані про загрозливі зони в районах використання землі, що необхідно для архітекторів, підрядників і власників забудов, тому здійснюють контроль землекористування, боротьбу з деградацією навколишнього середовища, забезпечують будівництво захисних споруд.

До того ж, зміни, що відбуваються в Україні у зв'язку з децентралізацією влади, передбачають передачу окремих повноважень щодо організації та забезпечення пожежогасіння та реагування на НС від державних органів до органів місцевого самоврядування [2]. У зв'язку з чим органи місцевого самоврядування мають планувати шляхи подолання НС на певних місцевостях. Їх виконання забезпечуватиме пом'якшення наслідків впливу НС на людей і їх майно, ефективне запровадження скоординованих заходів.

Перебуваючи на передньому краї в разі настання та успішної ліквідації НС, органи місцевого самоврядування координують дії з місцевою громадою прилеглих територій, що включені до цих планів [6, с. 4]. Але, незважаючи на таку важливу роль, органам місцевого самоврядування часто не вистачає фінансових і правових ресурсів, а іноді в них відсутні і технічні можливості для планових та позапланових заходів у досліджуваній сфері. І в цьому аспекті не можна не погодитись із О. Р. Шевчук, яка у своїй роботі зазначає, що протидії надзвичайним ситуаціям — це роботи, які можна здійснювати лише за наявності певних запасів і страхових фондів, наприклад, Державного резервного фонду Уряду, цільового фонду, а також недержавних територіальних фондів, утворених за рахунок страхової діяльності, банківських кредитів та інших запасів. Ризики невиконання або неповного виконання таких робіт знаходяться в прямій залежності від наявності таких запасів [13, с. 115].

На превеликий жаль, на сьогодні гранична чисельність та оснащення підрозділів ДСНС перебуває на критичному мінімальному рівні можливостей для виконання своїх завдань, оскільки більшість з них фінансується за рахунок Державного бюджету. В сучасних економічних умовах зазначене не дозволяє створювати та утримувати необхідну кількість державних підрозділів, здійснювати їх належне комплектування, матеріально-технічне забезпечення та оснащення.

А система місцевого самоврядування, незважаючи на проведенні реформи в умовах децентралізації, не спроможна повністю задовольнити потреби суспільства щодо забезпечення належного захисту населення і територій громад від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Одним із критичних питань в цій сфері, як показала практика, залишається реагування на пожежі в сільській місцевості, оскільки час прибуття пожежного підрозділу до значної кількості віддалених населених пунктів перевищує нормативну в два-три рази.

В такому випадку, досить успішним виявляється залучення добровольців до спільного подолання проблем. Так, наприклад, в гібридному підході до пожежної охорони територіальної громади досить активно залучаються усі охочі. Що передбачається наступною процедурою: на місцях створюються професійні пожежні команди під керівництвом органів місцевого самоврядування, а їх члени підписують з останніми договори про здійснення добровільної діяльності з пожежогасіння.

До того ж, місцеве самоврядування зобов'язується забезпечувати місцеві пожежні команди і добровольців необхідною технікою, засобами пожежогасіння і захисними засобами. Також місцеве самоврядування може пропонувати офіційно зареєстрованим добровільним пожежним певні соціальні гарантії [2].

З метою фінансування витрат, пов'язаних з ліквідацією НС, на державному, регіональному, місцевому

та об'єктовому рівнях створюються відповідні резервні фонди фінансових ресурсів, обсяги яких визначаються органами управління, що їх утворюють. В залежності від рівнів НС та їх наслідків передбачений механізм перерозподілу цих ресурсів [5, с. 319].

Слід додати, що ефективну діяльність органів ЄДСЦЗ можливо забезпечити лише за умови наявності належної правової основи, яка б виключила протиріччя чинної системи законодавчого регулювання, а також гармонізувала б державне управління усіма ланками суспільства, залученими до запобігання та протидії НС.

В той же час, нормативно-правова основа діяльності органів ЄДСЦЗ нараховує сьогодні близько тисячі документів різного статусу (законодавчі, нормативно-правові документи, накази, інструкції та статuti), що в тій чи іншій мірі стосуються різних напрямків їх компетенції, що на практиці створює певні непорозуміння. Але необхідно визнати, що норми права, які виступають як загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, практично є основним елементом механізму правового регулювання захисту населення і територій від НС техногенного та природного характеру [12, с. 132].

Висновки з даного дослідження. На підставі проведеного аналізу приходимо до розуміння, що захист населення і територій під час НС забезпечується скоординованою роботою спеціально утворених постійно діючих функціональних і територіальних підсистем. Функціональні підсистеми створюються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади для організації роботи, пов'язаної із запобіганням НС і захистом населення та територій від їх наслідків.

Така діяльність повинна базуватись на сукупності правових норм, об'єднаних в єдине тематичне законодавство. Зазначене актуалізує потребу у розробці нової редакції Кодексу цивільного захисту України, одним із завдань якого має стати побудова сучасної системи цивільного захисту нашої держави на всіх рівнях.

З практики європейських країн можна прослідкувати, що побудова такої системи має бути підкріплена відповідними економічними механізмами, які в умовах ринкової економіки поєднували б в собі елементи примусу (накладення санкцій за невиконання норм і вимог безпеки), а також заходи стимулювання та страхування її учасників [6, с. 2].

Література

1. Барило О. Г. Система інформаційно-аналітичного забезпечення як складник системи управління цивільного захисту в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. № 1. С. 50–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2018_1_9
2. Державна служба України з надзвичайних ситуацій: актуальні проблеми забезпечення цивільного захисту населення і територій територіальних громад в умовах реформування місцевого самоврядування в Україні. URL: https://www.dsns.gov.ua/files/2017/5/31/%D0%9E%D0%97%D0%A6%D0%97/cuvilonui_zahust_naselena.pdf
3. Державна служба України з надзвичайних ситуацій: інформаційно-аналітична довідка про виникнення надзвичайних ситуацій в Україні упродовж 2019 року. URL: <https://www.dsns.gov.ua/ua/Dovidka-zakvartal/103179.html>
4. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>
5. Кулешов М. М. Система реагування на надзвичайні ситуації та механізми управління. Державне управління. 2017. № 1. С. 314–322. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_1_45
6. Михайлов В. М. Участь органів місцевого самоврядування у мінімізації ризиків виникнення надзвичайних ситуацій: європейська практика. Державне управління. 2011. № 2. С. 1–9. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Mikhailov.pdf>
7. Пономаренко С. С., Максимов А. В. Науково-теоретичний аналіз впливу НС на соціально-економічний розвиток: загальнодержавний і локально-територіальний рівні. Державне управління. 2017. № 1 (6). С. 322–328. URL: [https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol6\(17\)/Visnik_NUCZU_1%20\(6\)_2017_Ponomar.pdf](https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol6(17)/Visnik_NUCZU_1%20(6)_2017_Ponomar.pdf)
8. Попов С. А., Присяжнюк І. Л. Техногенно-екологічна безпека і надзвичайні ситуації: механізми координації і взаємодії. Актуальні проблеми державного управління. 2020. № 1(81). С. 75–81. URL: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/201817/201777>
9. Потеряйко С. П. Організація державного управління у надзвичайних ситуаціях. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 2. С. 94–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2011_2_25
10. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня: пост. КМУ від 14 бер. 2018 р. № 223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2018-%D0%BF>
11. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: пост. КМУ Редакція від 9 січ. 2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF>
12. Філіпенко А. С. Адміністративно-правове регулювання захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: монографія. Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС, 2011. 244 с. URL: <http://repo.dli.donetsk.ua/bitstream/123456789/207/1/8.pdf>

13. Шевчук О. Р. Складові механізми державного управління ризиками надзвичайних ситуацій: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 114–118. URL: http://91.234.43.156/bitstream/123456789/3735/1/%D0%A2%D0%95%D0%91_24_11_16.pdf#page=114

References

1. Barylo O. Gh. Systema informacijnno-analitychnogho zabezpechennja jak skladnyk systemy upravlinnja cyvilnogho zakhystu v Ukrajinі. Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja. 2018. № 1. S. 50–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2018_1_9
2. Derzhavna sluzhba Ukrajinj z nadzvychajnykh sytuacij: aktualni problemy zabezpechennja cyvilnogho zakhystu naselennja i terytorij terytorijnykh ghromad v umovakh reformuvannja miscevogho samovrjaduvannja v Ukrajinі. URL: https://www.dsns.gov.ua/files/2017/5/31/%D0%9E%D0%97%D0%A6%D0%97/cuvilonui_zahust_naselena.pdf
3. Derzhavna sluzhba Ukrajinj z nadzvychajnykh sytuacij: informacijnno-analitychna dovidka pro vynyknennja nadzvychajnykh sytuacij v Ukrajinі uprodovzh 2019 roku. URL: <https://www.dsns.gov.ua/ua/Dovidka-zakvartal/103179.html>
4. Kodeks cyvilnogho zakhystu Ukrajinj: Zakon Ukrajinj vid 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>
5. Kuljeshov M. M. Systema reaghuvannja na nadzvychajni sytuaciji ta mekhanizmy upravlinnja. Derzhavne upravlinnja. 2017. № 1. S. 314–322. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_1_45
6. Mykhajlov V. M. Uchastj orghaniv miscevogho samovrjaduvannja u minimizaciji ryzykiv vynyknennja nadzvychajnykh sytuacij: jevropejsjka praktyka. Derzhavne upravlinnja. 2011. № 2. S. 1–9. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Mikhailov.pdf>
7. Ponomarenko S. S., Maksymov A. V. Naukovo-teoretychnyj analiz vplyvu NS na socialjno-ekonomichnyj rozvytok: zahaljnoderzhavnyj i lokaljno-terytorijnyj rivni. Derzhavne upravlinnja. 2017. № 1 (6). S. 322–328. URL: [https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol6\(17\)/Visnik_NUCZU_1%20\(6\)_2017_Ponomar.pdf](https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol6(17)/Visnik_NUCZU_1%20(6)_2017_Ponomar.pdf)
8. Popov S. A., Prysazhnyuk I. L. Tekhnoghenno-ekologichna bezpeka i nadzvychajni sytuaciji: mekhanizmy koordinaciji i vzajemodiji. Aktualni problemy derzhavnogho upravlinnja. 2020. № 1(81). S. 75–81. URL: <http://uran.ori-du.odessa.ua/article/view/201817/201777>
9. Poterjajko S. P. Orghanizacija derzhavnogho upravlinnja u nadzvychajnykh sytuacijakh. Investyciji: praktyka ta dosvid. 2011. № 2. S. 94–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2011_2_25
10. Pro zatverdzhennja Planu reaghuvannja na nadzvychajni sytuaciji derzhavnogho rivnja: post. KMU vid 14 ber. 2018 r. № 223. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2018-%D0%BF>
11. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro jedynu derzhavnu systemu cyvilnogho zakhystu: post. KMU Redakcija vid 9 sich. 2014 r. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF>
12. Filipenko A. S. Administratyvno-pravove rehuljuvannja zakhystu naselennja i terytorij vid nadzvychajnykh sytuacij tekhnoghenogho ta pryrodnogho kharakteru: monohrafija. Donecjk: Doneckyj jurydychnyj instytut LDUVS, 2011. 244 s. URL: <http://repo.dli.donetsk.ua/bitstream/123456789/207/1/8.pdf>
13. Shevchuk O. R. Skladovi mekhanizmiv derzhavnogho upravlinnja ryzykamy nadzvychajnykh sytuacij: zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. Kharkiv: NUCZU, 2016. S. 114–118. URL: http://91.234.43.156/bitstream/123456789/3735/1/%D0%A2%D0%95%D0%91_24_11_16.pdf#page=114

УДК 346.7

Лугіна Наталія Анатоліївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Університет державної фіскальної служби України*

Лугина Наталья Анатольевна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры криминального права и криминологии
Университет государственной фискальной службы Украины*

Lugina Natalia

*PhD in Law Sciences, Associate Professor of the
Department of criminal law and criminology
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

Вартовнік Анастасія Миколаївна

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Університету державної фіскальної служби України*

Вартовник Анастасия Николаевна

*кандидат второго (магистерского) уровня высшего образования
Университета государственной фискальной службы Украины*

Vartovnik Anastasiia

*Candidate of the second (Master) level of hanging Education
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

БЛОКЧЕЙН В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

БЛОКЧЕЙН В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

BLOCKCHAIN IN UKRAINE: PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

Анотація. У статті досліджується стан правового регулювання блокчейну та криптовалюти та, а також аналіз законодавства щодо перспектив введення цих новітніх технологій в Україні. Обумовлено причини виникнення криптовалюти, а саме не контрольованістю іншими учасниками фінансового ринку емісії американських доларів, а також бажання використання нових методів розрахунків та накопичення капіталу у всьому світі. Визначено поняття «криптовалюти та обумовленість створення нею поняття криптореволюції». З'ясовується питання про те, чи зможе криптовалюта та технологія блокчейн зайняти своє місце в Україні, а також як вплине впровадженням такої цифрової валюти на фінансову систему України та визначення всіх ризиків введення такої технології в загальнодержавних масштабах. Виявлено основні прогалини та недоліки у законодавстві, різного роду нормативно-правових актах України щодо криптовалют та діяльності криптовалютних бірж, запропоновано альтернативні варіанти врегулювання використання криптовалюти відповідно до досвіду розвинених зарубіжних країн, співвідношення та можливості відповідності законодавства України в цій сфері, а також можливі удосконалення та заповнення прогалин законодавства. Виявлено, в якій залежності від визначення статусу криптовалюти мають складність та обсяг змін законодавства. Проаналізовано та розглянуто державні нормативно-правові акти на предмет поняття криптовалюти та її статусу, а саме основних характеристик та відмінностей між електронними грошима і віртуальною валютою, а також переваги і недоліки застосування її як нового фінансового інструменту та найновішої технології. Оцінено перспективи та безпеки використання криптовалюти в Україні. Аргументовано, чому технологія блокчейну, має величезний потенціал та допоможе створити абсолютно нову інфраструктуру у фінансовій

сфері. Розглянуто спірні питання впровадження криптовалюти, що виникають з приводу появи нового потенційного інструменту для відмивання грошей, використання технології в наркобізнесі та інших кримінальних діяннях. Аргументовано, обумовленість зниження рівня злочинності та мінімізація ризиків грамотною юридичною технікою законотворення.

Ключові слова: Блокчейн, криптовалюта, валюта, електронні гроші, валютне законодавство.

Анотація. В статті досліджується состояние правового регулювання технології блокчейн і криптовалюти, а також аналіз законодавства относительно перспектив введення цих новітніх технологій в Україні. Обумовлено причини виникнення нового явлення – криптовалюти, а именно не контролюємою іншими учасниками фінансового ринку емісії американських доларів, а також бажання використання нових методів розрахунків і накоплення капіталу во всем мире. Определено понятие «криптовалюта» и обусловленность создания ею понятия «криптовалютной революции». Выясняется вопрос о том, сможет ли криптовалюта и технология блокчейн занять свое место в Украине, а также как повлияет внедрением такой цифровой валюты на финансовую систему Украины и определение всех рисков введение такой технологии в общегосударственных масштабах. Выявлены основные пробелы и недостатки в законодательстве, различного рода нормативно-правовых актах Украины относительно криптовалют и деятельности криптовалютных бирж, предложены альтернативные варианты урегулирования использования криптовалюты согласно опыту развитых зарубежных стран, соотношение и возможности соответствия законодательства Украины в этой сфере, а также возможные усовершенствования и восполнения недостатков законодательства. Выявлено, в какой зависимости от определения статуса криптовалюты имеют сложность и объем изменений законодательства. Проанализированы и рассмотрены государственные нормативно-правовые акты на предмет понятия криптовалюты и ее статуса, а именно основных характеристик и различий между электронными деньгами и виртуальной валютой, а также преимущества и недостатки применения ее в качестве нового финансового инструмента и новейшей технологии. Оценены перспективы и опасности использования криптовалюты в Украине. Аргументированно, почему технология блокчейн, имеет огромный потенциал и поможет создать абсолютно новую инфраструктуру в финансовой сфере. Рассмотрены спорные вопросы внедрения криптовалюты, возникающие по поводу появления нового потенциального инструмента для отмывания денег, использования технологии в наркобизнесе и других уголовных деяниях. Аргументированно, обусловленность снижения уровня преступности и минимизация рисков грамотной юридической техникой законотворчества.

Ключевые слова: Блокчейн, криптовалюта, валюта, электронные деньги, валютное законодательство.

Summary. The article examines the state of legal regulation of blockchain technology and cryptocurrency, as well as analysis of the legislation regarding the prospects for the introduction of these latest technologies in Ukraine. Due to the reasons for the emergence of a new phenomenon, cryptocurrency, but it is not the accountability of the other participants in the financial market of emission of American dollars and the use of new methods of calculation and accumulation of capital throughout the world. Define the concept of «cryptocurrency and the conditionality of the creation of the concept of scriptorially». It turns out the question about whether cryptocurrency and blockchain technology to take their place in Ukraine, as well as the impact of the introduction of this digital currency in the financial system of Ukraine and definition of all risks the introduction of such technology at a national scale. Identified major gaps and shortcomings in the legislation, various legal acts of Ukraine concerning the cryptocurrency and activities cryptanalytic exchanges proposed alternative solutions to the use of cryptanalytic according to the experience of foreign developed countries, the ratio of and ability to comply with the legislation of Ukraine in this sphere, as well as possible improvements and remedy deficiencies in the legislation. Identified which define the status of crypto-currencies have the complexity and volume of changes in legislation. Analyzed and reviewed state regulatory legal acts on the subject idea of cryptocurrency and its status, namely the main characteristics and differences between electronic money and virtual currencies, as well as the advantages and disadvantages of its application as a new financial instrument and the latest technology. The prospects and dangers of the use of cryptanalytic in Ukraine. Arguments why the technology of the blockchain has huge potential and will help to create a brand new infrastructure in the financial sector. Considered controversial issues of the introduction of cryptocurrencies arising from the emergence of a new potential tool for money laundering, the use of technology in the drug business and other criminal acts. Convincingly, the conditionality of reducing crime and minimizing the risks of a competent legal technique of law-making.

Key words: Blockchain, cryptocurrency, currency, electronic money, currency legislation.

Актуальність. Криптовалюта — віртуальні гроші стрімко поширюються в усьому світі. Можна стверджувати, що на наших очах відбувається спроба кардинально змінити прийнятні, усталені підходи до розуміння фінансової системи та розрахунків у платіжних системах. Найрозвинутіші країни використовують криптовалюту як альтернативу фіатним валютам. Це питання зумовлено не контрольовани-

стю іншими учасниками фінансового ринку емісії американських доларів, а також бажання використання нових методів розрахунків та накопичення капіталу у всьому світі.

Постановка проблеми. Криптовалюта — це код, або ж цифрова валюта, суттю якої є децентралізований механізм її існування та відносна закритість інформації про власників та їх ресурси,

непідконтрольний світовим банківським системам. Це відповідає новим умовам нашого часу, а саме глобалізації, використання найновіших розробок і технологій, які застосовуються в економіці та інших сферах суспільного життя. Деякі науковці називають це криптореволюцією, що доволі красномовно обумовлює актуальність даної теми.

Аналіз останніх досліджень. У даній сфері зробили значний вклад, а саме науковці ввели поняття «криптовалюта» і «блокчейн», визначили їх характеристики та прогнози їх розвитку, а також перспективи використання як в Україні, так і в світовому масштабі. Ці розробки містяться у працях В. С. Лук'янова, В. С. Фоміної, О. В. Томчука та ін. Особливості розвитку і динаміки блокчейну, прогнози і перспективи використання цієї технології висвітлені у роботах учених В. І. Міщенко, І. П. Ситник, С. В. Науменкової, С. В. Волосович, С. Шароян.

Мета статті. Варто розібратися з чим це пов'язано і чи зможе криптовалюта та технологія блокчейн зайняти своє місце в Україні. Можна стверджувати, що правова база України не відповідає вимогам для використання таких ресурсів. Надалі вони потребують вивчення, адже із впровадженням такої цифрової валюти потрібно чітко знати як це вплине на фінансову систему України та визначити всі ризики введення такої технології в загальнодержавних масштабах.

Виклад основного матеріалу. Еволюція грошей теж має місце, адже впродовж всієї історії вони набували різних форм, але завжди набували ознаки універсального мірила, що є їх основним призначенням. У нашій країні, в силу низького економічного, політичного і соціального рівня розвитку впровадження новітніх технологій і процесів надзвичайно утруднюється.

Виникнення нового виду платіжного інструменту викликало необхідність висловлення різних позицій та поглядів, зокрема позиції Національного Банку України, Міністерства фінансів, Уряду щодо статусу криптовалюти та ризиків її використання. Для об'єктивної оцінки цих позицій необхідно розглянути вимоги, що висувуються до валюти та до законодавчо урегульованих процесів її емісії, щоб зрозуміти наскільки криптовалюта відповідає їм за своїми ознаками та характеристиками.

В статті 2 Закону України від 05.04.2001 р. № 2346-III «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» визначається основний перелік законодавства, що регулює платіжні системи та перекази коштів, а саме: Конституцією України, законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про валюту і валютні операції», нормативно-правовими актами Національного банку України, Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати, Уніфікованими правилами з інкасо Міжнародної торгової палати, Уніфікованими правилами по договірних

гарантіях Міжнародної торгової палати та іншими міжнародно-правовими актами з питань переказу коштів, іншими актами законодавства України [2].

В Основному Законі, а саме статті 99 регламентується те, що грошовою одиницею є гривня, а забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України [1]. Однак, в законі № 2346-III, гривня визначається як «грошова одиниця України (гривня) є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків». А також, пунктом 3.1 статті 3 даного Закону регламентується «Кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках)».

Згідно із Законом України від 21.06.2018 р. № 2473-III «Про валюту і валютні операції», валютні цінності — національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали, що можуть існувати як:

- грошові знаки грошових одиниць іноземних держав та знаки грошової одиниці України — гривні, у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної держави або групи держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;
- кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав або ж у гривні і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті;
- електронні гроші, номіновані у гривні або у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах.

Також, варто зазначити, що стаття 3 Закону № 2473-III регламентує валютне законодавство питання здійснення валютних операцій, основи валютного регулювання та нагляду регулюються виключно цим Законом [3].

Щодо криптовалюти, то вона в юридичному розумінні вона не являється ні засобом платежу, ні валютною цінністю. Але згідно із зазначеними вище нормативно-правовими актами, може мати деякі характерні ознаки, наприклад як електронні гроші, що можуть бути виражені в будь-якому виді валютних цінностей. Хоча їх не можна ототожнювати, зокрема тому, що електронні гроші мають централізованого емітента і прив'язані за вартістю до фіатних валют, що врегульовано низкою Законів України та підзаконних актів, зокрема НБУ. Центральний банк НБУ не гарантує і не забезпечує криптовалюту, бо саме це явище не визначено як валюта. Але, варто зазначити, що більшість держав світу також ще не визначили її статус [9].

Це є новим викликом до розроблення та правового врегулювання впровадження нової технології «блокчейн» та вироблення країною своєї криптовалюти варто відзначити два законопроекти, що були подані майже одночасно — проект Закону України № 7138 «Про обіг криптовалюти в Україні» від 06.10.2017 р. та проект Закону України № 7183-1 «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» від 10.10.2017р. З певних причин ці законопроекти були відкликані в 2019 році.

Проект закону № 7138 визначає: «криптовалюта — це програмний код (набір символів, цифр та букв), що є об'єктом права власності, який може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн в якості облікових одиниць поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду)» [5].

Відповідно до Проекту закону України № 7183-1 ст 1. пп. 1.1. «Криптовалюта — децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений в цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку. Криптовалюта для цілей правового регулювання вважається фінансовим активом» [6].

Однак, в цих проектах криптовалюта — це не іноземна валюта, а отже, вона не підпадає під норми валютного регулювання.

Національний банк України заявив, що не може вважати криптовалюту валютою, через одну її ознаку — децентралізованість. Тобто, відсутність єдиного емітента, а отже криптовалюта не є платіжним засобом.

У роз'ясненнях із цього приводу Національний банк України зводить до того, що криптовалюта є «грошовим сурогатом», який не забезпечений реальною вартістю та не здатний до використання в Україні як платіжний засіб. Звідси випливає, що випуск і використання криптовалюти повинні бути заборонені, оскільки це регламентує ч. 2 ст. 32 Закону України «Про Національний банк України»: «випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються». Однозначно негативне ставлення було висловлено в листі НБУ від 08.12.2014 р. щодо біткоїна, як до негативного явища з ознаками потенційних загроз щодо фінансування тероризму, відмивання коштів тощо [7].

Але, варто зауважити, що новим законопроектом було запропоновано поняття криптовалютної біржі і те, що вона зобов'язана повністю і точно ідентифікувати суб'єктів, що здійснюють операції на цій біржі. Тобто, надання персональних даних учасниками біржі є запорукою захисту від загроз, що були висловлені НБУ. Існування такої біржі дає можливість легально вести операції та створити систему обліку операцій та кількості учасників.

Єдине, що не зможе регулювати держава — це самі транзакції та їх відправників та отримувачів. Це дає змогу висловлювати негативну позицію з боку державних органів, адже анонімність та неможливість відстежити перекази є не припустимими для валютного та податкового законодавств [10].

Також, досить негативне відношення до цієї технології є наслідком подій, що мають кримінальний характер, наприклад, у 2018 році було виявлено ферми майнінгу криптовалют, що належали підприємству «Квазар». Правоохоронні органи вважали, що дане підприємство можливо було причетне до фінансування тероризму [11].

Варто зазначити, що в практиці Європейського суду при розгляді звернення Швеції щодо оподаткування обмінних операцій з біткоїном була постанова, що регламентує визначення біткоїну, як валюти.

Але як можна бачити, наше законодавство є непридатним ґрунтом для криптовалют, єдине що може надати їй статус об'єкта права — це ст. 177 ЦК, яку можна використати для пристосування криптовалюти, а саме як нематеріальне благо, адже як зазначено в цій статті, список нематеріальних благ не є вичерпним [9].

Повністю заперечити криптовалюту не можна, адже це валюта, яка хоча і існує у віртуальному просторі, але має ознаки нематеріального блага, а саме цінності, оборотоздатності. Це дає змогу юридичним та фізичним особам мати криптовалюту на своїх рахунках легально, оскільки як нематеріальне благо вона обкладається податками та контролюється вищими спеціалізованими органами влади, зокрема НБУ. Це підтверджують функції криптовалюти, а саме: розрахунок криптовалютою за товари і послуги; перевід криптовалюти в фіатні валюти за допомогою спеціальних криптовалютних бірж; залучення та накопичення капіталу та інші функції [12].

З огляду на все вище сказане, перш ніж буде ухвалений закон про регулювання обігу криптовалюти, необхідно визначитись з її статусом та ретельно підготувати законодавство в цій сфері для впровадження цієї технології, що буде доволі складно. Наприклад, якщо надати криптовалюті статус іноземної валюти, як це зробили в Швейцарії, то не потрібно буде розробляти новий закон, лише внести зміни до Закону України «Про валюту і валютні операції». Що стосується курсу обміну, то криптовалюта може розраховуватись відповідно до попиту та її співвідношення до долара США.

Допомогти в цьому питанні може погляд на законодавство Люксембургу, зокрема криптовалюта сприймається фінансовим регулятором країни як цифрові валютні гроші та приймаються до оплати багатьма компаніями та господарствами. Єдиною вимогою до суб'єктів, що мають намір стати біткоїн-компаніями — це надання повного та докладного опису свого бізнесу, натомість держава

зобов'язується приймати регулятивні рішення з індивідуальним підходом [8].

Висновки. Для впровадження технології блокчейну потрібні нагальні та термінові зміни у законодавстві. В залежності від визначення статусу криптовалюти буде визначено і складність та обсяг цих змін, але зробити це все одно необхідно, оскільки ця технологія є передовою і за прогнозами науковці з часом набуде статусу світової валюти та замінить американський долар. Ця технологія має величезний потенціал, що допоможе створити абсолютно нову інфраструктуру у фінансовій сфері. Це підтверджується успішністю використання її банками інших країн для операцій та розрахунків, міжбанківських та звичайних операцій між фізичними особами.

Використання блокчейну дасть змогу підвищити надійність та прозорість також, наприклад, у державному управлінні, реалізації права громадян на вибори, земельного обліку та інше (з огляду на технічні особливості неможливості довільних змін даних).

Спірні питання впровадження криптовалюти виникають з приводу появи нового потенційного інструменту для відмивання грошей, використання технології в наркобізнесі та інших кримінальних діяннях. Такі ризики можливі, але на нашу думку, із появою нормативного врегулювання ринок криптовалют вийде із тіні і зможе приносити державі прибутки до державного бюджету, а також цим держава зможе впорядкувати оборот криптовалют в країні та матиме інші можливості.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2346-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14> (дата звернення 18.05.2020).
3. Про валюту і валютні операції: Закон України від 27.07.2018. № 30.
4. Нацбанк рассказал о судьбе Bitcoin в Украине. URL: <http://sud.ua/ru/news/publication/108440-natsbank-rasskazal-o-sudbe-bitcoin-v-ukraine> (дата звернення 18.05.2020).
5. Про обіг криптовалюти в Україні: Проекту Закону України № 7138 від 06.10.2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 18.05.2020).
6. Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні: Проект Закону України № 7183-1 від 10.10.2017 р. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення 18.05.2020).
7. Про національний банк: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 29, ст. 238
8. Сігайов А. О., Агапова А. І. Технологія блокчейну як нова схема економічної діяльності України та світу // Формування ринкових відносин в Україні. 2018. № 4. С. 36–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2018_4_7 (дата звернення 18.05.2020).
9. Бречко О. В. Криптовалюта як феномен нової фінансової інфраструктури: проблематика теоретичного осмислення та практичного використання // Економічний аналіз: зб. наук. праць. Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. Том 27. № 3. С. 144–150. ISSN 1993-0259.
10. Тарасюк М. В., Бабін Д. О. Криптовалюта як альтернатива сучасним грошам // Економічний вісник університету. 2017. Вип. 359(1). С. 281–285. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escvu_2017_35%281%29__40 (дата звернення 19.05.2020).
11. Ярова К. О. Криптовалюта: визначення правового статусу в Україні // Молодий вчений. 2017. № 10. С. 1117–1120.
12. Томчук О. В., Фостович В. А. Криптовалюта як новий фінансовий інструмент: переваги і недоліки її використання та проблеми нормативно-правового регулювання // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. № 2. С. 67–77.

References

1. Constitution of Ukraine (1996) // Vidomosti Verhovnoyi Radi. 1996. No 30. P. 141.
2. Pro platizhni systemy ta perekaz koshtiv v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 no. 2346-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14> (accessed 18.05.2020).
3. Pro valyutu i valyutni operatsiyi: Zakon Ukrayiny vid 27.07.2018. no. 30.
4. Natsbank rasskazal o sud'be Bitcoin v Ukraine [National Bank spoke about the fate of Bitcoin in Ukraine]. URL: <http://sud.ua/ru/news/publication/108440-natsbank-rasskazal-o-sudbe-bitcoin-v-ukraine> (accessed 18.05.2020).
5. Pro obih kryptovalyuty v Ukrayini: Proektu Zakonu Ukrayiny no. 7138 vid 06.10.2017 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (accessed 18.05.2020).
6. Pro stymulyuvannya rynku kryptovalyut ta yikh pokhidnykh v Ukrayini: Proekt Zakonu Ukrayiny no. 7183-1 vid 10.10.2017 r. URL: zakon.rada.gov.ua (accessed 18.05.2020).

7. Pro natsional'nyy bank: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR). 1999. No. 29. St.238.
8. Sihayov A. O., Ahapova A. I. (2018) Tekhnolohiya blokcheynu yak nova skhema ekonomichnoyi diyal'nosti Ukrainy ta svitu [Blockchain technology as a new scheme of economic activity of Ukraine and the world] // Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini [Formation of market relations in Ukraine] (electronic journal) № 4. PP. 36–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2018_4_7 (accessed 18.05.2020).
9. Brechko O. V. (2018) Kryptovalyuta yak fenomen novoyi finansovoyi infrastruktury: problematyka teoretychnoho osmyslennya ta praktychnoho vykorystannya [Cryptocurrency as a phenomenon of a new financial infrastructure: issues of theoretical understanding and practical use] Ekonomichnyy analiz: zb. nauk. prats' [Economic analysis: a collection of scientific papers] Ternopil: Publishing and Printing Center of Ternopil National Economic University «Economic Thought», Vol. 27. No 3. PP. 144–150.
10. Tarasyuk M. V., Babin D. O. (2017) Kryptovalyuta yak al'ternatyva suchasnym hrosham [Cryptocurrency as an alternative to modern money] Ekonomichnyy visnyk universytetu [Economic Bulletin of the University] Vol. 359(1). PP. 281–285. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2017_35%281%29__40 (accessed 19.05.2020).
11. Yarova K. O. (2017) Kryptovalyuta: vyznachennya pravovoho statusu v Ukraini [Cryptocurrency: determining the legal status in Ukraine] Molodyy vchenyy [A Young scientist]. No. 10. PP. 1117–1120.
12. Tomchuk O. V., Fostovych V. A. (2018) Kryptovalyuta yak novyy finansovyy instrument: perevahy i nedoliky yi vykorystannya ta problemy normatyvno-pravovoho rehulyuvannya [Cryptocurrency as a new financial instrument: advantages and disadvantages of its use and problems of regulatory regulation] Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky [Economy. Finances. Management: current issues of science and practice]. No. 2. PP. 67–77.

УДК 342.727+341.0

Марчук Юлія Олегівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Марчук Юлия Олеговна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Marchuk Yuliia

Student of the

Yaroslav Mudriy National Law University

Науковий керівник:

Бойчук Дмитро Сергійович

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри права Європейського Союзу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

КРИТЕРІЇ ПРАВОМІРНОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ВИГЛЯДІВ

КРИТЕРИИ ПРАВОМЕРНОСТИ ОГРАНИЧЕНИЕ ПРАВА НА СВОБОДУ ВЫРАЖЕНИЯ МНЕНИЯ

CRITERIA FOR LEGITIMATE RESTRICTION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION

Анотація. У статті проаналізовано правомірне обмеження свободи вираження поглядів в епоху світової глобалізації.

Розглянуто правомірні підстави обмеження права на свободу вираження поглядів, котрі використовує Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях. Надано загальну характеристику поняттю і змісту такого обмеження. Визначено основні критерії правомірності обмеження реалізації права на свободу слова та умови їх застосування, що містяться у практиці Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: обмеження свободи вираження поглядів, втручання у свободу вираження поглядів, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.

Аннотация. В статье проанализировано правомерное ограничение свободы слова в эпоху мировой глобализации.

Рассмотрены правомерные основания ограничения права на свободу выражения мнения, которые использует Европейский суд по правам человека в своих решениях. Предоставлено общую характеристику понятию и содержанию такого ограничения. Также определены основные критерии правомерности ограничения реализации права на свободу слова и условия их применения, которые содержатся в практике Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: ограничения свободы слова, вмешательство в свободу выражения взглядов, Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод, Европейский суд по правам человека.

Summary. The article analyzes the legitimate restriction of freedom of expression in the time of world globalization.

The legal grounds for restriction of the right to freedom of expression, which the European Court of Human Rights uses in its decisions, are presented. The general description of the concept and content of such a restriction is provided. Also the basic criteria for legitimate limiting the exercise of the right to freedom of expression and the conditions for their application are determined, which is set by the ECtHR's case law.

Key words: restrictions of freedom of expression, interference with freedom of expression, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Свобода вираження поглядів та інформації — ключове право людини в демократичному суспільстві. Частина 1 статті 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — ЄКПЛ) закріплює таке: «Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право передбачає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» [1].

Незважаючи на це, вищезазначене право не є необмеженим, адже жоден міжнародно-правовий акт не закріпив та не встановив абсолютної свободи вираження поглядів, яка не повинна піддаватися жодним обмеженням. Тому особливої актуальності сьогодні набуває питання визначення та аналізу певних критеріїв щодо правомірного обмеження свободи вираження поглядів. Проблематика цього питання полягає у важкості встановлення межі свободи та її обмеження в умовах різного тлумачення країнами світу вищезазначеного права.

Аналіз досліджень та публікацій. Окремі питання правомірного обмеження свободи вираження поглядів розглядали у своїх роботах зокрема такі вчені: К. Адріанов, М. Антонович, М. Баймуратов, М. Буроменський, В. Буткевич, В. Василенко, М. Гнатовський, Л. Заблоцька, О. Задорожний, Н. Карпачова, В. Євінтов, І. Лукашенко, А. Мацко, О. Мережко, Н. Сидоренко, А. Федорова, С. Шевчук, В. Денисов, П. Рабінович, В. Муравйов, К. Савчук, Ю. Шемшученко, Р. Губань та деякі інші.

Метою статті є аналіз практики Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) щодо визначення критеріїв правомірного обмеження свободи вираження поглядів.

Виклад основного матеріалу. Свобода вираження тісно пов'язана із захистом демократії та повагою до прав інших людей, тому законодавче закріплення обмеження права на свободу вираження поглядів «покликане встановити рівновагу між правами осіб, а також між правом особи та інтересами демократичного суспільства у разі, коли між ними може виникнути конфлікт» [2, с. 12].

У п. 2 ст. 10 ЄКПЛ закріплено положення, що таке обмеження можливе лише у випадках, передбачених законом і коли воно необхідно в демократичному суспільстві для досягнення однієї із законних цілей. До таких цілей належать: забезпечення національної безпеки; забезпечення територіальної цілісності, громадського спокою або економічного добробуту; охорони порядку і запобігання злочинам; охорони здоров'я чи моральності; захисту репутації, прав і свобод інших осіб; запобігання розголошенню конфіденційно одержаної репутації; забезпечення авторитету та безсторонності суду [1].

Втручання держави у здійсненню особою права на свободу вираження поглядів не має чітко окреслених меж. Для того, щоб визначити, чи було втручання

держави у здійсненню особою права на свободу вираження, ЄСПЛ окремо розглядає справу та виносить рішення про те, чи відбулося таке втручання, при цьому аналізуючи певні обставини реалізації права органами державної влади.

У літературі мали місце спроби узагальнення практики ЄСПЛ [3, с. 16–17] та було виділено критерії, що використовує Суд (так званий триступеневий тест) при визнанні правомірними обмежень права на свободу вираження, що накладаються органами державної влади:

- чи було обмеження «встановлено законом»;
- чи було воно «необхідним у демократичному суспільстві»;
- чи переслідувало обмеження «легітимну мету».

Відповідно ЄСПЛ у своїх рішеннях досліджує відповідність обмеження права на свободу вираження кожному критерію триступеневого тесту і, якщо воно не відповідає хоча б одному з названих критеріїв, обмеження вважається таким, що порушує ст. 10 ЄКПЛ.

Проаналізуємо ці критерії законності обмеження права на свободу вираження поглядів:

1) «встановлення обмеження законом». Суд неодноразово наголошував, що: слова «згідно із законом» не лише вимагають для оскаржуваного заходу наявності певних підстав у національному праві, а й передбачають «певний якісний рівень такого закону», вимагаючи його «доступності» для відповідної особи і «передбачуваності» його наслідків [4].

Отже, це означає, що закон або інший нормативно-правовий акт, яким державою передбачено обмеження свободи слова, має бути:

- а) «доступним» — тобто оприлюдненим та таким, з яким міг би ознайомитись кожен, кого він стосується. Як правило це робиться шляхом «оприлюднення» або «опублікування». В протилежному випадку, коли органи держави користуються «таємними» нормативно-правовими актами, то це є порушення принципу «доступності» [5];
- б) «передбачуваним» — тобто сформульованим з достатньою чіткістю, що дає змогу будь-якій особі самостійно або за допомогою консультації юриста передбачити можливі наслідки, які може спричинити його конкретна дія [6];

2) «необхідність у демократичному суспільстві». Це ключовий і визначальний критерій у переважній більшості справ, які розглядалися ЄСПЛ стосовно обмеження свободи вираження поглядів. У справі «Нільсен і Йонсен» Суд визначив: «Критерій «необхідності в демократичному суспільстві», який вимагає від Суду встановлення того, чи було оскаржуване «втручання» обумовлено «нагальною суспільною потребою», чи відповідало воно поставленій законній меті, і чи аргументи, наведені державними органами влади в його виправдання, були достатніми та відповідними» [7].

Нерідко вирішальним при розгляді цих компонентів стає обсяг свободи розсуду, наданої Судом

державам-учасникам для визначення необхідності та характеру норм і практичних заходів, спрямованих на досягнення суспільних інтересів. Природа права може бути такою, що ЄСПЛ може врахувати доречною ширшу або вужчу свободу розсуду. Наприклад, обмеженням щодо свободи вираження поглядів надається вужча свобода розсуду, ніж у випадку питань, пов'язаних з правами власності. Третій фактор — мета, яка розглядається вже обмеженнями, котрі було проаналізовано: наприклад, коли метою є захист національної безпеки, свобода розсуду, зазвичай, буває досить широкою [8, с. 33].

Щодо визначення необхідної суспільної потреби, то тут можна навести як приклад рішення у справі «Фрессо і Руар проти Франції». Журналісти — заявники до ЄСПЛ — засуджені французьким судом за те, що надрукували у своїй статті інформацію щодо керівника концерну «Пежо» п. Кальве, яка за законодавством Франції є конфіденційною. Зокрема, у статті було подано витяги з податкової декларації п. Кальве, а також їх ксерокопії. Засудження журналістів могло б бути визнане Європейським судом таким, що відповідає обмеженням, встановленим ч. 2 ст. 10 Конвенції, оскільки таке втручання передбачено в законі Франції, виправдано законними цілями і могло б бути визнаним необхідним у демократичному суспільстві. Але під час прийняття рішення Суд взяв до уваги суспільний контекст, зокрема те, що тоді, коли з'явилася стаття журналістів, у Франції проходили численні маніфестації працівників концерну «Пежо», які вимагали підвищення заробітної плати. А тому питання, що стосувалося заробітної плати керівника концерну, саме і становило суспільний інтерес, і втручання з боку державних органів у право журналістів оприлюднити навіть конфіденційну інформацію стосовно п. Кальве було визнано таким, що не є необхідним у демократичному суспільстві [9].

3) втручання повинно бути спрямовано на захист таких інтересів та цінностей: національна безпека, територіальна цілісність, громадський спокій або економічний добробут, охорона порядку або запобігання злочинам, охорона здоров'я або моральності, захист репутації або прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації або підтримання авторитету та безсторонності суду. Ці обмеження можна поділити на такі, які потрібно захищати: а) суспільні інтереси, б) інші права особи, в) забезпечувати авторитет та безсторонність суду [8]. Цей перелік підстав не можна тлумачити широко, оскільки він є вичерпним.

Під час аналізу практики ЄСПЛ, що стосується цього питання особливу увагу варто приділити справі «Хаджіанастасіу проти Греції» (1992 р.). Відповідно до рішення Суду у цій справі була застосована ч. 2 ст. 10 правомірне обмеження свободи вираження поглядів в інтересах захисту національної безпеки та цілісності держави [10, с. 163].

Військовослужбовець Хаджіанастасіу на той час був авіаційним інженером, капітаном військово-повітряних сил Греції, який відповідав за проект розробки та виробництва ракет. Дана інформація носила характер «військової таємниці». Хаджіанастасіу передав секретну інформацію приватній компанії ELFON за певну плату. Суд військово-повітряних сил Афін визнав його винним у скоєнні злочину. Апеляційна інстанція військово-польового суду Афін підтримала дане рішення [11].

Офіцер звернувся до ЄСПЛ, посилячись на порушення ч. 1 ст. 10 щодо порушення права на свободу вираження поглядів. Суд зазначив, що свобода вираження дійсно гарантується ч. 1 ст. 10 і розповсюджується не лише на цивільних, а й на військовослужбовців, але вище винесені рішення не вийшли за межі ч. 2 ст. 10 щодо правомірного обмеження свободи вираження поглядів.

Суд наголосив, на тому, що порушення ч. 1 ст. 10 можливе, якщо дане рішення не було передбачене законом та виходило за рамки необхідності у демократичному суспільстві. Тому, Суд вважає, що втручання було правомірним, так як покарання застосовувалося щодо розкриття інформації, яка була засекречена, що є законним та необхідним у демократичному суспільстві з метою захисту національної безпеки країни та суспільного порядку в цілому. Уряд країни неодноразово наголошував на тому, що розкриття даної інформації щодо інтересів держави в даній сфері виробництва зброї здатна нанести значних збитків національній безпеці країни. Суд зазначив, що засекречення чи розсекречення інформації, яка стосується національної безпеки треба здійснювати із обережністю, в умовах фактору зацікавленості спільнотою в отриманні даної інформації, з метою збереження національної безпеки держави та суспільства [11]. Тобто, законодавство держав, у відповідності до норм міжнародного права забороняє в абсолютному та безумовному порядку здійснювати розповсюдження будь-якої інформації стосовно питань національної безпеки — порушення якої є реалізація ч. 2 ст. 10 Конвенції [10, с. 164]. Таким чином, Європейський Суд з прав людини постанови, що порушення ч. 2 ст. 10 не мало місця і правомірне обмеження права на свободу вираження поглядів Хаджіанастасіу було необхідним [11].

З питань захисту прав інших осіб, реалізуючи правомірне обмеження права на свободу вираження поглядів, можна навести як приклад справу «Інститут Отто-Премінгер проти Австрії». Асоціація-заявник, яка мала штаб-квартиру в Інсбруку заявила про демонстрацію фільму Вернера Шретера «Собор кохання» протягом шести сеансів. У фільмі Бог Отець був у образі німечного старця, розп'ятого перед дияволом. Дана кінострічка викликала обурення з боку Римської католицької церкви, від імені якої прокурор порушив кримінальну справу проти директора даного Інституту щодо обвинувачення

в образі почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Було винесено рішення про накладення арешту на цей фільм. Таким чином, фільм у прокат не вийшов. Суд застосував ч. 2 ст. 10 Конвенції — правомірне обмеження прав людини в інтересах захисту інших осіб з метою поваги релігійних переконань та «запобігання безладу». Суд також вказав на те, що свобода вираження поглядів, які безпідставно ображають інших, є порушенням їх прав, вони у суспільство не приносять нічого, що могло б вважатися прогресом [12].

Втручання з метою запобігання розголошенню конфіденційної інформації є сферою, де стикаються інтереси держави та суспільства. ЄСПЛ уперше констатував таку конкуренцію інтересів у справі «Санді Таймс» і дійшов висновку, що закрита інформація може у зв'язку з її особливим значенням для суспільства становити суспільний інтерес. Тому національний суд може постати перед необхідністю оцінки інформації з точки зору доцільності збереження її закритості. І критерієм оцінки має бути значимість поширюваної інформації для суспільства. Наприклад, армія проводить секретні випробування, але ракета потрапляє у житловий будинок. У цих

умовах обставини того, що сталося, не тільки становлять суспільний інтерес, а й є значущими для суспільства [13, с. 260].

Важливо зазначити, що приймаючи рішення щодо того чи іншого обмеження, національні органи влади керуються широкою свободою розсуду, але за цією свободою повинен бути контроль з боку наднаціональних органів. Для перевірки не достатньо лише того факту, що органи національної влади керуються своїм розсудом розумно, обережно і добросовісно [14, с. 21]. Кожне обмеження, що вводиться, обов'язково «повинно бути переконливим чином обґрунтоване» [15, с. 22].

Таким чином, свобода вираження поглядів є однією з основних підвалин демократичного суспільства та однією з найважливіших умов його розвитку. Незважаючи на це, право на свободу вираження поглядів не є абсолютним, як і більшість прав та основоположних свобод, які гарантуються ЄКПЛ. Воно може бути обмежене національними органами відповідних держав, проте ці обмеження повинні відповідати певним визначеним критеріям, а саме: таких захід повинен бути встановлений законом (законність); повинен мати одну чи декілька правомірних цілей; має бути необхідним у демократичному суспільстві.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004
2. Зайцев Ю. Утаємничення інформації — табу для журналіста? (Європейський аспект) / Ю. Зайцев // Законодавчий бюлетень. 2001. № 2. С. 12–15.
3. Гришук О. В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження / О. В. Гришук // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2003. № 7. С. 16–17.
4. Case of Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland (No. 2) 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-93265>
5. Case of Poltoratskiy v. Ukraine 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-61059>
6. Case of Ukrainian Media Group v. Ukraine 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-68648>
7. Case of Nilsen and Johnsen v. Norway (App no 23118/93) ECHR26 November 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58364>
8. Нагнічук О. І. Обмеження реалізації права на свободу вираження поглядів та умови їх застосування відповідно до ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод / Нагнічук О. І. // Наукові записки НаУКМА. 2014. Т. 155: Юридичні науки. С. 31–35. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3264/Nahnichuk_Obmezhenia_realizatsii_prava%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Лутковська В. Право на свободу вираження поглядів у рішеннях Європейського Суду з прав людини / В. Лутковська // Право України. 2003. № 12. URL: <http://law.lviv.ua/?w=r&i=&d=395>
10. Тітко Е. В. Правомірне обмеження свободи вираження поглядів в інтересах захисту національної безпеки / Е. В. Тітко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2012. Вип. 17. С. 162–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2012_17_27
11. Case of Hadjianastassiou v. Greece (Application no. 12945/87) 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57779>
12. Case of Otto-Preminger-Institut v. Austria (Application no. 13470/87) URL: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkpl97/view.asp?item=l&portal=hbkm&action=html&highlight=OTTO-PREMIINGER-INSTITUT&sessionid=80894607&skin=hudoc-en>
13. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум / О. В. Сердюк, Ю. В. Щокін, І. В. Яковюк та ін.; за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. Харків: Право. 2019. 374 с.
14. Гришук О. В. Право на свободу вираження поглядів: проблеми обмеження / О. В. Гришук // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2003. № 7. 164 с.
15. Пікерт В. Європейські стандарти щодо свободи висловлювань (Ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод) стосовно законодавства про захист честі й гідності і практика їх застосування / В. Пікерт // Свобода висловлювання і приватність. 2001. С. 21–22.

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА»

Збірник наукових статей

№ 8 (88)

2 том

Голова редакційної колегії — д.е.н., професор *Камінська Т.Г.*

Київ 2020

Видано в авторській редакції

Засновник / Видавець ТОВ «Фінансова Рада України»
Адреса: Україна, м. Київ, вул. Павлівська, 22, оф. 12
Контактний телефон: +38 (067) 401-8435
E-mail: editor@inter-nauka.com
www.inter-nauka.com

Підписано до друку 31.05.2020. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS.
Умовно-друкованих аркушів 9,77. Тираж 100.
Замовлення № 398. Ціна договірна.
Надруковано з готового оригінал-макету.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.